НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕРКУЛА НАСТАСІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 343.9:[343.851:343.322]

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

081 «Право»
08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н. М. Геркула**

Науковий керівник:
Сметаніна Наталія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Геркула Н.М. Запобігання колабораційній діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2026.

Дисертація присвячена осмисленню кримінологічної природи колабораційної діяльності в умовах російсько-української війни, визначенню комплексу чинників, що її зумовлюють, встановленню кримінологічно значущих ознак осіб, які вчиняють відповідні кримінальні правопорушення, а також розробленню системи заходів запобігання і протидії колабораційній діяльності в Україні.

Проаналізовано стан наукової розробленості проблеми. Констатовано, що, попри наявність праць, присвячених дослідженню злочинам проти основ національної безпеки, державній зраді, колабораціонізму та суміжним видам протиправної поведінки, комплексне кримінологічне дослідження колабораційної діяльності як особливого соціально-правового феномену сучасної війни дотепер залишалося недостатньо розробленим.

Розкрито кримінологічне розуміння колабораційної діяльності та здійснено розмежування понять «колабораціонізм» і «колабораційна діяльність». Встановлено, що колабораціонізм є ширшим соціально-політичним і міждисциплінарним феноменом, який охоплює різні форми співпраці з окупаційною владою, тоді як колабораційна діяльність у кримінально-правовому значенні являє собою сукупність конкретних суспільно небезпечних діянь, прямо передбачених кримінальним законодавством України.

Здійснено ретроспективний аналіз розвитку колабораціонізму та показано трансформацію цього явища в умовах сучасної російсько-української війни. Доведено, що сучасна колабораційна діяльність має низку специфічних кримінологічних ознак, які істотно відрізняють її від класичних

історичних моделей колабораціонізму. Встановлено, що в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації колабораційна діяльність набула нових форм прояву, зокрема пов’язаних із використанням цифрових комунікацій, соціальних мереж та інформаційних платформ, що суттєво розширює можливості взаємодії з державою-агресором.

В дисертації здійснено аналіз видів і форм колабораційної діяльності в умовах російсько-української війни. Встановлено, що найбільш поширеними формами відповідної злочинної поведінки є публічне заперечення збройної агресії проти України, зайняття посад у незаконно створених органах влади на тимчасово окупованих територіях, провадження господарської діяльності на користь окупаційних адміністрацій, а також надання матеріальної, інформаційної чи організаційної підтримки представникам держави-агресора. Обґрунтовано, що зазначені форми колабораційної діяльності відображають різні механізми сприяння державі-агресору та характеризуються різним ступенем суспільної небезпечності.

Запропоновано кримінологічну класифікацію колабораційної діяльності за критерієм територіальності. Встановлено, що колабораційна діяльність може вчинятися як на тимчасово окупованих територіях України, так і на підконтрольних Україні територіях. Доведено, що кожен із цих різновидів має власну кримінологічну природу, специфічні детермінанти та особливості механізму злочинної поведінки, що зумовлює необхідність застосування диференційованих підходів до протидії та запобігання таким правопорушенням.

Здійснено кримінологічну характеристику колабораційної діяльності в Україні, яка охоплює аналіз її рівня, структури та тенденцій поширення. Встановлено, що питома вага колабораційної діяльності серед усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень у різні роки становила від 2,7 % до 5,7 %, тоді як у структурі злочинів проти основ національної безпеки її частка коливалася від 22 % до 56 %, що свідчить про домінуюче значення

цього виду злочинності серед кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

Проаналізовано тенденції поширення колабораційної діяльності у 2022–2025 роках. Встановлено, що після різкого зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки на початку повномасштабної збройної агресії російської федерації спостерігається поступове зниження кількості облікованих випадків колабораційної діяльності. Така динаміка пояснюється адаптацією суспільства до умов війни, підвищенням рівня правової свідомості громадян та формуванням більш усталеної правозастосовної практики.

На підставі аналізу понад 170 обвинувальних вироків суду за ст. 111-1 КК України здійснено кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють колабораційну діяльність. Встановлено, що переважну більшість правопорушників становлять особи чоловічої статі (від 54 % до 72 %). Найбільш кримінально активною є вікова група 40–54 років, яка становить у середньому близько 43 % від загальної кількості осіб, причетних до колабораційної діяльності. Другою за чисельністю є вікова група 29–39 років із часткою приблизно 26–28 %, тоді як участь молоді віком 18–28 років є значно меншою і не перевищує 7 %. Встановлено, що значна частина колаборантів раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності. Доведено, що визначальними чинниками колабораційної поведінки виступають освітній рівень, соціальна активність, комунікативні можливості та ідеологічна орієнтація особи.

В дисертації визначено детермінуючий комплекс колабораційної діяльності, який включає політичні, соціально-економічні, інформаційно-пропагандистські, організаційно-управлінські та соціально-психологічні чинники. Встановлено, що поширення колабораційної діяльності значною мірою зумовлюється інформаційним впливом держави-агресора, функціонуванням окупаційних адміністрацій, соціальною дезорієнтацією населення на тимчасово окупованих територіях, а також прагненням окремих осіб адаптуватися до нових соціально-політичних умов.

На підставі результатів дослідження розроблено систему заходів запобігання колабораційній діяльності, що охоплює загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи. До загальносоціальних заходів віднесено зміцнення інституту національної ідентичності, формування україноцентричної системи суспільних цінностей, розвиток інформаційної безпеки держави та протидію пропаганді держави-агресора. Спеціально-кримінологічні заходи передбачають вдосконалення законодавства у сфері захисту національної безпеки, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та документування колабораційної діяльності, розвиток системи кримінологічної профілактики та інформаційно-аналітичного забезпечення запобіжної діяльності.

Обґрунтовано, що запобігання колабораційній діяльності має розглядатися не лише як протидія окремому виду кримінальних правопорушень, але й як важлива складова державної політики забезпечення національної стійкості, консолідації українського суспільства та формування націєорієнтованої спільноти в умовах тривалої збройної агресії.

Ключові слова: колабораційна діяльність, колабораціонізм, колаборант, державна зрада, співпраця, співпраця з державою-агресором, держава-агресор, національна безпека, окупація, тимчасово окуповані території, агресія, збройна агресія, російська агресія, злочини проти основ національної безпеки, російсько-українська війна.

ABSTRACT

Herkula N.M. ***Prevention of Collaboration Activities.*** – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for obtaining a Doctor of Philosophy degree in specialty 081 "Law" – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2026.

The dissertation is devoted to the comprehension of the criminological nature of collaboration activities under the conditions of the russian-Ukrainian war, the

identification of the complex of factors that determine them, the establishment of criminologically significant characteristics of persons committing such criminal offenses, as well as the development of a system of measures for preventing and counteracting collaboration activities in Ukraine.

The state of scientific development of the problem has been analyzed. It is established that despite the existence of studies devoted to crimes against the foundations of national security, high treason, collaborationism and related types of unlawful behavior, a comprehensive criminological study of collaboration activities as a specific socio-legal phenomenon of modern warfare has remained insufficiently developed.

The criminological understanding of collaboration activities has been revealed and the distinction between the concepts of “collaborationism” and “collaboration activities” has been carried out. It has been established that collaborationism is a broader socio-political and interdisciplinary phenomenon encompassing various forms of cooperation with occupying authorities, whereas collaboration activities in the criminal-law sense constitute a set of specific socially dangerous acts directly provided for by the criminal legislation of Ukraine.

A retrospective analysis of the development of collaborationism has been conducted and the transformation of this phenomenon under the conditions of the modern russian-Ukrainian war has been demonstrated. It has been proven that modern collaboration activities possess a number of specific criminological features that significantly distinguish them from the classical historical models of collaborationism. It has been established that in the conditions of the full-scale armed aggression of the russian federation, collaboration activities have acquired new forms of manifestation, particularly those associated with the use of digital communications, social networks, and information platforms, which significantly expand the possibilities of interaction with the aggressor state.

The dissertation analyzes the types and forms of collaboration activities in the context of the russian-Ukrainian war. It has been established that the most widespread forms of such criminal behavior include the public denial of armed

aggression against Ukraine, holding positions in illegally created authorities in the temporarily occupied territories, conducting economic activities in favor of occupation administrations, as well as providing material, informational, or organizational support to representatives of the aggressor state. It is substantiated that these forms of collaboration activities reflect different mechanisms of assistance to the aggressor state and are characterized by varying degrees of social danger.

A criminological classification of collaboration activities according to the territorial criterion has been proposed. It has been established that collaboration activities may be committed both in the temporarily occupied territories of Ukraine and in territories under the control of Ukraine. It has been proven that each of these types has its own criminological nature, specific determinants, and peculiarities of the mechanism of criminal behavior, which necessitates the application of differentiated approaches to counteracting and preventing such offenses.

A criminological characterization of collaboration activities in Ukraine has been carried out, covering the analysis of their level, structure, and trends of dissemination. It has been established that the share of collaboration activities among all registered criminal offenses in different years ranged from 2.7% to 5.7%, while within the structure of crimes against the foundations of national security their share ranged from 22% to 56%, which indicates the dominant role of this type of criminality among criminal offenses of this category.

The trends in the spread of collaboration activities during 2022–2025 have been analyzed. It has been established that after a sharp increase in crimes against the foundations of national security at the beginning of the full-scale armed aggression of the russian federation, there has been a gradual decrease in the number of recorded cases of collaboration activities. Such dynamics are explained by the adaptation of society to wartime conditions, the increase in the level of legal awareness of citizens, and the formation of a more stable law-enforcement practice.

Based on the analysis of more than 170 guilty verdicts under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, a criminological characterization of persons committing collaboration activities has been carried out. It has been established that

the overwhelming majority of offenders are male (from 54% to 72%). The most criminologically active age group is 40–54 years, accounting on average for about 43% of the total number of persons involved in collaboration activities. The second largest group is 29–39 years with a share of approximately 26–28%, while the participation of young persons aged 18–28 years is significantly lower and does not exceed 7%. It has been established that a significant proportion of collaborators had not previously been criminally prosecuted. It has been proven that the determining factors of collaborative behavior include the educational level, social activity, communicative capacities, and ideological orientation of the individual.

The dissertation identifies the complex of determinants of collaboration activities, including political, socio-economic, informational-propaganda, organizational-managerial, and socio-psychological factors. It has been established that the spread of collaboration activities is largely conditioned by the informational influence of the aggressor state, the functioning of occupation administrations, the social disorientation of the population in temporarily occupied territories, and the desire of certain individuals to adapt to new socio-political conditions.

Based on the results of the research, a system of measures for the prevention of collaboration activities has been developed, covering general-social and special criminological measures. General-social measures include strengthening the institution of national identity, forming a Ukraine-centered system of social values, developing the information security of the state, and counteracting the propaganda of the aggressor state. Special criminological measures involve improving legislation in the field of national security protection, increasing the effectiveness of law-enforcement activities in detecting and documenting collaboration activities, developing a system of criminological prevention, and improving the information-analytical support of preventive activities.

It is substantiated that the prevention of collaboration activities should be considered not only as counteracting a specific type of criminal offense but also as an important component of state policy aimed at ensuring national resilience,

consolidating Ukrainian society, and forming a nation-oriented community under the conditions of prolonged armed aggression.

Keywords: collaborationist activity, collaborationism, collaborator, treason, cooperation, cooperation with an aggressor state, aggressor state, national security, occupation, temporarily occupied territories, aggression, armed aggression, Russian aggression, crimes against the foundations of national security, Russian-Ukrainian war.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Геркула Н. М. Колаборaційна діяльність: загальний погляд на детермінанти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. №8. С. 319-322.

2. Геркула Н. М. Особа колаборанта: тенденції, виявлені на третій рік повномасштабного вторгнення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Вип. 90 (ч. 4). С. 19-25.

3. Геркула Н. М. Загальносоціальне запобігання колаборaційній діяльності в Україні. *Ампаро*. 2025. №3. С. 88-94.

4. Геркула Н. М. Евакуація цивільного населення як захід спеціально-кримінологічного запобігання колаборaційній діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №12. С. 176-179.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Геркула Н. М. Про необхідність кримінологічного вивчення колаборaційної діяльності. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 207–210.

6. Геркула Н. М. Кримінологічне вивчення колаборaціонізму. *Актуальні дослідження молодих науковців*: *зб. тез X Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17 травня, 2023 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2023. С. 58-61.

7. Геркула Н. М. Кримінологічне розуміння колаборaційної діяльності. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції*: *зб. тез. II Всеукр. наук.-прак. конф.* (м. Харків, 22 грудня, 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 49-53.

8. Геркула Н. М. Роль територіальної ознаки колаборaційної діяльності в кримінологічному вимірі. *Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість*

убезпечення : *матеріали VIII міжнар. наук. практ. конф*. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 208-212.

9. Геркула Н. М. Середовище як комплексна умова поширення колаборaційної діяльності. *Антикримінальна політика України: у пошуках оптимальної моделі* : *зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф*. (м. Харків, 18 груд. 2025 р.) : Ч. 2. Харків : Юрайт, 2026. С. 30-33

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ……..…….3

ВСТУП ……..……..4

РОЗДІЛ 1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

1.1. Поняття колабораціонізму та колабораційної діяльності**……14**

1.2. Види колабораційної діяльності**……...33**

1.3. Кримінологічний аналіз колабораційної діяльності**……53**

1.4. Особливості характеристики особистості колабораціоніста.**…….70**

Висновок до першого розділу ……84

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Загальна характеристика детермінант колаборациної діяльності**……89**

2.2. Причини та умови колабораційної діяльності**……111**

Висновок до другого розділу**…….……129**

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.

3.1. Міжнародний досвід запобігання колабораційної діяльності**……132**

3.2 Загальносоціальне запобігання колабораційної діяльності**…….……..…154**

3.3 Спеціально-кримінологічне запобігання колабораційній діяльності**……177**

Висновок третього розділу…….……195

ВИСНОВКИ…….……..198

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….……..207

ДОДАТКИ…….……..……...…….239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України – Кримінальний кодекс України

рф – російська федерація

ТОТ – тимчасово окуповані території

ОГП – Офіс Генерального Прокурора

НПУ – Національна поліція України

НМДГ – неоподаткований мінімум доходів громадян

ЗМІ – засоби масової інформації

МГП – Міжнародне гуманітарне право

ООН - Організації Об'єднаних Націй

ЦПД – Центр протидії дезінформації

ВПО – внутрішньо переміщені особи

МТП – місяця тимчасового проживання

ЄДР – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

OSINT – Open Source Intelligence (Розвідка з відкритих джерел)

СБУ – Служба безпеки України

США – Сполучені Штати Америки

ГУР – Головне управління розвідки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Трансформація сучасного геополітичного ландшафту, зумовлена повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, супроводжується появою безпрецедентних загроз об’єктам національної безпеки. У структурі цих загроз особливе місце посідає колабораційна діяльність, яка постає деструктивним чинником, що значною мірою нівелює зусилля держави щодо забезпечення суверенітету, обороноздатності та територіальної цілісності. Доповнення законодавцем Кримінального кодексу України ст. 111-1 (відповідно до Закону України від 03.03.2022 р. № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність») стало невідкладною реакцією держави на загрози збройного вторгнення. Водночас кримінально-правова новелізація випередила кримінологічне осмислення цього явища, що зумовило певний розрив між правозастосовною практикою та науковим підґрунтям його превенції.

Попри концептуальну спорідненість колабораційної діяльності з історичним феноменом колабораціонізму, сформованим у період Другої світової війни, безпосереднє перенесення відповідних теоретичних моделей на сучасні реалії російсько-української війни є методологічно необґрунтованим. Таке ототожнення не враховує низки принципових обставин, що визначають специфіку цього явища. По-перше, російсько-українська війна має комплексний характер і поєднує традиційні форми військової агресії з інтенсивними інформаційними, політичними та соціокультурними впливами, спрямованими на формування лояльності до держави-агресора та підрив суспільної стійкості українського суспільства. По-друге, український законодавець фактично сформував самостійну кримінально-правову категорію – «колабораційна діяльність», яка не має прямих аналогів у правових системах інших держав і охоплює широкий спектр конкретних форм співпраці з державою-агресором. По-третє, тенденції до колабораціонізму

формуються у специфічному історико-соціальному контексті розвитку української державності, що тривалий час перебувала у сфері політичної, культурної та інформаційної експансії росії. В сукупності ці обставини свідчать про те, що колабораційна діяльність в умовах російсько-української війни наділена власною соціально-правовою природою та характеризується специфічними ознаками, які не можуть бути повною мірою пояснені через історичні моделі колабораціонізму періоду Другої світової війни.

Наведене зумовлює потребу самостійного кримінологічного осмислення колабораційної діяльності як особливого соціально-правового явища, що виникло і функціонує в умовах сьогодення. Відтак однією з ключових наукових ідей цього дослідження є положення про те, що колабораційна діяльність в контексті російсько-української війни якісно відмінний соціально-правовий феномен співпраці з державою-агресором, що потребує самостійного кримінологічного аналізу та розроблення специфічних підходів до її запобігання і протидії.

Проблематика злочинів проти основ національної безпеки неодноразово ставала предметом наукових досліджень у вітчизняній правовій науці. Окремі аспекти зазначених явищ висвітлювалися у працях О. В. Лемака, Д.В. Павличка, С. М. Дерев'янка, Ю. В. Кобця, Т. Б. Мадриги, О.П. Дзьобаня, В.О. Антонова, В.Ф. Смолянюка, О.О. Ілляшенка, Д.М. Касяненка та інших учених.

Безпосередньо проблеми колабораціонізму та колабораційної діяльності, їх кримінально-правової характеристики, детермінації та протидії розглядалися у працях М. А. Рубащенка, Є. О. Письменського, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцева, І. В. Яковюка, Т. С. Батраченко, О. О. Кравчука, М. С. Бондаренка, Г. В. Муляра, В. А. Мисливого, Р. О. Мовчана, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, І. Б. Медицького, С.О. Харитонова, Т. Д. Лиська, А. В. Сенька, І. Богаритьова, Ю. С. Таволжанської, Р. С. Левадного, Я.Й. Грицак, В.О. Шайкан та інших дослідників.

Разом із тим більшість наукових робіт присвячена переважно кримінально-правовій характеристиці відповідних діянь, тоді як комплексне

кримінологічне осмислення феномену колабораційної діяльності, з урахуванням умов збройної агресії та тимчасової окупації території України, залишається недостатньо розробленим.

Таким чином, у вітчизняній кримінології відсутнє цілісне наукове уявлення про природу колабораційної дільності як специфічного виду злочинної поведінки, недостатньо досліджені його детермінанти, не сформовано кримінологічний портрет осіб, які вчиняють відповідні кримінальні правопорушення, а також не вироблено системи науково обґрунтованих заходів запобігання колабораційній діяльності в умовах збройного конфлікту та тимчасової окупації території України.

Таким чином, значна суспільна небезпечність колабораційної діяльності, її поширення в умовах воєнного стану, недостатній рівень наукової розробленості проблеми, а також потреба у формуванні ефективних кримінологічних механізмів запобігання цьому явищу зумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами темами. Дисертація узгоджується з Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 року, затверджений Указом Президента України від 11 травня 2023 року №273/2023.

Дисертацію виконано на кафедрі кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Теоретичні і прикладні проблеми запобігання злочинності та реформування Державної кримінально-виконавчої служби в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000958). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол №3 від 17 листопада 2022 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є отримання нових наукових результатів у формі теоретичних висновків щодо розкриття кримінологічної природи колабораційної діяльності в умовах російсько-

української війни, встановлення закономірностей її поширення, з'ясування комплексу детермінант, формування кримінологічного портрета осіб, які вчиняють відповідні кримінальні правопорушення, а також розроблення на цій основі системи заходів запобігання і протидії колабораційній діяльності та надання рекомендацій щодо удосконалення правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів.

Досягнення визначеної мети забезпечується виконанням таких **завдань**:

1) концептуалізувати теоретичний фундамент дослідження шляхом розмежування суміжних категорій та виведення авторської кримінологічної дефініції «колабораційної діяльності» як самостійного об'єкта пізнання;

2) здійснити вивчення та оцінку класичних доктринальних уявлень про колабораціонізм та новітніх форм взаємодії з агресором, виокремивши унікальні параметри цього явища, притаманні виключно сучасному етапу російсько-українського протистояння;

3) систематизувати прояви співпраці з державою-агресором за їхньою спрямованістю та змістом, надавши розгорнуту кримінологічну оцінку кожній із варіацій такої антидержавної активності;

4) провести моніторинг емпіричних показників, що відображають кількісні та якісні параметри (масштаби, внутрішню побудову та вектори змін) колабораційної діяльності в Україні, визначивши ключові тренди її розвитку;

5) сконструювати інтегральну типологію особистості правопорушника, яка б охоплювала психологічні, соціальні та кримінально-правові характеристики суб'єктів, що вдаються до співпраці з державою-окупантом;

6) детермінувати комплекс передумов та причин, що зумовлюють поширеність колабораціонізму з урахуванням політичних, інформаційних та соціальних вразливостей населення в умовах війни;

7) узагальнити міжнародні стратегії та історичні прецеденти боротьби з адептами ворожої сторони, оцінивши потенціал їх адаптації до вітчизняного правового та безпекового ландшафту;

8) обґрунтувати стратегічні напрями модернізації державної політики, спрямованої на усунення корінних причин схильності до співпраці та зміцнення національної стійкості;

9) сформулювати прикладні рекомендації методичного та нормативного характеру, націлені на підвищення ефективності запобіжних заходів та удосконалення процесу розслідування й судового розгляду відповідних справ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання та протидії колабораційній діяльності в умовах російсько-української війни.

Предметом дослідження є кримінологічна характеристика колабораційної діяльності та система заходів її запобігання.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, застосування яких зумовлено метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження та спрямовано на комплексне вивчення колабораційної діяльності як соціально-правового явища в умовах російсько-української війни.

Діалектичний метод використано як загальнофілософську основу дослідження для пізнання сутності колабораційної діяльності, з'ясування змісту відповідних наукових категорій і формування кримінологічного понятійного апарату (підрозділи 1.1, 1.2). За допомогою методів аналізу та синтезу, абстрагування і конкретизації здійснено узагальнення наукових підходів до розуміння колабораціонізму, визначено теоретичні засади кримінологічного осмислення колабораційної діяльності та сформульовано висновки щодо її соціально-правової природи (підрозділи 1.1, 1.2).

Системно-структурний метод застосовано для дослідження структури колабораційної діяльності, визначення її основних видів, а також для встановлення взаємозв'язків між чинниками, що зумовлюють її поширення, та

формування системи заходів запобігання і протидії цьому явищу (підрозділи 1.2, 2.3, 3.1).

Статистичний метод використано для збирання, обробки й узагальнення даних офіційної статистичної звітності щодо кримінальних правопорушень, пов’язаних із колабораційною діяльністю, а також для визначення рівня, структури та динаміки їх поширення (підрозділи 2.1, 2.2).

Порівняльно-правовий метод застосовано з метою узагальнення зарубіжного досвіду протидії колабораціонізму та співпраці з державою-агресором, а також для визначення можливостей використання відповідних підходів у національній правовій системі (підрозділ 3.1).

Соціологічні методи (узагальнення матеріалів кримінальних проваджень і судової практики, контент-аналіз судових рішень) використано для вивчення особливостей колабораційної діяльності, визначення її типових проявів, а також для характеристики осіб, які вчиняють відповідні кримінальні правопорушення (підрозділи 2.1, 2.2).

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, нормативно-правові акти у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, документи стратегічного планування у сфері безпеки та оборони, а також міжнародно-правові акти, що регулюють питання відповідальності за співпрацю з державою-агресором і функціонування окупаційних режимів.

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення судової практики щодо колабораційної діяльності, зокрема аналіз 171 вироку судів, ухвалених за ст. 111-1 КК України та розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період 2022–2024 рр.; дані офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки; аналітичні матеріали та узагальнення правоохоронних органів, а також публічні звіти державних органів і міжнародних організацій, що висвітлюють проблематику поширення колабораційної діяльності в умовах

російсько-української війни; результати експертного опитування 464 працівників Національної поліції України, прокуратури України, Служби безпеки України, судів та адвокатури України; результати анкетування громадян України, проведеного онлайн, з використанням Google-форм.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що представлена робота є одним із перших в Україні комплексних кримінологічних досліджень колабораційної діяльності в умовах російсько-української війни як самостійного соціально-правового явища, що має специфічні закономірності поширення, детермінаційний комплекс та особливості запобігання. За результатами дослідження сформульовано положення наукової новизни, що зводяться до такого.

Вперше:

1) концептуалізовано доктринальне положення про те, що колабораційна діяльність в сучасних умовах є якісно особливою формою взаємодії з ворогом. Її природа не є суто правовою, а формується як результат синергії мілітарних загроз, масованої когнітивної експансії, глибинних історичних травм та цілеспрямованої політичної дестабілізації, що робить її відмінною від будь-яких історичних аналогів;

2) сформовано цілісну кримінологічну парадигму колабораційної діяльності як системної загрози. Вона інтерпретується не як сукупність окремих інцидентів, а як складний процес інтеграції українського суспільства в окупаційні структури, де ключову роль відіграє взаємопроникнення соціальних вразливостей, інформаційного тиску та специфічних психологічних станів особистості в умовах екзистенційної кризи;

3) здійснено моніторинг статистичних та якісних індикаторів правопорушень. Через призму воєнного стану проаналізовано інтенсивність, внутрішню ієрархію та динамічні зміни колабораційної діяльності. Це дозволило ідентифікувати приховані тенденції криміногенної ситуації та встановити вектори трансформації антидержавної активності залежно від лінії фронту та статусу територій;

4) сконструйовано багатовимірну кримінологічну характеристику суб’єкта співпраці. На основі емпіричних даних виокремлено стійкий комплекс соціо-демографічних маркерів, психоемоційних характеристик та ціннісних орієнтацій осіб, схильних до зради, що дає змогу моделювати потенційні ризики індивідуальної злочинної поведінки;

5) теоретично обґрунтовано архітектуру детермінаційного комплексу, де виділено п’ять ключових сегментів чинників: від історико-генетичних і політико-ідеологічних до організаційно-управлінських. Доведено, що саме їхня взаємодія створює сприятливе середовище для кристалізації колабораційних намірів;

6) спроектовано стратегічну модель запобігання, яка гармонізує загальносоціальні заходи (зміцнення національної ідентичності) та спеціально-кримінологічний інструментарій. Акцент зміщено на превентивне нівелювання ризиків та формування колективного імунітету соціуму до деструктивних впливів держави-агресора.

Удосконалено та поглиблено:

7) класифікаційні критерії форм колабораційної діяльності, що дозволило провести чітку межу між різними видами такої співпраці. Це створює підґрунтя для диференційованого підходу до превенції: від просвітницької роботи до правових санкцій залежно від ступеня суспільної небезпеки конкретного виду діяльності;

8) механізм детермінації, у якому чітко розмежовано функції безпосередніх причин (ідеологічних та соціо-психологічних) та супутніх умов (нормативних прогалин, управлінських помилок чи ситуативної безвиході), що суттєво уточнює об'єкти профілактичного впливу;

9) модель функціонування суб’єктів запобігання, де визначено нові алгоритми координації між державними органами, сектором безпеки та інститутами громадянського суспільства. Враховано унікальні виклики, пов’язані з роботою в умовах тимчасової окупації та постійного інформаційного тиску.

Набули подальшої теоретичної розробки:

10) наукове розуміння механізму формування адаптивної, схильної до співпраці з державою-агресором поведінки. Розкрито, як саме пропаганда та окупаційний адміністративний тиск маніпулюють базовими потребами людини, трансформуючи пасивне неприйняття у активну співпрацю;

11) доктринальні засади державної безпекової політики, які розглядаються не просто як каральна реакція на злочини, а як системна діяльність із консолідації нації. Обґрунтовано, що протидія колаборації є невід'ємною частиною боротьби за інформаційний суверенітет та громадянську стійкість українського народу;

12) аргументація щодо самостійності об'єкта дослідження, що дозволяє виокремити кримінологію колабораційної діяльності у важливий підрозділ вчення про злочини проти основ національної безпеки, вимагаючи специфічних методів наукового аналізу.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані: 1) *у науково-дослідній сфері* – для подальших кримінологічних досліджень злочинів проти основ національної безпеки, зокрема колабораційної діяльності, а також для розвитку наукових підходів до вивчення детермінант та механізмів запобігання співпраці з державою-агресором; 2*) у правотворчій діяльності* – під час вдосконалення положень кримінального законодавства України щодо відповідальності за колабораційну діяльність, а також при розробленні програмних документів і нормативно-правових актів у сфері забезпечення національної безпеки та протидії злочинам проти основ національної безпеки; 3) *у правозастосовній практиці* – для підвищення ефективності виявлення, запобігання, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, органами правопорядку, органами прокуратури та судами; 4) *у навчальному процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінологія», «Запобігання злочинності», «Злочини проти основ

національної безпеки», а також при підготовці підручників, навчальних посібників і методичних матеріалів для закладів вищої освіти юридичного профілю; 5) *у діяльності органів державної влади та безпекових інституцій* – при розробленні заходів державної політики щодо запобігання колаборaційній діяльності та підвищення стійкості суспільства до впливу держави-агресора.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднювалися й обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції» (м. Харків, 17 лютого 2023 р.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні дослідження молодих науковців» (м. Харків, 17 травня 2023 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції» (м. Харків, 22 грудня 2023 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість убезпечення» (м. Харків, 17 травня 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Антикримінальна політика України: у пошуках оптимальної моделі» (м. Харків, 18 грудня 2025 р.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінки, з них основний текст – 206 сторінок, список використаних джерел (241 найменування) – 32 сторінки.

РОЗДІЛ 1
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття колабораціонізму та колабораційної діяльності.

Актуальність правового регулювання та захисту сфери національної безпеки є очевидною та загальновизнаною, що знайшло своє підтвердження у викликах, які постали перед українською спільнотою та всім цивілізованим світом. 15 березня набув чинності Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборацйну діяльність», яким передбачається визначення ряду кримінально-караних діянь, які сприяють поширенню збройній агресії на території України.

Зокрема, згідно ст. 111-1 КК України *колаборацйна діяльність* – це діяльність, яка охоплює:

1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;

2) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;

3) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян

України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;

4) передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

6) організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;

7) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для

захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України;

8) а також - вчинення особами, зазначеними у частинах п’ятій - сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків [1].

Водночас в межах кримінологічного дослідження колабораційної діяльності вбачається методологічно виправданим звернення не лише до положень чинного кримінального законодавства, а й до норм проєкту нового Кримінального кодексу України [2], що відображають перспективні напрями розвитку кримінально-правового регулювання у сфері забезпечення національної безпеки. Такий підхід зумовлений необхідністю комплексного аналізу відповідної проблематики з урахуванням як діючих, так і концептуально оновлених законодавчих рішень.

Загалом, в проєкті нового Кримінального кодексу України простежується прагнення нормотворця до більш чіткого розмежування форм колабораційної діяльності: остання визначається як добровільна підтримка держави-агресора громадянином України з конкретизацією окремих видів такої поведінки, частина з яких кореспондує чинному регулюванню, тоді як інші зазнають певної трансформації. Водночас діяння осіб, які не є громадянами України, виокремлено в самостійну норму про «окупаційну діяльність». Такий підхід відрізняється від чинної моделі, що свідчить про наявність певних концептуальних розбіжностей, які потребують подальшого наукового аналізу та будуть враховані у подальших розділах нашого дослідження.

Повертаючись до чинних положень, зазначаємо, що законодавець сформував нормативне розуміння колабораційної діяльності та окреслив коло діянь, що охоплюються відповідною категорією. Водночас таке визначення має переважно кримінально-правову спрямованість і не вичерпує всіх аспектів цього явища як складного соціального процесу, що перебуває у полі кримінологічного аналізу. У зв’язку з цим видається доцільним звернутися до теоретичного осмислення поняття колабораційної діяльності та сформулювати його кримінологічне визначення.

Спершу проаналізуємо поняття *діяльності*. Згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови запропоновано наступні тлумачення:

- застосування своєї праці до чого-небудь;
- праця, дії людей у якій-небудь галузі;
- виявлення сили, енергії чого-небудь [3, с. 306].

Наведені визначення наштовхують на думку про розуміння діяльності як активної реалізації людської волі. Таким чином, діяльністю слід було б вважати цілеспрямовану поведінку людини. Разом з тим, колаборaційна діяльність є проявом злочинної поведінки, отже нас цікавить не будь-яка діяльність взагалі, а тільки та, що кваліфікуватиметься як злочинна.

Повертаючись до раніше згаданого словника, вичерпного тлумачення категорії «злочинний» не надано, адже застосовано визначення поняття через поняття: злочинний розуміється, як той, що є злочином, містить злочин [3, с. 464]. Таке трактування відсилає нас до визначення поняття злочину як суспільно-небезпечної дії.

Доцільно згадати розуміння злочинної діяльності, запропоноване А. Зелінським, як системи передбачених кримінальним законом діянь і тісно пов’язаних з ними інших передкримінальних і посткримінальних дій, психологічно детермінованих загальним мотивом, реалізація якого планується суб’єктом через поставлення окремих, проміжних цілей [4, с. 96]. З наведеного вбачається ряд ознак злочинної поведінки, зокрема, кримінальна карність такого діяння, наявність волі до втілення злочинного умислу, реалізація поведінкового акту та його поетапність.

Однак більшої складності викликає розуміння сутності колаборaціонізму. Так, згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови відсутнє визначення «колаборaційної діяльності» та «колаборaційний», але зазначено наступне визначення: колаборaціонізм – співробітництво з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час Другої світової війни [3, с. 553]. Колаборaціонізм відповідно Енциклопедії Сучасної України (від франц. collaboration – співпраця, співробітництво) - це усвідомлене, добровільне та

зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам [5].

Згідно з багатотомним виданням «Енциклопедія історії України» «колабораціонізм» розуміють як добровільну співпрацю окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Однак сучасні дослідники розмежовують власне колабораціонізм, який передбачає наявність політичної угоди з окупантом, та «кооперування» (англ. cooperation) з окупаційною владою у цивільних галузях, а також «спільне ведення війни» (англ. co-belligerence) на боці окупаційних сил [6].

Зауважимо, що поняття «колабораціонізм» з'явилося ще на початку XIX ст.: колабораціоністами іменували незаможних студентів, які за певну плату допомагали багатим однокурсникам долати труднощі навчання. Потім на початку XX с. це поняття стосувалося італійських соціалістів, які свідомо співпрацювали з буржуазним урядом своєї країни (collaborazione). Причому така співпраця не вважалася ганебною [7, с. 43]. В англійській мові термін «collaboration» часто вживається в загальному, нейтральному значенні співпраці; для означення ідеологічно мотивованої підтримки окупаційної влади елітами використовують термін «колабораціонізм» (collaborationism) [8, с. 10].

З огляду на викладене, для більш глибокого розуміння сутнісних ознак колабораціонізму як соціально-правового феномену та з'ясування критеріїв, за якими співпраця набуває ознак суспільно небезпечної та кримінально караної поведінки, доцільним є звернення до історичного досвіду його проявів. Такий підхід дозволяє простежити, яким чином у конкретних історичних умовах взаємодія з державою-агресором трансформувалася у діяльність, що об'єктивно завдавала шкоди національним інтересам держави належності, а також виявити характерні риси та форми такої поведінки, що згодом отримали узагальнене позначення як колабораціонізм.

Вперше поняття колабораціонізму в негативній конотації співпраці було застосовано щодо характеристики взаємодії французів із німецькою владою у

період окупації Франції у ході Другої світової війни, хоча колабораціонізм був поширеним в ряді інших країн. Таким чином, співпраця з ворогом характерна не лише для періоду Другої світової війни, оскільки це явище нерозривно пов'язане з фактом окупації території та зміни правопорядку у зв'язку з цим.

Становлення французького колабораціонізму ознаменувалося проголошенням Французької держави на чолі з Маршалом Петеном 10 липня 1940 року у місті Віші. Підтримкою Гітлера А. Петен здобув необмежені диктаторські повноваження та майже повну свободу дій [9, с. 8].

Варто зазначити, що позиція Петена насправді відповідала прагненню народу, адже «переважна більшість французів не вбачала жодного інтересу в продовженні війни за будь-яку ціну, тож підписання перемир'я з політичної точки зору було якщо не виправданим, то принаймні послідовним» [10, с. 32]. Рішення Маршала припинити війну схвально прийняли 10 мільйонів біженців із Північної Франції, котрі тікали від німецької навали, солдати й офіцери, які не хотіли воювати, та люди, котрі ще пам'ятали страждання, через які довелося пройти країні під час війни 1914–1918 рр [11, с. 26].

Однак, не тільки французький уряд Віші зазнав колаборантської конотації. В розрізі історичної ретроспективи «профашистське керівництво Румунії повністю поділяло расову концепцію Гітлера. Так, той же М. Антонеску, вже як посланець румунського кондукетора під час особистої зустрічі з фюрером, що відбулася 27 листопада 1941 р., відверто зазначив: «Чисельна та примітивна слов'янська раса представляє для Європи не політичну або духовну проблему, а складну біологічну проблему для європейської народжуваності. Цій проблемі треба знайти радикальні та серйозні рішення. Стосовно слов'ян потрібно зайняти непохитну позицію, а тому будь-який поділ, будь-яка нейтралізація чи захоплення слов'янської території є законними актами». Такого негативного підходу до слов'янських народів в цілому та українців зокрема дотримувався і сам румунський диктатор. Забігаючи наперед зазначимо, що у «Меморандумі, відредагованого паном Професором Міхаєм Антонеску, як Міністра закордонних справ, та

надісланого паном Маршалом Антонеску до Генерального штабу Фюрера Адольфа Гітлера 11 лютого 1942 року» були включені наступні два пункти:

«II. — Російська та більшовицька загроза є настільки великою, особливо через її біологічний тиск, що румунський народ, який віками страждав із-за слов'ян, хотів би до останньої жертви допомагати знищенню більшовизму.

III. — ...Румунський народ у боротьбі на сході виконує анонімну та колективну місію щодо повалення слов'янства, що є великою місією німецького народу» [12, с. 196].

На противагу цьому виступає досвід Словаччини часів Другої світової війни. Зокрема, в обмін на хитке визнання статусу-кво новоствореної словацької держави німецьким режимом словацька влада змушена була погодитися з легітимністю німецького вторгнення під приводом захисту словацької території, а також оприлюднити відозву до населення, в якій закликала допомагати «дружньому німецькому війську». Надалі словацька армія була зобов'язана надавати всебічну допомогу вермахту у вирішенні військових та стратегічних завдань. Укладення ж будь-яких словацько-німецьких домовленостей відбувалося в напруженій атмосфері під сильним тиском з боку Німеччини [13, с. 308-311].

На тлі вимушеної співпраці та фактичної підлеглості німецькій державі, Ф. Дюрчанській, тодішній міністр закордонних справ Словаччини, не покидав спроб виходу з ряду країн-прибічників (словацька держава до середини вересня залишалася єдиним співучасником німецької агресії, отже, її можна вважати країною, що розв'язала Другу світову війну) до країн з нейтральним статусом [13, с. 311].

Міжнародне становище Словаччини і ставлення до неї в світі зумовлювалися зовнішньополітичними обставинами її створення. Формальне дипломатичне визнання з боку багатьох держав не наповнилося реальним змістом різнобічного партнерства між країнами. Зовнішньо-політична діяльність словацької дипломатії серйозно обмежувалася великою залежністю від Німеччини і несприятливими для міжнародних відносин умовами

розгортання Другої світової війни. Окремі спроби міністра закордонних справ Дюрчанського у 1939–1940 рр. послабити німецький тиск не мали успіху, і Словацька держава продовжувала йти у фарватері політики третього райху [13, с. 322].

Продемонстроване засвідчує складність та багатогранність колабораціонізму. Водночас, саме політична взаємодія урядів європейських держав часів Другої світової війни з фашистським режимом згодом набула в історичному переосмисленні власної назви – колабораціонізм. Однак, на прикладі трьох держав ми можемо спостерігати очевидну розбіжність між, здавалось, однаковими проявами співпраці.

На сьогодні загальної згоди щодо визначення колаборації не існує, і в історіографії воно використовується по-різному. Деякі автори навіть закликають взагалі не використовувати його як аналітичну категорію через його принизливі моральні та політичні конотації та часто полемічне використання [14, с. 158].

Узагальнюючи, констатуємо, що в науковому значенні цей термін означає різні форми співпраці між окупаційною владою та місцевим населенням. Цей термін вживають на позначення і політичної співпраці з окупантом, і служби у збройних формуваннях (колаборація військова) під нацистським командуванням. При цьому, поняття «колаборант» та пов’язані з ним «колабораціонізм», «колабораціоніст» тощо, будучи похідними з латинського «collaborare» (співпраця), загалом можуть набувати як позитивного, так і негативного значення. У позитивній конотації колаборація передбачає спільну діяльність або співробітництво. У негативній – зрадницьку співпрацю з ворогом [15].

Як зазначають Т. Мадрига та О. Борецько термін «колабораціонізм» часто використовується в історичній та політичній літературі для позначення добровільної співпраці, на відміну від вимушеної, певних груп або прошарків населення окупованих територій з окупаційною владою. У сучасному розумінні колабораціонізм є складним соціально-психологічним та етичним

феноменом, який передбачає різні форми державної зради, зокрема співпрацю населення з окупаційною владою, її представниками або державою-агресором у таких сферах, як військова, економічна, політична, інформаційна тощо [16, с. 221].

У своїх дослідженнях М. Рубащенко звертає увагу, що в Другій світовій війні низка європейських держав не були окуповані гітлерівською Німеччиною, активно співпрацювали з нею, були її союзниками, у тому числі й на ідеологічних засадах. В історичних працях уряди цих держав також нерідко іменуються колабораціоністськими. До них можна віднести, зокрема, уряди Болгарії, Румунії, Словаччини, Угорщини [17, с. 139].

Звертаємо увагу, що наведений приклад радше характеризує так званий політичний колабораціонізм, той, що може бути скоєний урядами держав, а не окремим фізичними особами. Вочевидь, підтримка фашистської Німеччини супроводжувалася пропагандою та навіюванням підтримки з боку своїх громадян. Разом з тим, безпосередній вплив державою-агресором був мінімальним.

Отже, саме ситуація Другої світової війни внесла істотні корективи щодо негативного значення цього терміну, який отримав зневажливе забарвлення. Його почали трактувати таким чином, як «допомога ворогу», «підтримка окупаційних сил», «робота, спрямована проти фундаментальних національних інтересів», «зрада» або «державна зрада» чи навіть «танці під музику окупантів» [18, с. 77].

З огляду на вказане, доречнішим вбачалося б тлумачення колабораціонізму саме у широкому розумінні, як співпрацю місцевого населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант [19, с. 99].

При цьому звертаємо увагу, що предметом нашого дослідження є не колабораціонізм взагалі, а цілком конкретне кримінально-карне діяння, що передбачено законом України про кримінальну відповідальність. З огляду на

таке, звичайно, ми потребуємо вузького тлумачення колабораційної діяльності в рамках реалій кримінального законодавства України після початку повномасштабного вторгнення.

Додатково зупинимось на ідентифікації змістовного наповнення категорії «*співпраця*», яка визначається як спільна з кимось діяльність. Принагідно уточнимо й значення категорії «*взаємодія*», що тлумачиться як зв'язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небуть [3]. На рівні лексико-семантичного аналізу понять «співпраця» та «взаємодія» простежується їхній нейтральний, загальноописовий характер, що відображає факт узгодженої або спільної діяльності без автоматичного надання їй негативної оцінки. Водночас у контексті колабораційної діяльності така співпраця набуває якісно іншого змісту, оскільки йдеться про цілеспрямоване, усвідомлене та соціально шкідливе погодження дій на користь держави-агресора.

З огляду на наведене варто звернути увагу також на таке. Колабораціонізм як співпраця/взаємодія передбачає нібито наявність певної узгодженості та координації дій однієї особи іншою. Таким чином, мають бути наявні дві сторони відповідних взаємин. Разом з тим, окремі форми колабораційної діяльності можуть бути реалізовані без взаємодії безпосередньо з представником держави-агресора. Зокрема, йдеться про таку форму колабораційної діяльності, як публічне заперечення збройної агресії (ч.1 ст. 111-1 КК України), або ж пропаганда у закладах освіти (ч.3 ст. 111-1 КК України). Таким чином, дистанційний (мобільний) зв'язок та глобальна комунікація за допомогою мережі Інтернет спрощують здійснення колабораційної діяльності та не вимагають особистої взаємодії сторін.

З огляду на вказане, слід констатувати, що сьогодні колабораціонізм, як і будь-яка інша форма людської діяльності, еволюціонував та видозмінився. Якщо явище колабораціонізму минулих століть вимагало обумовленості безпосереднього впливу окупаційної влади на місцеве населення, сьогодні ж різноманіття способів та швидкість поширення інформації спрощують

інспірацію поглядів.

В продовження кримінологічного дослідження природи колабораційної діяльності зазначено, що в низці наукових доробок остання розуміється як особливий вид державної зради [20; 21; 22]. Зокрема, Голова Верховного Суду і сьогодні впевнений, що про колабораціонізм не можна говорити у відриві від поняття державної зради. Він розцінює колабораційну діяльність як «форму державної зради, але...більш м'яку її форму» [23]. Такий же підхід поділяють М. Рубащенко та Є. Письменський [24; 25].

Як зазначає авторський колектив Концепції Основ кримінально-правової політики щодо колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях наразі ст. 111-1 КК є унікальним у світовому кримінальному праві випадком установлення підстав кримінальної відповідальності за різноманітні форми співпраці з окупантом/агресором на рівні окремої статті, яка до того ж існує поряд із відомою всім та традиційною для будь-якої національної системи норми про державну зраду (ст. 111 КК) [26].

Схожий досвід із встановленням окремої норми, що передбачала б відповідальність за скоєння колабораційної діяльності, має Литва. Так, Кримінальний кодекс Литви від 26 вересня 2000 р. № VIII-1968 з останніми змінами від 23 квітня 2015 року – № XII-1649) у Розділі XVI «Злочини проти незалежності, територіальної цілісності та конституційного ладу Литовської держави» у ст. 120 визначає поняття «колабораціонізм». Зокрема вказується, що громадянин Литовської Республіки, який в умовах окупації або анексії допомагає органам незаконного уряду зміцнювати окупацію або анексію, придушувати опір литовського населення або іншим чином допомагає незаконному уряду в проведенні діяльності проти Литовської Республіки карається позбавленням волі на строк до п'яти років [27; 28, с. 51].

Однак, якщо український законодавець діяв в умовах обмеженості часу та нагальної потреби реагування на ризики повномасштабного прояву, парламент Литви криміналізував колабораційну діяльність, радше, з метою «попередження» потенційних агресорів про намір протистояти усіма

можливими способами [29, с. 85].

Так чи інакше в будь-якому з тлумачень колабораціонізму досягається згода щодо розуміння його, як допомоги державі-агресору всупереч інтересам країни громадянства. З огляду на таке, вважаємо за необхідне дослідити правову природу та сутність таких інтересів, що в подальшому слугуватиме кращому розумінні детермінант поширення колабораційної діяльності.

Об'єктом колабораційної діяльності виступає дуже специфічна сфера – основи національної безпеки України. Відповідно до ст. 1 Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII «Про національну безпеку України» національна безпека України - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [30]. Виходячи із аксіологічних складових, перерахованих у дефініції, стає очевидним, що захищеність цих структурних елементів, як от конституційний лад чи державний суверенітет, є вихідними вимогами існування державного утворення взагалі. Хоча в першу чергу захист основ національної безпеки є необхідним для збереження існуючої соціальної системи, яка в свою чергу є основою державності. З такої точки зору слід погодитися з тим, що законодавче визначення національної безпеки є вузьким та стосується виключної ідеї захисту держави, а не суспільства, що в свою чергу робить саме суспільство та його ціннісні орієнтири тільки складовими елементами, а не першоосновою. З огляду на такий підхід синонімічною була б категорія «державної безпеки», однак це значно звужує змістовне наповнення явища «національної безпеки».

Сучасна парадигма національної безпеки трансформувалася з теоретичної політико-правової категорії у фундаментальну умову виживання нації. Оскільки це явище охоплює всі сфери суспільного буття – від економічної стабільності до захисту прав окремої особи – його реалізація вимагає консолідованих зусиль не лише державних інституцій, а й усього громадянського суспільства. Повномасштабне вторгнення рф перевело

питання територіальної цілісності у площину екзистенційної загрози, що автоматично зробило безпекову функцію абсолютним пріоритетом державної політики та формою самоорганізації народу [31, с. 9].

Сутність національних інтересів продукується самим змістом категорії «нація». Врешті, стрижнем формування та самоідентифікації нації виступає її здатність до об'єднання довкола спільних національних інтересів, які трансформують поліетнічну спільноту в цілісну політичну націю. Саме спільність цих інтересів дозволяє інтегрувати етнічну самобутність нації із прагненнями всіх громадян держави, незалежно від їхнього походження, створюючи єдиний суб'єкт політичної волі. У цьому контексті національний інтерес стає тим інтегруючим чинником, що перетворює націю на активного творця власної державності [32, с. 785-786].

Незважаючи на відсутність єдиного підходу до розуміння, етносоціологи погоджуються, що «нація» як системне утворення містить у своєму складі наступні елементи: наявність самоназви, спільна мова, єдність географічного та етносоціального походження, історична пам'ять, система духовно-культурних та політичних цінностей, національна самосвідомість, наявність спільної національної ідеї.

Д. Павличко доцільно підкреслює, що спільна свідомість нації здатна внести в поведінку більшості громадян впевненість у тому, що за всіх соціальних і політичних неузгоджень між ними існує для них єдине, недискусійне начало їхнього роду, їхньої мови і духовної екзистенції – це і є розвитком національної ідеї [33, с. 19].

О. Лемак пропонує таке розуміння: нація – це суспільно-політична категорія, яка вказує на стосунки народу з певною державою і об'єднує в собі, як певні елементи, громадян цієї держави. Іншими словами, у понятті «національна безпека» нація розуміється як український народ, тобто спільнота всіх громадян та осіб без громадянства, які на даний момент проживають на території держави і підпадають під її юрисдикцію [34, с. 78].

Виходячи із окреслених базових системних елементів, нація як політична спільнота, прагне збереження такого системного утворення, захисту від зовнішніх посягань та здатності протистояти ризикам. Однак, в першу чергу нація прагне забезпечити самозбереження суспільства, тобто - існування самої нації, що в свою чергу уможливлює існування всіх інших інтересів.

Таким чином, слід погодитися із тезою О. Дзьобаня про те, що головними складовими національної безпеки виступають безпека особистості, безпека суспільства й безпека держави, які доцільно об'єднати під назвою «соціальна безпека» [35, с. 29].

Структурними елементами системи соціальної безпеки доцільно вважати: цілі системи як відображення об'єктивної потреби особистості, суспільства і держави в надійній захищеності їхніх життєво важливих інтересів всередині країни; інтереси особистості, суспільства і держави; засоби й сили забезпечення соціальної безпеки; органи, що відповідають цілям системи та володіють необхідною інформацією, засобами й силами для впливу на зміни стану системи з метою приведення її в стан захищеності життєво важливих інтересів; суб'єкти, що мають потребу в забезпеченні безпеки; об'єкти соціальної безпеки; ресурси забезпечення соціальної безпеки [35, с. 31]. Отже, інститут забезпечення національної безпеки спрямований на захист в першу чергу життя кожної особи, що проживає в межах держави.

Власне, до такого ж висновку прийшов О. Лемак. Автор зазначає, що національна безпека – це безпека всіх і кожної особи, які проживають на території України [34, с. 80].

Науковець В. Антонов розуміє національну безпеку України як загальнонаціональну, що являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання реальним і потенційним загрозам і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам Української держави [36, с. 33].

З наведеною позицією можна погодитися частково. Автор перераховує складові елементи національної безпеки як ті, що перебувають на одному щаблі, життєво важливі інтереси громадянина та інтереси держави. Натомість вбачається, що серед інших життєво важливих інтересів громадянина, перебуває також інтерес в захищеності держави, як утворення, що уможливлює існування людини у відповідному соціальному контексті. Слід нагадати, що правовий статус громадянина безпосередньо пов'язаний з його приналежністю до відповідної держави. Тому, звичайно, одним із інтересів громадянина виступатиме, зокрема, збереження існуючого державного устрою, що дозволяє реалізовувати сукупність прав та свобод. Таким чином, інтереси держави та інтереси громадянина збігаються між собою тільки в певній частині.

Слід погодитися також і з позицією В. Смолянюка, який стверджує, що поняття національної безпеки необхідно розширити, включивши до складових елементів національні інтереси та цінності. Автор звертає увагу, що незважаючи на співзвучність та взаємодоповнення згаданих категорій, якщо національні інтереси можуть варіюватися залежно від конкретно-політичної ситуації у державі та довкола неї, то національні цінності були, є й надалі залишатимуться інертними (менш залежними від поточної кон'юнктури) маркерами якості державотворчого процесу, в тому числі націєбезпекотворення [37, с. 180]. Автор пропонує наступне визначення: національна безпека − це стан захищеності національних інтересів та національних цінностей.

Таке розуміння має принципове значення. Як зазначалося вище, законодавче визначення національної безпеки дещо нівелює значення аксіологічних орієнтирів української нації, натомість зміщає акценти на захист інтересів держави. Хоча, очевидно, що інтереси нації та держави не завжди є тотожними. Між іншим, саме нація виступає фундаментальною основою розвитку державності.

Підсумовуючи викладене, в межах кримінологічного підходу доцільно розглядати колабораційну діяльність насамперед крізь призму тих соціальних цінностей та інтересів, яким вона завдає шкоди. А, відтак, її соціальна спрямованість проявляється у посяганні на базові умови функціонування української нації як політичної спільноти, зокрема на її життєво важливі інтереси, пов'язані із самозбереженням, суверенітетом та стійкістю державного та суспільного ладу. Водночас з урахуванням положень чинного кримінального законодавства, а також підходів, закріплених у ст. 111-1 КК України, колабораційна діяльність характеризується багатоб'єктністю, оскільки додатково охоплює посягання на життя та здоров'я осіб, а також відносини власності.

Таким чином, в межах нашого кримінологічного дослідження йдеться не про формальне визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, а про комплексну характеристику соціальної шкоди, яка виникає внаслідок відповідної протиправної поведінки в умовах збройного конфлікту та окупації.

З метою уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження вважаємо за доцільне звернутися до джерел, що дозволяють конкретизувати зміст базових категорій, які використовуються в межах цього дослідження. В цьому розрізі варто навести відповідне тлумачення поняття «окупація». Так у Кембриджському академічному словнику окупація визначається як процес контролю іноземної держави чи регіону військовими силами [38, с. 649].

Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 02 червня 2023 у ст. 1 надано наступне визначення: тимчасово окупована Російською Федерацією територія України (тимчасово окупована територія) – це частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської

Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації [39].

Додатково звернімося до наукового аналізу поняття окупації. Слушно зазначає О. Ілляшко, що поняття «військова окупація» визначається як тимчасове захоплення збройними силами однієї держави території іншої держави без набуття суверенітету над нею. Нині з-поміж фахівців немає консенсусу щодо визначення набору критеріїв, за якими можна однозначно визначити відповідність конкретного випадку окупації. У різних джерелах називають такі ознаки окупації, як: тимчасовість місії, тимчасовий статус (зазначимо, межі тимчасовості, чіткі критерії відмінності від постійності не задаються); неодмінна наявність держави-жертви (країни, народу тощо) як сторони у відносинах; неодмінне – де-юре чи де-факто – перебування у стані війни або насильницький характер вторгнення окупаційних збройних сил; перебрання на себе функцій управління, встановлення на окупованій території власної адміністрації, фіксація факту контролю збройних сил над окупованою територією та/або населенням; відповідність міжнародно-правовим нормам, які визначають обов’язкову міжнародно-правову відповідальність для її ініціатора; визнання світовим співтовариством наявності окупаційного статусу території [40, с. 21].

У правовій доктрині окупацію розглядають як тимчасове зайняття збройними силами однієї держави території (частини території) іншої держави з паралельним установленням фактичного контролю на окупованій території через військову або цивільну адміністрацію [41, с. 71].

Є. Письменський зазначає: «історія показала: держава, територія якої стає окупованою, так чи інакше стикається з колабораціонізмом та подібними йому соціально-політичними явищами» [25, с. 33].

Згідно запропонованої тези вбачається, що колабораціонізм є закономірним наслідком тимчасової окупації на відповідній території. Разом з тим, хоча такий погляд і представляється зрозумілим, вітчизняний законодавець передбачив ряд кримінально-карних діянь, що можуть бути

скоєні в тому числі на території, що підконтрольна Україні, без необхідності взаємодії з державою-агресором.

Як вже зазначалося, перше уявлення про колабораціонізм склалося в ході Другої світової війни. Подібна кваліфікація дій громадян країни стосувалася безпосередньої співпраці місцевого населення із окупаційною владою. Тобто, колабораціонізм у своєму «класичному» формулюванні стосувався взаємодії населення із владою ворога, що виявлялося, безумовно, в активних діях. Слід також враховувати, що період Другої світової війни мав місце в той час, коли дистанційна координація дій колаборантів була неможливою або значно ускладненою з огляду на відсутності засобів дистанційного зв'язку. Одначе, в реаліях сьогодення колабораціонізм зазнав принципової трансформації, вийшовши на зовсім новий рівень загрози для національної безпеки, оскільки в умовах російсько-української війни може вчинятися в тому числі й на підконтрольних територіях.

На цьому етапі слід звернути увагу, що найбільш поширеними формами колабораційної діяльності, що може бути скоєним на підконтрольній Україні території, залишається діяння, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України. Публічність є якісною характеристикою, що передбачає прилюдність дії, наявність свідків відповідної поведінки особи. В умовах масової діджиталізації мета публічності досягається за допомогою розміщення будь-якої інформації на особистих сторінках у соціальних мережах. Відтак ми бачимо, українська «колабораційна діяльність» набула своїх власних рис, тих, що не притаманні класичному «колабораціонізму».

За словами М. Рубащенка термін «колабораційна діяльність» із негативним змістом – це винахід виключно вітчизняного законодавця та, як наслідок, «надбання» національного кримінального права [17, с. 145].

О. Головкін та І. Сказко трактують колабораціонізм (в контексті триваючої з 2014 року російсько-української війни) як діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи

інформаційній безпеці України, що полягає у виконанні організаційно-розпорядчих та (або) адміністративно-господарських повноважень у незаконно створе-них органах, установах і підприємствах публічного сектору на території України, яка не контролюється її державною владою [42, с. 235-247].

Г. Муляр та О. Ховпун, дослідивши підходи до визначення, надають власне розуміння колаборaційної діяльності: усвідомлене співробітництво громадян з окупаційною адміністрацією, яке націлене проти української державності, шляхом різної взаємодії: передача матеріальних ресурсів, пропаганда, заперечення збройної агресії проти України, добровільне зайняття посад у незаконних органах влади. Також автори виділяють такі ознаки колаборaційної діяльності: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України; колаборaційні дії вчиняються винною особою в умовах здійснення окупації; злочинні дії вчиняються на користь окупаційної адміністрації та держави агресора; добровільний перехід державних службовців України на бік окупаційної адміністрації [43, с. 189].

О. Кравчук та М.Бондаренко не надають власного визначення колаборaційної діяльності, однак визначають низку ознак останнього через призму порівняльного аналізу з державною зрадою:

1. колаборaційна діяльність завжди вчиняється на користь держави-агресора;
2. колабораіцйна діяльність може вчинятися не тільки громадянином України;
3. колаборaційна діяльність скоюється в умовах окупації [44].

Наведені підходи демонструють, що колаборaційна діяльність наділена низкою специфічних ознак, що вирізняють її на тлі світових досвіду та розуміння колаборaціонізму.

Таким чином, аналіз історіографічних, наукових та нормативних підходів засвідчує відсутність уніфікованого розуміння колаборaційної діяльності, що

обумовлює необхідність формулювання кримінологічно релевантного визначення з урахуванням специфіки українського правового контексту та триваючої збройної агресії. Відтак, пропонуємо власне визначення ***колабораційної діяльності*** *в кримінологічному вимірі як суспільно небезпечної, умисної діяльності громадян України, іноземців або осіб без громадянства, що проявляється у формі безпосередньої взаємодії та/або опосередкованого сприяння представникам держави-агресора, її окупаційної адміністрації та/або збройних формувань, незалежно від місця її вчинення, і полягає у забезпеченні функціонування та реалізації інтересів держави-агресора, внаслідок чого вона завдає шкоду національним інтересам України, її суверенітету, територіальній цілісності та основам національної безпеки.*

1.2. Види колабораційної діяльності.

Будь-яка наукова класифікація представляє собою логічний прийом поетапного розчленування об’єкта на окремі частини, однорідні групи за різними критеріями (підставами) [45, с.16]. Покликана впорядкувати широкий масив протиправних діянь, стаття 111-1 КК України на перший погляд здається складною конструкцією, нагромадженням значної кількості правових норм. Різноманітність форм колабораційної діяльності та об’єктивно неоднорідні прояви її реалізації свідчать про очевидну потребу здійснення класифікації. Структуроване уявлення про колабораціонізм послугує аналітичним матеріалом для подальшої розробки інструментів перешкоджання поширенню колабораційної діяльності як кримінально-правовому, так і соціально-психологічному явищу [46, с. 208].

Перш, ніж ми перейдемо до класифікації колабораційної діяльності в контексті російсько-української війни, варто зробити ретроспективний аналіз.

Зокрема, В. Горобець виокремлює два основних види колабораціонізму: економічний та культурний, або як їх ще можна назвати – колабораціонізм виживання та ідеологічний. На наш погляд, автор акцентує увагу на таких формах колабораціонізму з огляду на головні сфери людських інтересів –

фізична безпека та духовність. Він послідовно наводить ознаки, основні причини та умови формування кожного з виокремлених видів, чим підтверджує доцільність такого розмежування.

Паралельно В. Горобець вказує на згадки очевидців та звітів окупаційної влади, що підтверджують добровільний характер колабораціонізму значної частини українського населення [47, с. 87-88]. Варто звернути увагу, що автор не виокремлює добровільний колабораціонізм, а вважає, що добровільність охоплюється іншими його видами та відображає мотиваційну складову, але, тим не менш, не має принципового значення для розмежування за цією підставою.

В контексті економічного колабораціонізму В. Горобець звертає увагу, що воно нерідко було пов'язане з лобіюванням українських інтересів. Показовим видається досвід львівського керівництва «Маслосоюзу», що займалось молочним господарством. Маючи прагнення зберегти українську кооперацію та забезпечити її функціонування в умовах окупаційного режиму, дирекція «Маслосоюзу» свідомо підпорядкувалася німецькому керівництву, чим забезпечило дозвіл на легальну діяльність. Цей приклад на перший погляд справедливо може отримати оцінку добровільного колабораціонізму.

Поряд з цим В. Горбець наводить особисті коментарі головного директора «Маслосоюзу» – Андрія Палія – щодо обумовленість колаборації: «Незважаючи на те, що це була чужа окупаційна влада з нестерпним режимом, якиї̆ по своїї̆ суті заперечував незалежниї̆ розвиток кооперації̈ на дальшу мету, ми вирішили боротися за її̈ існування з таких мотивів:

1. Розраховувано на те, що окупаційна влада не буде вічною і кооперативні надбудови залишаться власністю народу.

2. Треба було використати нагоду для закупки молочарських машин з німецьких джерел та переводити якнаиб̆ільше інвестицій на кошт здевальвованої̈ валюти.

3. Повстала конечність дати заняття для якнаиб̆ільшого числа робітників, щоб їх охоронити від примусового вивозу до Німеччини.

4. А в кінці ще й з тої причини, і це було найголовніше, щоб охоронити селянське населення від надмірних контингентів і репресій з боку німецької влади та відомих із визиску німецьких фірм, які працювали всюди там, де не було кооперативної самооборони» [47, с. 88-90; 48, с. 109].

В цьому випадку добровільність обумовлюється не ідеологічним злиттям українського соціуму з риторикою фашистської Німеччини, а усвідомленням, як висловлюється А. Качор, «виняткових умов», в яких опинилося українське суспільство під час кількаразової зміни окупаційних режимів [48, с. 105].

Особливої уваги заслуговує фактор добровільності з огляду на те, що в контексті колабораціонізму добровільність нерідко асоціюється, скоріше, з такими словами як «зрадник», «поплічник». В такому змісті стверджувати про ворожу конотацію добровільного колабораціонізму в усіх без винятку випадках хибно. Його оцінку варто давати з урахуванням мети, яку ставили перед собою ті, хто й спричинив необхідність співпраці, та засобів, що використовувалися для її досягнення.

Наведемо кілька рядків з протоколу засідання Гітлера з керівниками Райху від 16 липня 1941 року. Райхсляйтер Розенберг висловив позицію про доцільність розрізнення ставлення німецької адміністрації до місцевого населення з огляду на соціальний контекст. Зокрема, що стосувалося України, було запропоновано використати своєрідний конструкт суспільного договору, за якого українцям гарантувалося «культурне піклування», визнання національної ідентичності та певна міра незалежності. Однак ця пропозиція не знайшла відгуку у присутніх. Натомість райхсмаршал Герінг розглядав українські території виключно як джерело продовольчих ресурсів. Своєю чергою Фюрер визнавав колонізацію України безумовним пріоритетом, а саму Україну – майбутнім «райським садом», що у порівнянні з іншими колоніями матиме першочергову роль [49, с. 512-515]. Такі твердження та бачення майбутнього України пояснювалися доволі прагматичною метою, оскільки Райх розглядав Україну осередком задоволення матеріальних потреб. З приходом німецької окупації для місцевого населення були встановлені

жорсткі умови виживання, що й зумовило з їх боку необхідність лояльності та співпраці.

Повертаючись до згаданого раніше «Маслосоюзу» та оцінки «зрадницької» добровільності, слід враховувати наслідки колаборації дирекції з німецькою адміністрації. Зокрема, вдалося досягти домовленості щодо виділення більшого обсягу молочної продукції для місцевого населення, збереження фахового персоналу від військової служби та їх вивезення на примусову працю до Німеччини [48, с. 110].

З огляду на сказане слід зробити кілька висновків:

1) колаборційна діяльність дирекції Маслосоюзу була цілком добровільною та усвідомленою;

2) остаточно мета такої колаборційної діяльності не зводилась до кар'єристських прагнень, бажання «вислужитися» перед окупаційною владою з метою особистої безпеки та благополуччя;

3) в контексті цього конкретного історичного прикладу колаборційна діяльність мала в певному сенсі риси «угоди з совістю», адже А. Палій визнає німецьку окупацію «нестерпними режимом», і незважаючи на це, ініціативно виступає з пропозиціями співпраці.

Звідси ми робимо припущення про таку варіацію колаборційної діяльності як *вимушена добровільність*. Наведене вище підтверджує тезу про складність та багатогранність суспільних відносин, що за усіма зовнішніми ознаками кваліфікуються як колаборціонізм. Твердження про А. Палія як про колаборанта не буде помилковим, однак його рішення, незважаючи на всі притаманні ознаки добровільності, не було б ніколи прийнятим за інших обставин. І хоча спершу оцінка дій А. Палія була однозначною, історичне переосмислення наводить нас на думку, що «колаборантське клеймо» стало усвідомленим актом самопожертви. Найважливіше питання полягає в наступному: чи відміняє факт колаборціонізму скоєння таких дій з метою досягнення «ефемерного блага»?

З цього ми робимо висновок про те, що класифікація колабораціонізму на підставі мотивації на добровільну і вимушену вводить нас у радикальний дихотомічний поділ та позбавляє можливості залишатися об'єктивними в кваліфікації, а отже – і в заходах протидії, що будуть дієвими для кожного акту колабораціонізму.

Варто констатувати складність екстраполяції цього та аналогічних випадків на акти колабораційної діяльності. Виміряти міру «жертовності» та вимушеності дій колаборанта не здається можливим в умовах активної фази війни. Приклад А. Палія здається нам позитивним, продиктованим високим прагненням збереження людських життів. Разом з тим, обумовленість його мотиву полягає у ворожості обох окупаційних режимів. Тому, «зрада» радянського союзу не здається такою однозначною.

Зовсім інша ситуація має місце у випадку колабораційної діяльності в сьогоднішній реаліях, адже українська держава не характеризується тоталітаризмом, не спрямовує політику на залякування своїх громадян та винищення неугодних. Використання трагічного досвіду українського населення в умовах нацистської окупації як трафарету для аналізу колабораціонізму на територіях, захоплених російською федерацією, не буде співмірним.

Водночас, чинне нормативне регулювання колабораційної діяльності не визначає добровільність універсальною складовою, обов'язковою для всіх її форм. Однак у згаданому нами раніше проєкті нового Кримінального кодексу України добровільність набуває статусу системоутворювальної ознаки, оскільки прямо закріплюється як елемент загальної конструкції колабораційної діяльності, що має визначати її зміст незалежно від конкретної форми прояву.

Такий підхід дозволяє констатувати, що добровільність як ознака співпраці з агресором постає не стільки формально-юридичним критерієм окремих складів, скільки концептуальним маркером самої природи взаємодії, який проходить лейтмотивом крізь усю категорію відповідної протиправної

поведінки. Відтак, оцінка колабораційної діяльності потребує особливо виваженого підходу до встановлення змісту добровільності, з урахуванням реальних умов її вчинення, характеру впливу окупаційного режиму та мотивів поведінки особи, оскільки саме ця ознака істотно впливає на межі кримінально-правової та кримінологічної інтерпретації явища співпраці з державою-агресором.

Повертаючись до історії колабораціонізму, Я. Грицак виокремлює такі три його види – вимушений, добровільний та ідеологічний. Разом з тим історик вказує ознаки кожного з виокремлених видів. Найпростіший у розуміння та обумовленості – вимушений – охарактеризовано як спосіб збільшення шансів на виживання в умовах фактичної відсутності інших шляхів. Поряд з цим зазначається про значну поширеність здебільшого пасивної позиції українського населення на окупованих територіях. При чому така пасивність теж була наслідком обмеженого кола можливостей місцевого населення, що змушувало до виконання того, що від них вимагали.

Окремо вважаємо за необхідне зупинитися на представленому у дослідженні Я. Грицака розумінні добровільного та ідеологічного колабораціонізму. Автор принагідно відмічає, що ті з українців, що активно вели діалог з окупаційною владою, не орієнтувалися на вислужування та улесливість перед новоприбулою владою з метою отримання особистої вигоди, однак розраховували на визнання політичної незалежності України. [50, с. 169-171].

Примітно, що згадуваний нами раніше райхсляйтер Розенберг усвідомлював значущість здобуття державності для українців, тому наполягав, що винищення національної ідентичності народу, який перебував під гнітом більшовицької держави, призведе до додаткового опору з боку останніх. Натомість пропонував застосовувати заходи схиляння місцевого населення до співробітництва. Один з перших «дозволів», отриманих від окупаційного режиму, стосувався можливості вільного використання

української мови, що одразу привернуло увагу значної частини інтелігенції [47, с. 96].

Перша відчутна реакція толерування нацистській окупації послідувала з боку преси, яка нарешті мала змогу висловити істинне ставлення до більшовицької держави. Хоча, безсумнівно, «преса окупації» підлягала суворій цензурі, яка, окрім іншого, забороняла публікації, що містили будь-які сподівання на незалежне українське майбутнє.

Принагідно Я. Грицак виокремлює підвиди добровільного колабораціонізму, який мав вияв у двох формах: військовий та адміністративний [50, с. 171]. Однак сам же автор зауважує, що українці, які входили до складу військових частин, нерідко мали сподівання (хоч і марні) на можливість визнання української незалежності в майбутньому. Які б сподівання на визнання не мали представники українських адміністрацій в умовах нацистського режиму, німецький же уряд однаково не мав наміру толерувати і йому. Зважаючи на вказане, виникає потреба у додатковому обґрунтуванні розмежування колабораціонізму на добровільний та ідеологічний

Між іншим, під час Другої світової війни термін «колабораціонізм» набув гострого політичного забарвлення через те, що «колаборація» стала офіційною назвою співпраці між Німеччиною та урядом маршала Петена – «вішистською Францією». У «вішистському» значенні колабораціонізм поділяли на військовий та адміністративний, які були найбільш розповсюджені в часи Другої Світової війни в державах, і передбачали на рівні урядів і еліт добровільну співпрацю з окупантами [51, с.11].

Разом з тим, спроба тлумачити явище українського колабораціонізму часів Другої Світової війни крізь призму прагнення до незалежності виглядає доволі однобоко. Заперечувати випадки пошуку особистої вигоди, амбітності та кар’єристських цілей окремих постатей, що були активними поплічниками окупантів – всього лише намір обілити їх.

Відтак ми робимо висновок, що ідентифікувати випадок ідеологічного колабораціонізму є важким завданням, адже за зовнішніми ознаками такий акт поведінки виглядає цілком добровільно та смиренно. Добровільність же – дефініція з площі людської свідомості. А осягнути людську свідомість, піддати її емпіричному вивченню надто складно, адже перевірити істинність намірів, не «зазирнувши» в людську свідомість, неможливо.

З огляду на таке, можна дійти висновку, що вирішення питання про наявність ознак добровільності слід робити, спираючись на загальний аналіз дій особи, адже саме сутнісна характеристика вчиненого допоможе усвідомити мотиваційну складову. Особливо такий підхід придатний для випадків, коли особа вчиняє передачу матеріальних ресурсів, зайняття посади з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій або посади в незаконних судових або правоохоронних органах тощо.

Відтак, розмежування видів колабораційної діяльності на добровільну та вимушену не може розглядатися як однозначний і вичерпний критерій класифікації, оскільки межі між цими станами в умовах окупації є значною мірою розмитими та залежать від сукупності об’єктивних і суб’єктивних чинників. Як свідчить аналіз історико-правових підходів, зовнішні прояви співпраці з державою-агресором нерідко не дозволяють з достатньою визначеністю встановити домінуючий мотиваційний компонент, що зумовлює ризик спрощеного або контекстно неповного тлумачення відповідних діянь. У цьому зв’язку добровільність постає радше як багатовимірна характеристика, яка потребує комплексного дослідження з урахуванням конкретних умов вчинення діяння, рівня примусу, характеру доступних альтернатив та індивідуальної мотивації особи. Водночас сама складність емпіричного встановлення внутрішніх спонукань об’єктивно обмежує можливість її однозначної юридичної фіксації лише на підставі формальних ознак поведінки.

З огляду на викладене, зазначена проблематика потребує подальшого наукового опрацювання, зокрема в частині розроблення більш гнучких

підходів до оцінки мотиваційної складової колабораційної діяльності та уточнення критеріїв її кримінологічної інтерпретації в умовах різного ступеня зовнішнього впливу.

Крім того, на нашу думку, окремої уваги заслуговує так званий вимушений колабораціонізм, який у науковій літературі та в еволюції нормотворчих підходів розглядається радше як прояв поведінки, зумовлений зовнішнім примусом. В сучасних підходах до конструювання складу колабораційної діяльності, зокрема й у проєкті нового Кримінального кодексу України [2], простежується тенденція до закріплення добровільності як однієї з ключових ознак, що відображає загальне прагнення до відмежування усвідомленої співпраці від дій, вчинених під тиском. Відтак, у випадку вимушеної співпраці йдеться не про злочинне діяння у кримінологічному розумінні, а про поведінку, яка лише зовнішньо може відповідати ознакам колабораційної діяльності, однак унаслідок її вчинення під фізичним або психічним примусом (в контексті ст. 40 КК України) не відображає вільної волі особи і, відповідно, не може бути кваліфікована як колабораціонізм. З цього випливає, що злочинний характер колабораційної діяльності має сенс лише за умови її добровільного характеру, тоді як відсутність вільного волевиявлення виключає можливість її кримінально-правової оцінки як прояву злочинної співпраці.

В цьому ми погоджуємось з позицією М. Рубащенко та Н. Шульженко. Згідно формулювання статті 111-1 КК України законодавець неодноразово вказував на добровільність співробітництва, зокрема щодо виконання державних службових обов'язків та військового колабораціонізму: «добровільне обіймання громадянином України посади…» (ч. 2, 5, 7), «добровільне обрання до органів влади» (ч. 5), «добровільна участь громадянина України в незаконних збройних або воєнізовані формування…» (ч. 7). Вказівка на «добровільність» лише стосовно певних видів колабораціонізму природно викликає питання, чи поширюється така характеристика також на ті дії, для яких немає спеціальної ознаки. Чи означає

це, наприклад, що останній (вид колабораціонізму) (частина 3) чи економічний колабораціонізм (частина 4) караються, навіть якщо вони є вимушеними? Що взагалі слід розуміти під добровільністю колабораціонізму і чи може бути добровільним колабораціонізм в умовах окупації? [52, с. 27].

З огляду на проведений вище аналіз, можна дійти висновку, що поділ колабораціонізму на вимушений, ідеологічний та добровільний потребує певного уточнення з точки зору його теоретичної та методологічної обґрунтованості. Зокрема, вимушений колабораціонізм у багатьох випадках радше виходить за межі власне колаборційної діяльності, оскільки пов'язаний із відсутністю вільного волевиявлення особи, тоді як ідеологічний за своєю природою значною мірою охоплюється категорією добровільної співпраці, відображаючи різні її мотиваційні прояви. За таких умов виокремлення окремої самостійної класифікаційної групи на кшталт «добровільного колабораціонізму» виглядає певною мірою надлишковим, оскільки елемент добровільності є імпліцитно притаманним самій конструкції злочинної співпраці. Таким чином, добровільність радше відображає не окремий різновид колабораціонізму, а характеристику його кримінологічної природи.

Продовжуючи аналіз видів колабораціонізму, важливо звернути увагу на здобуток української історіографії в контексті дослідження українського колабораціонізму часів Другої світової війни, що представлений у монографії В. Шайкан. Зокрема, науковиця представила класифікацію колабораціонізму за сферами здійснення співпраці:

1) політичний/індивідуально-політичний – співпраця з ворогом на ідейних засадах,

2) адміністративний – співпраця лояльних осіб з місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких керована і контрольована окупантами,

3) військовий – добровільна і вимушена служба у військових формуваннях окупанта,

4) економічний – співпраця у будь-яких галузях економіки на користь ворога,

5) побутовий – встановлення доброзичливих стосунків між окупантами і місцевим населенням, наприклад, попередження окупантів про заміновані будинки, шляхи, послуги у якості провідників, добровільне пропонування продуктів харчування, запрошення на родинні свята тощо,

6) культурний – співпраця з окупантами у духовній сфері, яка сприяла поширенню серед населення вірнопідданських почуттів, пропаганді зверхности арійської раси, задовольняла інтереси окупаційної влади і сприяла високому психологічному настрою окупантів [53, с. 502; 54, с. 51–52].

Ми погоджуємось з висновками М. Рубащенка щодо умовності запропонованої класифікації. Ідея розмежування певного явища на окремі види спрямована відокремити відмінні між собою елементи таким чином, щоб кожен з них мав певну міру самостійності та не охоплювався іншим елементом класифікаційного поділу. Поряд з цим, відокремлені явища повинні бути наділені відповідними автономними рисами, що їх характеризують та обумовлюють. Разом з тим, М. Рубащенко вказує, що «особа, яка співпрацює на ідейних засадах на певній адміністративній посаді, водночас підпадає щонайменше під два види (політичний та адміністративний). А керівні функції в органах управління (адміністративний колабораціонізм) можна здійснювати стосовно різних сфер, які позначають вже інші види співпраці (наприклад, військову, економічну, культурну)» [53, с. 502]. Таким чином, теоретичне відокремлення видів колабораційної діяльності є можливим, однак на практиці може виявитися недостатнім, адже демонструватиме властивості складного та багатоаспектного явища колабораціонізму однобоко.

Цікавою видається класифікація українського колабораціонізму часів Другої світової війни, запропонована В. Дзьобаком. Так автор виділяє приватний та державний, виходячи з того, що колабораціонізм в Україні не мав класичного західноєвропейського характеру (через відсутність до війни Української держави). Рисами державного колабораціонізму він називає:

1) наявність уряду або ерзацдержавного утворення, визнаного державами Осі та принаймні однією або декількома нейтральними державами, з яким окупаційна влада підписала угоду про співпрацю;

2) підлеглість цього уряду чи ерзацдержавного утворення німецькому уряду або якомусь із урядів держав Осі;

3) спільна участь у реалізації нацистських окупаційних планів.

Приватний колабораціонізм автор охарактеризував, посилаючись на міркуваннями дослідниці В. Шайкан щодо визнання колабораціонізму «складним, неоднозначним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом, що виникає в результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (населення окупованих держав з окупантами), тобто співпраці з ворогом в умовах окупаційного (гітлерівського) режиму. Це явище в Україні в роки Другої світової війни проявилося в широкому діапазоні: від побутового рівня до військових, економічних, культурних, адміністративних, індивідуально-політичних форм». Очевидно, до вищесказаного слід додати, що приватний колабораціонізм різних виявів мав як ідейний, так і безідейний характер. Частина громадян співпрацювала з німцями, виходячи з якихось політичних концепцій, а частина – без таких концепцій [55, с. 254; 56, с. 44].

Запропонований В. Дзьобаком державний колабораціонізм є симбіозом політичного та адміністративного. Прикладом такого колабораціонізму в умовах російсько-української війни сьогодення є повідомлення Миколаївської обласної прокуратури про направлення до суду обвинувального акту стосовно головного державного інспектора управління Державного агентства меліорації та рибного господарства у Миколаївській області за фактом колаборційної діяльності (ч. 5 ст. 111-1 КК України). Обвинувачена особа очолювала незаконно створений у Херсоні «відділ охорони навколишнього середовища та водних біоресурсів» адміністрації РФ, допомагала окупантам користуватись водним транспортом Херсонського природоохоронного патруля, видавала дозволи на рибний промисел, а також займалася добором кадрів для новоствореного «органу» та агітувала інших зрадити Україну [57].

Наведений приклад колабораційної діяльності скоюється з метою утвердження та визнання юридисдикції окупаційної держави. Важливим є те, що в разі реалізації колабораціонізму в такій формі не має значення добровільність, наявність ідеологічних переконань, оскільки така форма є фактичною легітимацією окупації, отже й не може бути скоєна всупереч волі та особистим переконанням. Приватний же колабораціонізм містить суб'єктний комунікаційний критерій. Тобто обумовлюється переліком власних ідейних чи безідейних прагнень, які особа має намір досягти, шляхом співпраці в тій чи іншій формі.

Нижче ми наведемо приклади класифікації колабораційної діяльності в умовах сучасності, що відображають переосмислення історіографічних підходів та враховують законодавче регулювання.

К. Янішевська та А. Крисько зауважують, що сучасне поняття колабораціонізму є змістовним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом, що охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності [58, с.72].

Аналогічно Є. Письменський класифікував колабораціонізм за критерієм сфери, у якій здійснюється співпраця з окупантом, виокремлюючи його культурноосвітній, ідеологічний, воєнний, політичний, адміністративний та господарський (економічний) види [25, с. 87]. Однак, звертаємо увагу, що такий поділ було здійснено науковцем до прийняття відповідних змін до КК України.

Натомість оновлена класифікація Є. Письменського, розроблена на тлі повномасштабного вторгнення, частково відрізняється. Зокрема, автор не відмовився від сфери діяльності як критерію поділу, але виокремлює такі типи колаборційної діяльності:

1) ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на

встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо (частини 1, 3 і 6 ст. 111-1 КК України);

2) адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (частини 2, 5 і 7 ст. 111-1 КК України);

3) господарський (економічний) колабораціонізм: матеріальне та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК України) [59, с. 57].

Принагідно звертаємо увагу, що виокремлюваний тут ідеологічний колабораціонізм не протиставляється добровільному. Автор взяв за основу відмежування саме сферу реалізації протиправного акту, яка в цьому випадку реалізовується у тому чи іншому способі поширення інформації, яка є вигідною для країни-агресора та шкідливою для національної безпеки України.

Традиційний підхід до класифікації колаборційної діяльності наводить О. Ілларіонов, виділяючи:

1) військовий колабораціонізм – сприяння противнику зі зброєю в руках: служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, в органах розвідки та контррозвідки (однак, без скоєння тяжких злочинів);

2) економічний колабораціонізм – співробітництво у будь-яких галузях економіки, ведення господарської діяльностіна окупованих територіях на умовах окупаційних адміністрацій, сплата «податків» та інших платежів органам окупаційних адміністрацій тощо;

3) культурний колабораціонізм – співробітництво з окупантами в духовній сфері (діяльність «церков» РПЦ (УПЦ МП) на окупованих територіях, а також участь «творчих» колективів, колективів музеїв та ін. установ у заходах, які спонсоруються та організовуються окупаційними адміністраціями;

4) побутовий колабораціонізм, пов'язаний із встановленням дружніх відносин між окупантами та населенням, особиста підтримка їх у заходах, які

організовуються окупаційними адміністраціями, підтримка у соціальних мережах, на побутовому рівні (на рівні «розмовна кухні»);

5) політичний, адміністративний колабораціонізм – співробітництво з окупаційними органами влади без зайняття керівних посад, працевлаштування в таких органах, членство устворюваних «політичних» рухах та об'єднаннях тощо;

6) медійний, тобто участь у телешоу, виступах та телебаченні та радіо «представників» громадськості, так званих «наукових» кіл з наукових установ та ВНЗ, створених та фінансованих окупаційними адміністраціями [60].

В розрізі наведеної класифікації певний науковий інтерес становить можливість виокремлення медійного виміру колаборційної діяльності. Як уже зазначалося, взаємодія з державою-агресором та реалізація відповідних форм поведінки дедалі частіше можуть відбуватися без безпосереднього фізичного контакту чи прямого організаційного впливу, зокрема через цифрові комунікаційні середовища. З огляду на це, з урахуванням сучасного рівня цифровізації та широкого поширення соціальних мереж, таких як TikTok, Instagram, Telegram, Threads чи Facebook, слід констатувати, що публічне поширення інформації набуло характеру масового соціального явища, доступного практично кожному користувачеві. У випадках, коли особа, яка має значну аудиторію підписників і фактично виступає як носій впливу на суспільні уявлення, систематично транслює наративи на підтримку держави-агресора, такі дії можуть розглядатися як прояв реалізації колаборційної мотивації в медійному середовищі.

Традиційного підходу класифікації колабораціонізму дотримується Р. Мовчан та виділяє такі його види:

1) ідеологічний та культурний/духовний (частини 1, 3 і 6);
2) політичний/адміністративний (частини 2, 5, 7);
3) економічний/господарський (ч. 4);
4) воєнний (ч. 7) [61, с. 25–41].

В. Мисливий вирізняє співпрацю у таких сферах: ідеологічна, організаційно-розпорядча, адміністративно-господарська, пропагандистська, матеріально-ресурсна, господарська, правова, освітня, виборча, політична, інформаційна, правоохоронна, судова та військова [62, с. 118].

К. Долгорученко, оцінюючи правову новелу кримінального законодавства, виділяє військовий, політичний, економічний, адміністративний, культурний, інформаційний та медійний види колабораційної діяльності [63, с. 18].

М. Рубащенко виокремлює за критерієм сфери колабораційної діяльності:

1) інформаційне колаборантство (чч. 1 і 6 ст. 111-1 КК);
2) посадове (службове) колаборантство (чч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК);
3) освітнє колаборантство (ч. 3 ст. 111-1 КК);
4) економічне колаборантство (ч. 4 ст. 111-1 КК);
5) політичне (у т.ч. виборче) колаборантство (ч. 6 ст. 111-1 КК);
6) воєнне колаборантство (ч. 7 ст. 111-1 КК) [53, с. 506; 64].

У монографічному дослідженні Б. Новак та П. Фріз «Співпраця з ворогом. Польсько-український досвід» розроблено класифікацію видів колабораційної діяльності на підставі ст. 111-1 КК України. Так, діяння, що передбачені частинами першою та другою, визнаються ідеологічним або культурно-просвітницьким колабораціонізмом відповідно [65, с. 66] (переклад – мій), частина третя відповідно є освітнім колабораціонізмом [65, с. 71], частина четверта – матеріальний (господарський) колабораціонізм [65, с. 72-73], частина друга, п’ята та сьома – посадовий колабораціонізм [65, с. 74, с. 78-79], частина шоста – політичний (пропагандистський) колабораціонізм [65, с. 76].

Якщо виходити з суто формального підходу тлумачення кримінального закону, наведена класифікація виглядає доцільною. Зокрема, такий підхід узгоджується з класифікацією на підставі сфери діяльності. Важливо й те, що кожен наведений вид колабораціонізму є самостійним та не охоплюється іншим.

Т. Мадрига та О. Борецький на підставі комплексного аналізу підходів до класифікації колаборційної діяльності пропонують такі класифікацію:

1) примусовий колаборціонізм – співпраця здійснюється під примусом, без добровільної згоди особи;

2) добровільний колаборціонізм – добровільна співпраця з окупаційною владою, спрямована на заподіяння шкоди державному суверенітету та територіальній цілісності країни;

3) ідеологічний колаборціонізм – співпраця з окупаційною владою на основі ідеологічних переконань, що призводить до підтримки дій світоглядних ворога та порушення національного законодавства;

4) військовий колаборціонізм – співпраця з окупаційною владою шляхом служби у збройних формуваннях, правоохоронних органах або надання військової інформації ворогу;

5) політико-адміністративний колаборціонізм – співпраця з окупаційною адміністрацією, що передбачає виконання політичних або адміністративних функцій на користь ворога;

6) повсякденний колаборціонізм – співпраця з окупаційною владою у повсякденному житті, що передбачає виконання інструкцій ворога, допомогу у військових діях або інші дії на користь окупанта;

7) економічний колаборціонізм – становлення економічних відносин з окупаційною владою або сприяння економічній діяльності ворога;

8) культурно-духовний колаборціонізм – пропаганда, культурно-ідеологічна робота з населенням на користь окупаційної влади [66, с. 231].

Класифікація є результатом узагальнення запропонованих Я. Грицаком та В. Шайкан підходів до розуміння видів колаборціонізму. Нам видається сумнівним запропонована класифікація, адже вона не має єдиного спільного критерію поділу. Згадані раніше примусовий, добровільний та ідеологічних види розмежовано на підставі суб'єктивного критерію – тобто ставлення особи колаборанта та його оцінка власних дій крізь призму світоглядних переконань. Виокремлені військовий, політики-адміністративний, економічний тощо –

об’єднані сферою людської діяльності. З огляду на таку класифікацію випливає закономірне питання: хіба повсякденний колабораціонізм не може бути одночасно й примусовим? Або ж, чи не буде військовий колабораціонізм ідеологічним?

З огляду на множинність видів, з приводу яких дискутують науковці, закономірно зробити висновок про те, що колабораціонізм здатен просякнути в будь-яку сферу людської діяльності. Тим і обумовлюється його небезпечність. Законодавець, правоохоронці, науковці, судові органи і в цілому все свідоме українське суспільство перебувають у становищі постійної загрози від прихованої сили, здатної розвінчати уявлення та віру у звичну картину світу.

Таким чином, у науковій доктрині найбільш поширеним є підхід до класифікації видів колаборційної діяльності за сферами людської діяльності. Однак такий підхід в певній частині може потребувати подальшого уточнення та осмислення, оскільки окремі його елементи на практиці нерідко перетинаються між собою або частково охоплюють один одного. Це, у свою чергу, свідчить про відносну умовність їхнього розмежування та актуалізує необхідність подальшого вдосконалення критеріїв відповідної класифікації.

Акцентуємо, що в контексті кримінологічного дослідження відмежування проявів протиправної поведінки має істотне значення з огляду на необхідність формування теоретичного інструментарію та розроблення комплексу ефективних заходів запобігання і протидії відповідним явищам, з урахуванням їхньої природи, детермінант та особливостей прояву в різних соціальних умовах.

Важливо звернути увагу, що спільною ознакою кожної з наведених вище класифікацій, починаючи з дослідження колабораціонізму часів Другої Світової війни, є місце вчинення злочину – окупована територія. Наголошуємо, що процитовані думки науковців стосувалися розуміння саме колабораціонізму та його класифікації. *В такому вимірі колабраціонізм позначає явище співпраці місцевого населення з окупантом.*

Підтверджуючи такий підхід, І. Богатирьов у дослідженні кримінологічних вимірів колабораційної діяльності зазначає, що в сучасній правовій науці колабораційну діяльність слід розглядати, як суспільно-небезпечне протиправне діяння (злочин) вчинене громадянином України на окупованих ворогом територіях у його інтересах і на шкоду нашої держави [67, с. 59].

Однак, зважаючи на конструкцію об'єктивної сторони ряду діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, колабораційна діяльність може вчинятися в тому числі і на території, що підконтрольна Україні. Зокрема, у таких формах:

1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;

2) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України;

3) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

4) організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-

агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах.

Зауважуємо, що негативний вплив держави-агресора може поширюватися не тільки на жителів окупованих територій. Саме в цьому і виявляється відмінність «класичного» колабораціонізму від колабораційної діяльності, закріпленої у КК України.

Як зазначає Є. Письменський формування та розвиток колабораціонізму в умовах російсько-української війни відбувався під впливом триваючих факторів, що були відсутні в умовах раптової німецької окупації. В першу чергу варто звернути увагу на насаджувану ідею «спільності народів». В той час, як представники німецької нації ідентифікувалися українською спільнотою щонайменше як «чужий», представники ж «руського народу» сприймалися як «свій». Така ідея спорідненості культивувала поблажливість до російських наративів, виховувала впевненість спільності культур та історії. З огляду на таке, представники російської нації тривалий час не визнавалися ворожими [68, с.8-11].

Проведений аналіз засвідчує, що колабораційна діяльність може вчинятися у різних сферах суспільного життя та нерідко поєднує в собі ознаки кількох типів одночасно, що обумовлює складність її однозначного класифікаційного розмежування. Водночас такі підходи загалом є логічними та аналітично виправданими, оскільки відображають багатовимірний характер досліджуваного явища.

Разом із тим, для цілей кримінологічного дослідження особливого значення набуває територіальна ознака, яка дозволяє врахувати особливі умови вчинення відповідних діянь та специфіку соціального середовища, в якому вони реалізуються. З урахуванням трансформації суспільних відносин, зокрема в умовах збройного конфлікту та цифровізації комунікацій, ця характеристика набуває ще більшої аналітичної ваги. У зв’язку з цим вважаємо можливим запропонувати власний підхід до класифікації колабораційної

діяльності за критерієм місця її вчинення, розмежовуючи її на таку, що здійснюється на тимчасово окупованій території, та таку, що вчиняється на території, підконтрольній Україні. Такий поділ не претендує на вичерпність, однак, на нашу думку, дозволяє більш чітко окреслити контекст реалізації відповідних діянь і, відповідно, підвищити точність кримінологічного аналізу та формування превентивних заходів.

1.3. Кримінологічний аналіз колабораційної діяльності.

Визначившись із розумінням колабораційної діяльності та її видів, необхідно проаналізувати кількісні та якісні показники, що уможливить оцінити загальну тенденцію та здійснити кримінологічну характеристику.

За твердження Б. Головкіна кримінологічна характеристика - це один з основних термінів кримінології. Разом з тим, питання щодо його тлумачення залишається дискусійним [69, с. 10].

Згідно позиції А. Закалюка що кримінологічний аналіз – це дослідження інформації щодо об'єктів, які становлять предмет кримінології, та інших об'єктів з метою визначення їхнього кримінологічного змісту та значення. За усталеною традицією вітчизняної кримінологічної школи, до найбільш значущих показників аналізу злочинів відносять: рівень та коефіцієнти, структуру, кількість та склад осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, динаміку, регіональний розподіл та ін. [70, с. 68].

О. Джужа та В. Василевич зазначають: «кримінологічний аналіз представляє собою вивчення різних сторін, проявів та складових частин об'єкта пізнання з метою встановлення міжелементних зв'язків і залежностей, тенденцій поширення і закономірностей розвитку» [71, с. 252-253].

Найбільшої уваги привертає позиція І. Даньшина, згідно якої кримінологічна характеристика охоплює рівень, коефіцієнти, структуру й динаміку злочинів,

опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі їх злочинної поведінки [72, с. 8].

В контексті нашого дослідження кримінологічна характеристика колабораційної діяльності здійснюватиметься згідно останнього підходу. В першу чергу ми здійснимо аналіз стану, структури та динаміки предмету дослідження.

Рівень злочинності (злочинів) слід традиційно розуміють як «визначену в абсолютних числах загальну кількість злочинів та осіб, які їх вчинили, на певній території за певний проміжок часу» [73, с. 156].

На початку уточнимо, що хоч явище колабораціонізму турбує українське суспільства з часів 2014 року, нормативного закріплення така форма злочинної поведінки здобула тільки в березні 2022 року, що було інструментом реагування законодавця на ризики, пов'язані з повномасштабним вторгненням російської федерації. Відтак, колабораційна діяльність нерозривно пов'язана із особливим правовим режимом. Таким чином, часом скоєння колабораційної діяльності є правовий режим воєнного стану.

Перш, ніж ми перейдемо до аналізу рівня колабораційної діяльності, необхідно звернути увагу на кілька принципових аспектів, що впливають на повноту та вичерпність дослідження:

1) дані Офісу Генерального прокурора не відображають статистику колабораційної діяльності за період березень 2022 року (тобто, з моменту набуття чинності змін до КК України) – серпень 2023 року. Натомість, єдиними показниками, що дають уявлення про динаміку, є дані про кількість кримінальних проваджень проти основ національної безпеки України;

2) відомості щодо розподілу відкритих кримінальних проваджень за окремими частинами статті 111-1 КК України не надаються, що зумовлено відсутністю законодавчо встановленого обов'язку здійснювати їх систематизацію, облік чи узагальнення за відповідними критеріями;

3) значний суспільний резонанс, спровокований початком повномасштабного вторгнення та обумовленою ним колабораційною

діяльністю, зумовив формування упередженості та роботу правоохоронних органів «на статистику», яка нівелює особливості індивідуальних випадків, включаючи в когорту колаборантів осіб, діяння яких містить збіг зовнішніх ознак з колаборaційною діяльністю, але не є такою за суттю.

Слід враховувати, що кримінологічне дослідження передбачає аналіз не тільки статистики, а також результати емпіричних досліджень, матеріалів судової практики, оцінок експертів, повідомлень в засобах масової інформації тощо.

Як джерела дослідження колаборaційної діяльності в контексті кримінологічної оцінки були використані: 1) наявні статистичні дані Генеральної прокуратури України щодо стану колаборaційної діяльності за 2022–2025 рр.; 2) результати вибіркового вивчення понад 170 вироків, ухвалених судами України у 2022 – 2025 рр., по кримінальних справах щодо колаборaційної діяльності; 3) результати експертного опитування працівників Національної поліції України, прокуратури України, Служби безпеки України, судів і адвокатури України; 4) результатів анкетування громадян України, проведеного з використанням Google-форм.

Використання статистичних даних колаборaційної діяльності за звітами ОГП дає нам уявлення про реагування правоохоронних органів на ті чи інші свідчення про факти колаборaціонізму. Аналіз судових вироків демонструє загальнодержавний підхід до вирішення оцінки таких діянь та найчастіші форми колаборaційної діяльності. Сукупно два цих джерела характеризують осіб, що підозрюються та/або обвинувачуються у колаборaційній діяльності.

Додатковим джерелом аналітики також є Платформа «Реєстр зрадників» розроблена рухом «ЧЕСНО». Цей інструмент опосередковано документує окремі випадки фактів скоєння колаборaційної діяльності політиками, суддями, правоохоронцями, священослужителями та медійними особами (співаки, актори, блогери тощо). Поряд з документування випадків колаборaціонізм платформа «Реєстр зрадників» містить дані про осіб, які за оцінкою Руху ЧЕСНО, шкодять державному суверенітету, територіальній

цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України були притягнуті до відповідальності, та діяння яких адміністратори платформи кваліфікують за іншими статтями КК України, зокрема, ст.ст. 110, 111, 112, 113, 114, 114-1, 258-3.

За повідомленням, розміщеним на платформі, маркер “зрада” буде присвоюватися тим громадянам, які зробили заяви на користь окупантів, проводили проросійську пропаганду, брали участь в організації псевдореферендуму, формували підконтрольні рф “органи влади”. З огляду на відсутність рішень судів у справах, які можуть тягнутися роками, Рух ЧЕСНО дає посилання на джерела, які заслуговують довіри. Внесення до реєстру є оціночним судженням Руху ЧЕСНО.

До формування реєстру може залучити будь-який громадянин [74].

Аналогічним за функціональним призначенням інформаційним ресурсом є Центр «Миротворець», який виступає незалежною недержавною ініціативою, сформованою представниками наукового, журналістського та експертного середовища. За його інформаційної підтримки функціонує однойменний інтернет-ресурс, що позиціонується як незалежний засіб масової інформації та аналітична платформа. У межах своєї діяльності Центр «Миротворець» здійснює збір, систематизацію та аналіз даних щодо осіб, у діях яких вбачаються ознаки злочинів проти основ національної безпеки України, миру та міжнародного правопорядку. Водночас, як і у випадку з іншими подібними платформами, розміщена інформація має оціночний характер і ґрунтується на відкритих джерелах та матеріалах, які, на думку адміністраторів ресурсу, заслуговують на довіру.

В рамках нашого дослідження відповідні відомості також були враховані як додаткове джерело аналітичної інформації, з урахуванням їх допоміжного характеру та необхідності критичного осмислення [75].

За офіційними даними Генеральної прокуратури України у період з 2022 по 2025 роки спостерігалася негативна річна динаміка змін рівня колабораційної діяльності, а кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень

дорівнювала: у 2022 році – 3 851, у 2023 році – 3207, у 2024 році – 1899, у 2025 році – 1236 (табл. 1.1).

Для розуміння стану колабораційної діяльності, ми також проаналізували дані загального рівня злочинів в сфері охорони основ національної безпеки, що уможливить сформувати комплексне бачення. До обрахунку взято за увагу показник за 2021 рік, що демонструватиме пряму кореляцію позитивного тренду злочинів проти основ національної безпеки зі збройною агресією.

Так, облікована кількість злочинів проти основ національної безпеки у 2021 становить 520 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, у 2022 році – 17 422, у 2023 році – 6 270, у 2024 році – 4 854, у 2025 році – 4066.

Аналіз динаміки як усієї сукупності злочинів проти основ національної безпеки, так і колабораційної діяльності демонструє спад у період з 2023 року (негативний тренд). Обрахунок питомої ваги зареєстрованих випадків колабораційної діяльності до загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень підтверджує тенденцію.

Так, у 2022 році питома вага зареєстрованої колабораційної діяльності до загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень склала 5,7 %, у 2023 р. – 3,8 %, у 2024 р. – 5,3%, у 2025 р. – 2,7 %. Що ж стосується питомої ваги колабораційної діяльності до загальної кількості зареєстрованих правопорушень правопорушень проти основ національної безпеки, ситуація виглядає наступним чином: у 2022 році – 22%, у 2023 році – 51%, у 2024 році – 56%, у 2025 році – 30,4%.

На нашу думку, такий спад облікованих випадків колабораційної діяльності на загальному тлі злочинності пов’язаний із поступовою адаптацією до умов війни та більш поміркованим підходом правоохоронних органів до оцінки дій громадян України. Разом з тим, криміналізації колабораційної діяльності, підвищена міра публічності, розголосу та зацікавленості до розгляду справ за фактом скоєння колабораційної діяльності з боку суспільства виступає певною чином стримуючим та превентивним механізмом.

Таблиця 1.1

Рівень колабораційної діяльності в Україні за 2022 - 2025 рр.

	2022 рік		**2023 рік**		**2024 рік**		**2025 рік**	
	Проступки	Злочини	Проступки	Злочини	Проступки	Злочини	Проступки	Злочини
Облікові кримінальні правопорушення у звітному періоді	949	2902	709	2498	611	1288	25	1211
Усього	3 851		3207		1899		1236	

Разом з тим, порівняльний аналіз кількості випадків колабораційної діяльності у співвідношенні до загальної кількості злочинів проти основ національної безпеки демонструє позитивний тренд. З цього слід дійти висновку про те, що загроза поширення колабораційної діяльності залишається сталою, а сама колабораційна діяльність стає найпоширенішим видом кримінального правопорушення проти основ національної безпеки.

Також статистичні дані ГПУ містять деякі відомості щодо кількості виявлених осіб, які підозрюються у скоєнні колабораційної діяльності. Так, у 2022 році кількість виявлених осіб по відношенню до вручених підозр становила 42, 6%, у 2023 році – 64, 8%, у 2024 – 60%, у 2025 році – 67%. Однак у співвідношенні з загальною кількістю облікованих кримінальних правопорушень кількість виявлених осіб як правило втричі менша. Проблема належного та своєчасного виявлення осіб, що підозрюються у скоєнні колабораційної діяльності, пов’язана з тим, що значна частина кримінальних правопорушень вчиняється на тимчасово окупованій території. З огляду на таке, правоохоронні органи позбавлені можливості проводити слідчо-розшукові дії, необхідні для виявлення підозрюваниих.

На запит Центру прав людини ZMINA до Офісу Генерального Прокурора щодо підрахунку та виокремлення із загальної кількості облікованих

кримінальних правопорушень за фактом колабораційної діяльності статистики за відповідними частинами статті було надано відповідь, яка передбачає, що таких підрахунок не здійснюється. Відтак, ми можемо здійснити співвідношення кількості проступків (ч.ч. 1, 2) до кількості злочинів (ч.ч. 3, 4, 5, 6, 7, 8) за ст. 111-1 КК України [76, с. 58].

Зокрема, у 2022 році кількість проступків становила – 949 облікованих кримінальних правопорушень, кількість злочинів – 2902, що у відсотковому співвідношенні виглядає так: проступки становлять 24, 6%, злочини – 75, 4%. У 2023 році питома вага проступків становить 22 %, злочинів – 73 %; у 2024 році проступки становлять 32 %, злочинів - 68 %, у 2025 році – проступки становлять 2 %, злочини – 98 %.

Аналіз динаміки співвідношення кримінальних проступків і злочинів у справах про колабораційну діяльність свідчить, що у 2022–2024 роках проступки становили від 22 % до 32 % від загальної кількості облікованих правопорушень, однак у 2025 році їхня частка різко зменшилася. Така трансформація структури правопорушень вказує на суттєву зміну підходів правоохоронних органів та судової практики.

Наявні підстави припускати, що на четвертий рік збройної агресії сформувались більш усталені, системні підходи до кваліфікації колабораційної діяльності. Правоохоронні органи дедалі чіткіше розмежовують суспільно небезпечної поведінки, концентруючи увагу на тих формах колабораційної діяльності, які становлять злочини, а не кримінальні проступки. Крім того, низька кількість облікованих проступків у 2025 році – 25 – дає підстави припускати про відхід від практики інкримінування колабораціонізму за дії, пов’язаними з інформаційною підтримкою ворожих наративів репостами, коментарями, публікаціями тощо.

Таким чином, зниження питомої ваги проступків у 2025 році можна пояснити як результат зміцнення правозастосовної практики та переорієнтації слідчих органів на розслідування більш суспільно небезпечних форм колабораційної діяльності, що мають ознаки злочину, а не проступку.

Також в цьому розрізі важливо враховувати судову практику, яка демонструє, що найбільша кількість судових вироків ухвалена у справах обвинувачення за ст. 111-1 КК України.

Станом на грудень 2024 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень зареєстровано понад 2000 тисяч вироків у справах за статтею 111-1 КК України. З них за частиною 1 ст. 111-1 КК України – 513 обвинувальних вироків суду, за частиною 2 ст. 111-1 КК України – 320, за частиною 3 ст. 111-1 КК України – 91, за частиною 4 ст. 111-1 КК України – 148, за частиною 5 ст. 111-1 КК України – 426, за частиною 6 ст. 111-1 КК України – 33, за частиною 7 ст. 111-1 КК України – 348 (діаграма 1.3).

Наведена діаграма наглядно демонструє найпоширеніші способи скоєння колабораційної діяльності, а саме – публічне заперечення збройної агресії (частина 1) та зайняття різних посади у незаконно створених органах на тимчасово окупованій території (частини 2, 5, 7). При цьому, сукупна чисельність останньої форми є превалюючою: 1094 обвинувальних вироків суду.

Діаграма 1.3.

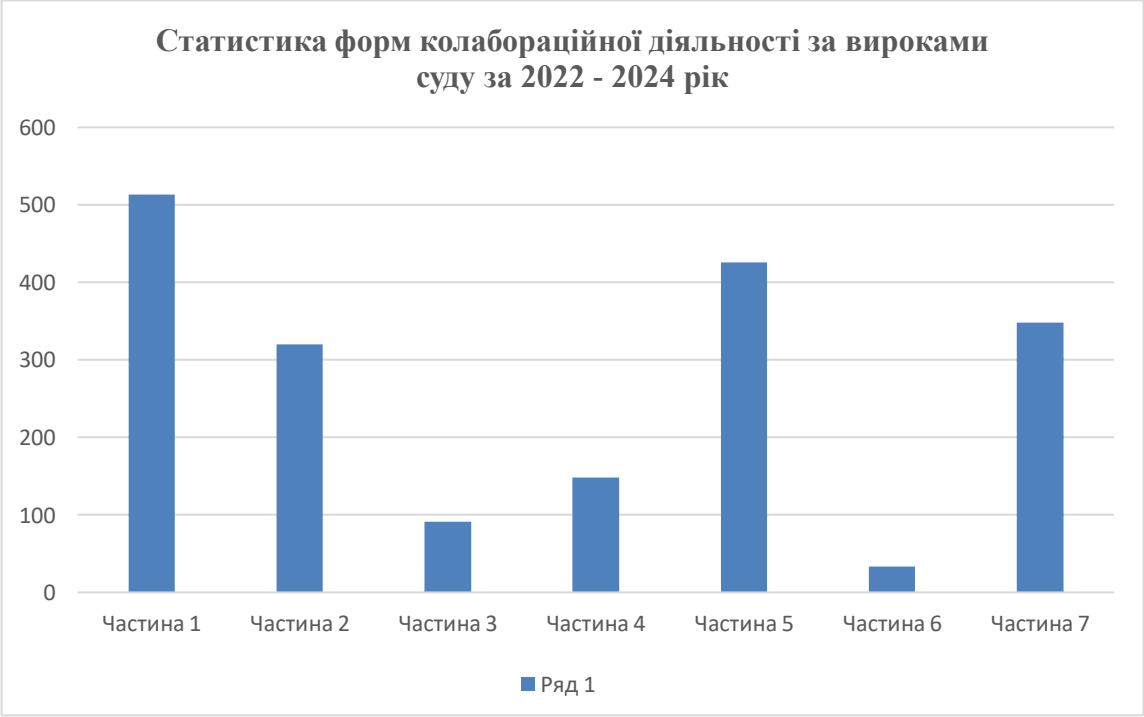

З метою надання кримінологічної характеристики колабораційної діяльності було вивчено понад 170 вироків суду за ст. 111-1 КК України на

ЄДРСР. З огляду на проведене дослідження варто відмітити, що всі вироки були обвинувальними. Як зазначають дослідники Zmina практика розгляду справ щодо колабораційної діяльності переважно зберігає попередньо визначені тенденції: нечіткі та широкі формулювання законодавства зумовлюють неодноманітне тлумачення та проблеми з розмежуванням складів злочинів проти основ національної безпеки; тримання під вартою застосовується в переважній більшості справ як безальтернативний запобіжний захід, переважне винесення вироків в апеляційній інстанції за скаргою сторони обвинувачення (7 з 10 вироків, які посилювали покарання) та майже повна відсутність виправдувальних вироків [76, с. 13].

З огляду на відносну новизну ст. 111-1 КК України, відсутність сталих та перевірених методів проведення досудового розслідування, широту тлумачення окремих форм скоєння колабораційної діяльності, різко негативну, обвинувальну оцінку суспільства та упередженість щодо осіб, що підозрюються у скоєнні такого кримінального правопорушення, важко говорити про єдину практику підходів до кваліфікації діянь як колабораціної діяльності. Зокрема, несправедливим видається нам підхід до інкримінування колабораційної діяльності особам, що притягають до відповідальності за зайняття посад, не пов’язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій на тимчасово окупованій території. Водночас, це суперечить положенням Конвенції про захист цивільного населення під час війни (ст. 39) [77].

Як зазначалося раніше, найбільша частина вироків у справах колабораційної діяльності стосується випадків зайняття особою посади у незаконно створених органах на тимчасово окупованій території. Нижче ми спробуємо описати відповідні тенденції цієї форми колабораційної діяльності з відповідними прикладами.

Так, вироком Червонозаводського районного суду м. Харкова від 04 вересня 2024 року у справі № 646/9727/24 жінку було визнано винною у зайнятті посади, не пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або

адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, що виражалась у виконанні робіт на посаді т.зв. *«исполняющего обязанности уборщика территорий Кондрашовского территориального отдела Временной Гражданской Администрации Купянского района Харьковской области»* [78]. Таким чином, особу звинуватили у колаборційній діяльності за факт виконання нею функцій прибиральниці. Такий підхід суперечить положенням згаданої раніше Конвенції, яка передбачає що особи, які проживають на тимчасово окупованій території повинні були забезпечені можливістю отримати оплачувану роботу. Знову ж таки, в цьому випадку складно говорити про наявність реальної шкоди національним інтересам України.

Аналогічна ситуація має місце згідно вироку того ж суду від 23 серпні 2024 року у справі № 646/9235/24. Згідно описової частини вироку обвинувачена особа займав посаду *«исполняющего обязанности работника по комплексному обслуживанию зданий и сооружений Управления труда и социальной политики Временной Гражданской Администрации Купянского района Харьковской области»*. Таким чином, обвинувачена особа відповідала за проведення ремонтних робіт будівлі, в якій розташовувалася так звана Тимчасова цивільна адміністрація Куп'янського району Харківської області. Особу було визнано винною [79].

Згідно вироку Червонозаводського районного суду м. Харкова від 28 червня 2024 року у справі № 646/6919/24 особа обвинувачалася у діянні, передбаченому частиною 2 ст. 111-1 КК України, у зв'язку із зайняттям посади *«исполняющей обязанности специалиста сектора бухгалтерского учета, отчетности, административно-хозяйственной деятельности Управления труда и социальной политики Временной Гражданской Администрации Купянского района Харьковской области».* В межах цієї посади особо здійснювала прийом заяв від мешканців територіальної громади про отримання матеріальної допомоги від окупаційної влади держави-агресора російської федерації [80].

За вироком Чугуївського міського суду Харківської області від 19 серпня 2024 у справі №636/6030/24 обвинувачена особа обійняла посаду *«главного специалиста отдела эксплуатации объектов ЖКХ, мониторинга хозяйственной деятельности комунальних предприятий Волчанской военно-гражданской администрации»* [81].

Варто окремо звернутися до положень раніше згаданого нами проєкту нового Кримінального кодексу України [2], в яких уже простежується врахування окреслених проблемних аспектів правозастосування. Зокрема, поряд із визначенням колаборaційної та окупаційної діяльності, у ньому передбачено, що не підлягає кримінально-правовій оцінці як така діяльність співпраця з державою-агресором, яка була зумовлена станом крайньої необхідності або здійснювалася виключно з метою забезпечення життєдіяльності населення чи інтересів територіальної громади за умови її відповідності національному законодавству та нормам міжнародного права. Запропонований підхід узгоджується з положеннями міжнародно-правового регулювання у сфері захисту цивільного населення під час збройних конфліктів та свідчить про прагнення до нормативного врахування специфіки поведінки осіб в умовах окупації.

Відповідні підходи неодноразово знаходили підтримку в науковій доктрині, у зв’язку з чим їх додаткове обґрунтування в межах цього дослідження не є першочерговим, однак їх відображення у законопроєктній діяльності та співвіднесення із практикою правозастосування мають істотне значення для формування узгодженої та обґрунтованої кримінологічної оцінки таких діянь.

На противагу наведеним прикладам слугує приклад колаборaційної діяльності згідно вироку Дружківського міського суду Донецької області 25 жовтня 2024 року у справі № 229/1899/22. Особа обвинувачувалася у зайняття посади пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України). Так,

у березні 2022 року обвинувачений чоловік надав свою згоду на добровільне зайняття посади «главы Верхнеторецкой поселковой администрации» у смт. Верхньоторецьке, Очеретинської селищної територіальної громади, Покровського району Донецької області, що перебуває в тимчасовій окупації та підконтрольне незаконним органам влади так званої «днр» [82].

Згідно вироку Снігурівського районного суду Миколаївської області від 02 травня 2024 року у справі № 485/468/23 обвинувачена особа прийняла пропозицію зайняття посади головного бухгалтера незаконного *«МУП «Снигиревское благоустройство»* [83].

Примітним є приклад колабораційної діяльності згідно вироку Комунарського районного м. Запоріжжя від 12 серпня 2024 року у справі № 333/11539/23. Особа обвинувачувалась у скоєнні колабораційної діяльності за ч.ч. 5, 7 ст. 111-1 КК України. Судом встановлено, що в березні 2014 році особа займала посаду керівника не передбаченого законами України воєнізованого формування «Бахчисарай-патріот», а вже в квітні 2022 року створює воєнізоване формування «Мелитопольская казачья дружина», над яким здійснює загальне керівництво і разом з іншими членами вказаної «дружини», чим скоїв діяння, передбачене ч. 7 ст. 111-1 КК України. Крім того, в липні 2022 року обвинувачена особа добровільно зайняла посаду голови у незаконному органі влади, а саме: окупаційній адміністрації держави-агресора РФ, створеній на тимчасово окупованій території Смирновської сільської територіальної громади, чим скоїв діяння, передбачене ч. 5 ст. 111-1 КК України [84].

Згідно вироку Херсонського міського суду Херсонської області від 25 жовтня 2024 року у справі №766/994/23 обвинувачена особа зайняла посаду та виконувала функції бухгалтера шляхом підготовки документів бухгалтерської звітності незаконного правоохоронного органу *«ЭКЦ ГУ МВД Херсонской области»*, чим скоїла діяння, передбачене ч. 7 ст. 111-1 КК України [85].

Порівнюючи наведені вироки, що об’єднані однією родовою ознакою – зайняття посади – слід дійти висновку, що підхід до інкримінування

колабораційної діяльності є абсолютно обвинувальним та нерідко застосовує «таврування» щодо осіб, діяння яких, хоч і мають елемент взаємодії з державою-агресором, однак не наділені шкідливістю для охоронюваних законом інтересів. Якщо останні два приклади демонструють нам глибоко проросійську, а й отже й явно протиукраїнську, мотивацію скоєння злочину, то перші два говорять про певну міру вимушеності та безвиході осіб, що обвинувачуються у скоєнні колабораційної діяльності.

Що ж до найпоширеніших способів вчинення цих форм колабораційної діяльності на підставі комплексного аналізу вибірки судових рішень можна дійти висновку, що згідно частини 2 ст. 111-1 КК України, особи найчастіше обіймають посади прибиральників, ремонтників та завідувачів гуманітраної/матеріальної допомоги; за частиною 5 ст. 111-1 КК України – здебільшого здійснюється зайняття посад бухгалтера або голови в незаконних окупаційних адміністраціях; за частиною 7 ст. 111-1 КК України - переважно вчиняється колабораційна діяльність у формі зайняття тих чи інших посад у незаконних воєнізованих формуваннях.

Що стосується другої найпоширенішої форми вчинення колабораційної діяльності – публічне заперечення збройної агресії – слід акцентувати увагу на такому: абсолютна більшість актів публічного заперечення збройної агресії здійснювалась шляхом розміщення відповідних повідомлень на особистих сторінках в соціальних мережах.

Зокрема**,** згідно вироку Тячівського районного суду Закарпатської області від 01 травня 2024 обвинувачена особа транслювала на своїй веб-сторінці в соціальній мережі «Одноклассники» публікації наступного змісту: *«Запомните, как "Отче наш":*

- *людей в Одесе сожгла Украина*
- *людей в Мариуполе расстреливала и давила БТРами Украина*
- *Донбасс с лица земли девять лет стирает Украина*

За что? Сначала за кружевные трусы ЕС. Потом за бабло и обеспеченную старость для элиты от власти. Теперь - потому что уже не может иначе» [86].

Вироком Садгірського районниого суду м. Чернівці від 27 червня 2024 року до кримінальної відповідальності притягнуто особу, що поширювала за допомогою соціальної мережі «Одноклассники» наступні дописи: *«Кто-нибудь может мне внятно объяснить, почему отделить территории от СССР или Сербии - хорошо, а отделить территории от Украины - плохо? Или почему воссоединение ФРГ и ГДР - хорошо, а воссоединение России и Украины - плохо?»; «Издевательствами над памятниками советским воинам, их поруганием и уничтожением, бывшие слуги и друзья ОСОБА_21 неутомимо Доказывают, что сегодня Россия снова воюет с нацизмом.»; «Крым вошел в состав России 238 лет назад. Когда еще не было ни США, ни Германии, ни Чехии, ни Словакии, ни Румынии, не было ни Бельгии, ни Хорватии, ни Словении, ни Финляндии и уж тем более не было никакой Украины…»* тощо [87].

Згідно вироку Першотравневого районного суду м. Чернівців від 15 січня 2024 року у справі № 725/183/24 обвинувачена особа була притягнута до відповідальності за частиною 1 ст. 111-1 КК України у зв'язку із вподобанням публікацій відповідного змісту та їх подальшим поширенням на особистій сторінці в соціальній мережі «Одноклассники» [88].

За вироком Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 07 квітня 2023 у справі №176/694/23 особа скоїла публічне заперечення збройної агресії поширила у соціальній мережі «Вконтакте» допис наступного змісту: *«Нет никакой войны, и Россия, по факту, не нападала на Украину! Нато и Украина сами начали расширяться, а теперь ноют....»* [89].

Також за вироком Центрального районного суду м. Миколаїв від 06 квітня 2023 року у справі №490/2199/22 обвинувачена особа, використовуючи соціальну мережу «Facebook» поширила дописи, що містили публічні заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та

утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики до підтримки рішень та дій держави агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора [90].

Значно меншою є частка прикладів вчинення колабораційної діяльності в громадських місцях. Згідно вироку Жовтневого районного суду м. Дніпро від 05 квітня 2024 року у справі № 201/3632/24 обвинувачена особа в процесі сварки з особам, що перебували на зупинці громадського транспорту, заявляв збройну агресію російської федерації проти України як про навмисно створену кимось іншим «сварку» [91].

Комплексний аналіз вироків щодо притягнення осіб до відповідальності за частиною 1 ст. 111-1 КК України показав, що здебільшого така форма колабораційної діяльності скоюється шляхом вподобань, розміщення різноманітних дописів та їх поширення на особистих сторінках таких соціальних мереж як «Одноклассники», «Вконтакте», «Фейсбук». З меншою частотою використовуються соціальна мережа «TikTok». Крім того, публічне заперечення вчиняється в тому числі шляхом безпосередньої комунікації з іншими людьми в громадських місцях: на ринках, в магазинах, на зупинках громадського транспорту тощо.

Щодо аналізу способу та місця вчинення діяння, передбаченого частиною 3 ст. 111-1 КК України, то станом на грудень 2024 року в ЄДРСР 91 судове рішення. Найчастіше така форма вчиняється шляхом зайняття посади директора шкільного закладу освіти з одночасними популяризацією та насаджуванням освітніх програм, затверджених російською федерацією.

Передача матеріальних ресурсів (частина 4 ст. 111-1 КК України) вчиняється здебільшого у формі здійснення господарської діяльності із суб`єктами господарювання держави агресора та підконтрольними їй компаніями.

Найменш поширеним способом вчинення колабораційної діяльності є організація та проведення заходів політичного характеру (частина 6 ст. 111-1 КК України), адже станом на грудень 2024 року розміщено всього 33

обвинувальних вироки суду. Найчастіше така співпраця реалізовується у формі участі обвинувачених осіб в так званому референдумі за «Единство с россией». Поряд з цим обвинувачені особи агітують мешканців окупованих населених пунктів приходити на вибори та віддати свій голос за «президента российской федерации».

Характеризуючи географію колабораційної діяльності, слід розпочати, що найбільша кількість випадків фіксується за територіях, що перебували в окупації. Зокрема, найчастіше колабораційна діяльність вчиняється у східному та південному регіоні України, а саме – Харківська, Луганська, Донецька, Херсонська, Миколаївська області. Так, питома вага місця вчинення колабораційної діяльності від усіх облікованих випадків становить: Харківська область – 22 %; Херсонаська область – 19 %; Луганська область – 16,7 %; Донецька область – 15 %; Запорізька область – 6,5 %.

Слід враховувати, що наведені показники не корелюють з думкою про те, що жителі східних та південних регіонів України є проросійськими та схильними до співпраці з державою-агресором за своєю суттю. Причина поширеності актів колабораціонізму в згаданих областях пояснюється перебуванням частини цих областей в окупації російської федерації. Як ми вже зазначали раніше, окупація у більшості випадків є вихідним критерієм для скоєння тієї чи іншої форми колабораційної діяльності, зокрема що стосується так званого посадового колабораціонізму.

Крім того, в контексті нашого дослідження було проведено комплексне опитування двох цільових груп: громадян України (Група А) та фахівців-практиків у галузі права (Група Б – працівники НПУ, прокуратури, суду тощо). Отримані результати дозволяють верифікувати теоретичні гіпотези щодо природи, мотивації та засобів запобігання колаборайній діяльності.

Аналіз першої групи респондентів – громадян – засвідчує, що абсолютна більшість опитаних (94,6%) вбачає генезис співпраці з ворогом безпосередньо у факті збройної агресії та окупації територій; при цьому 78,3% громадян вважають, що колабораціонізм не є автоматичним наслідком окупаційного

режиму, а виступає результатом індивідуального вибору особи, зумовленого низьким рівнем патріотизму (76,4%) або впливом агресивної пропаганди (82,1%). Мотиваційна структура в оцінках громадян характеризується домінуванням прагматизму: 100% респондентів визнають вагомим чинник виживання та побутового комфорту, проте 57,6% також вбачають у діях колаборантів щиру ідеологічну відданість ворожим наративам. Соціальне ставлення до суб'єктів співпраці є виражено стигматизованим – 93,5% громадян ідентифікують їх як «зрадників», хоча 77,8% опитаних схильні до певної гуманізації «технічного» колабораціонізму, не вбачаючи загрози у діяльності персоналу ЖКГ. В частині превенції громадяни покладають надії на довгострокові соціокультурні інструменти: 72,4% акцентують увагу на патріотичному вихованні молоді, а 62% – на економічному забезпеченні деокупованих громад як засобі зміцнення державної лояльності.

Переходячи до аналізу другої групи респондентів – фахівців-практиків в галузі права (працівників НПУ, прокуратури, суду тощо), – слід відмітити суттєву трансформацію оцінок у бік професійної прагматизації та певної упередженості. На відміну від громадян, правоохоронці демонструють більш скептичний погляд на природу цього злочину, що зумовлено щоденним досвідом кримінального провадження. Зокрема, фахівці вказують на критично високий рівень латентності колабораціонізму: 84,7% опитаних стверджують, що кількість реальних випадків співпраці вдесятеро перевищує офіційну статистику. Це свідчить про глибоке усвідомлення правоохоронцями обмеженості державних ресурсів у виявленні правопорушень на ТОТ, що підтверджується 96,2% відповідей щодо неможливості збору доказової бази як головної перешкоди для правосуддя.

Порівняльний аналіз виявляє цікаву тенденцію: правоохоронці є значно більш упередженими в оцінці суб'єктивної сторони злочину, ніж громадяни. Якщо цивільне населення часто припускає мотив «виживання» як виправдовувальний фактор, то в експертному середовищі домінує сприйняття колаборанта як «рецидивіста за переконанням» або опортуніста. Така

професійна упередженість логічно випливає з деформації, спричиненої роботою з найбільш активними та ідейними поплічниками ворога, проте вона може створювати ризики надмірної каральності при кваліфікації дій осіб, які перебували під примусом.

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати наявність дихотомії в оцінках: громадяни схильні до емоційно-морального засудження з елементами вибіркової толерантності до побутових потреб, тоді як правоохоронна спільнота демонструє професійний скептицизм та упередженість, фокусуючись на каральній ефективності та подоланні латентності. Виявлений розрив між суспільним запитом на справедливість та професійною оцінкою доказових можливостей вказує на необхідність вдосконалення ст. 111-1 КК України в частині чіткої деталізації суб'єктивної сторони та диференціації відповідальності залежно від реального внеску в укріплення окупаційного режиму.

Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що стратегія протидії колабораціонізму має базуватися на гармонізації емоційного неприйняття зради суспільством та професійної необхідності об'єктивного доказування вини, що дозволить мінімізувати помилки правосуддя в процесі майбутньої деокупації територій.

1.4. Особливості характеристики особистості колабораціоніста.

Перш, ніж ми перейдемо до виокремлення ідентифікуючих рис особи, що вчинила колаборацийну діяльність, зупинимось на визначенні самої концепції «особи злочинця». В кримінологічній науці сформовано різні підходи до розуміння. Але найперше, слід погодитися, що особа злочинця це своєрідна абстракція, ідеальна модель, узагальнююча концепція, що розроблена в ході аналізу персоналій тих, хто скоїв протиправне діяння. Конструкція особи злочинця складається з найтиповіших рис різного типу, наявність яких служить базою для припущення щодо моделей поведінки інших суб'єктів за аналогічних обставин [92, с. 90].

Відповідно позиції В. Голіни, особа злочинця становить собою комплекс стійких соціальних рис і психологічних особливостей людини, що мають суспільне значення й проявляються у конкретному злочинному діянні. Саме ці властивості зумовлюють суспільну небезпечність вчинку та самої особи, яка його скоїла, що, у свою чергу, стає підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності, встановленої законом [93, с. 37].

В межах дослідження корисливої насильницької злочинності Б. Головкін запропонував трирівневу систему змістових питань, яку можна застосовувати й у ширшому контексті для аналізу будь-яких форм протиправної поведінки та категорій правопорушників. Ця система охоплює такі аспекти:

а) хто є ці особи;

б) як вони сприймають соціальну дійсність, яке їхнє ставлення до неї та в якій інтегративній якості виявляється їхній криміногенний потенціал; в) у яких формах проявляється їхня злочинна поведінка та які чинники її зумовлюють.

Таким чином, аналіз відповідей на ці питання дає змогу сформувати комплексне уявлення про особу правопорушника, що включає взаємопов’язані соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові риси [94, с. 119] .

За визначенням А. Закалюка в генезі особи злочинця мова йде про комплекс соціально типовий ознак, що формуються в умовах негативного соціального розвитку індивіда, характеризуються неприйнятністю для суспільства і, у крайніх проявах, набувають ознак суспільної небезпечності. Саме ці риси зумовлюють криміногенну мотивацію та активність особи і прямо впливають на вчинення злочинного діяння [70, с. 239].

Особу злочинця також розуміють як індивіда, який реалізує свої злочинні нахили через протиправні дії. Його поведінка випробовує стійкість соціальних та нормативно-ціннісних структур суспільства, змушуючи його постійно посилювати засоби стримування і протидії деструктивним впливам кримінального середовища. У цьому контексті особа злочинця – це той, що

обирає хибні та трагічні шляхи для розв'язання суперечностей соціально-історичного розвитку [95, с. 331-333; 96, с. 59].

Узагальнюючи запропоновані підходи, ми виходимо з того, що особа злочинця – ряд взаємопов'язаних психо-соціальних ідентифікаторів, що визначають ставлення до соціальної дійсності, схильність до порушення норм і правил, характер мотиваційної та емоційної сфери, а також способи реалізації антисуспільних спрямувань в конкретних злочинних діях. Ці риси формують криміногенний потенціал індивіда і безпосередньо впливають на вибір ним відповідних стратегій поведінки.

В структурі особи злочинця прийнято виділяти такі виміри:

1) *соціально-демографічна характеристика* - визначає соціальний статус індивіда, його приналежність до певного соціального класу або групи. Вона охоплює такі ознаки, як стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, професійне та службове становище, національна приналежність, рівень матеріального забезпечення та інші фактори, що відображають положення особи в соціумі;

2) *кримінально-правова характеристика* – відображає напрямок і специфіку вчинених протиправних дій, наявність судимостей, участь у злочинних об'єднаннях або організаціях, а також роль і позицію особи у межах таких структур. Ця характеристика дозволяє оцінити ступінь кримінальної активності та суспільну небезпечність індивіда;

3) *морально-психологічна характеристика* – охоплює ціннісні орієнтації особи, її моральні якості, соціальні позиції та інтереси, основні потреби та ставлення до норм етики. Включає рівень правосвідомості, звички, психічні та психофізіологічні особливості, поведінку в колективі, сімейному та навчальному середовищі, взаємодію з оточенням, а також зв'язки з антисоціальними елементами і самооцінку [97, с. 113; 98, с. 21].

Надалі ми поетапно проаналізуємо кожен з наведених елементів, і розпочнемо з аналізу соціально-демографічних важелів. При цьому, емпіричною основою дослідження є статистичні дані ОГП та матеріали судової практики.

Як про це було зазначено вище, протягом 2022 року обліковано 3 851 кримінальне правопорушення за ст. 111-1 ККУ, протягом 2023 року – 2 320, протягом 2024 року – 1 789 та протягом 2025 року – 1 236. З вказаної кількості облікованих кримінальних правопорушень вдалось виявити таку кількість осіб, що вчинили кримінальні правопорушення: у 2022 році – 726 осіб; у 2023 році – 1 169 осіб; у 2024 році – 819 осіб; у 2025 році – 394 особи. У цьому зв'язку можна припустити, що диспропорція між кількістю виявлених осіб і зареєстрованих кримінальних правопорушень зумовлена високим рівнем латентності колабораційної діяльності. Значна частина підозрюваних осіб перебуває на ТОТ або на території держави-агресора, що фактично унеможливлює їх ідентифікацію та притягнення до кримінальної відповідальності [98, с. 21].

Важливо розглянути громадянство як один з елементів у структурі соціально-демографічної характеристики суб'єкта колабораційної діяльності. Традиційно вважається, що колабораціонізм пов'язаний із діями громадян держави, територія якої перебуває під окупацією [99, с. 55], і з цим можна погодитися, адже саме громадянство формує правовий і моральний обов'язок зберігати вірність державі. Позиція, що будь-яка форма колабораційної діяльності може вчинятися спеціальним суб'єктом – громадянином України [100, с. 147] є доволі поширеною та поділяється низкою авторів. Крім того, Конституція України покладає обов'язок захищати Батьківщину та сприяти забезпеченню її національної безпеки саме на громадян [101].

Разом із тим, аналіз чинного законодавства та практики його застосування демонструє, що для вчинення окремих форм колабораційної діяльності наявність українського громадянства не є обов'язковою. Так, відповідно до чч. 4 та 6 ст. 111-1 ККУ суб'єктами цих правопорушень можуть бути не лише громадяни України, а й іноземці або особи без громадянства, за винятком громадян держави-агресора [102, с. 200]. Подібну позицію підтримують й інші сучасні дослідники, які підкреслюють, що колабораційна діяльність може вчинятися різними категоріями осіб, незалежно від їхнього громадянства, за

умови відсутності ознак державної зради [103, с. 90-91; 104, с. 113; 105, с. 225]. Таким чином, хоча громадянство створює правовий та моральний контекст для оцінки дій особи, воно не обмежує коло потенційних суб'єктів окремих форм співпраці. Водночас, наразі усі з виявлених осіб, що вчинили колабораційну діяльність, належать до громадян України.

Заслуговує на увагу і підхід, закріплений у згаданому раніше проєкті Кримінального кодексу України, де здійснюється розмежування колабораційної та окупаційної діяльності залежно від суб'єкта вчинення [2]. Така конструкція відображає як у законопроєктній площині, так і в науковій доктрині, усталену тенденцію до пов'язування колабораційної діяльності насамперед із правовим зв'язком особи з державою її належності, що концептуально наближує її до феномену державної зради. Водночас зазначене питання потребує окремого наукового осмислення, однак його врахування є важливим для розуміння змісту та меж відповідної протиправної поведінки.

В ході продовження аналізу даних ОГП становлено, що колабораційній діяльності притаманний доволі високий рівень вчинюваності жінками. В середньому, питома частка жінок, що вчиняють той чи інший вид колабораційної діяльності, становить близько 37%. Більш точні показники будуть наведені у таблиці 1.4.

З окресленого ми маємо практичне припущення. Окремі види колабораціонізму, такі як пропагандистська діяльність у закладах освіти, часто реалізуються саме у середовищі, де традиційно переважають жінки, наприклад, серед педагогічних працівників шкіл. Це частково пояснює помітну частку жінок серед осіб, винних у скоєнні колабораційної діяльності. Водночас характер цього злочину не передбачає використання фізичної сили чи наявності специфічних біологічних ознак, а тому гендерний чинник не є визначальним. Натомість ключову роль відіграють освітній рівень, інтелектуальні здібності, комунікативний ресурс та ідеологічна спрямованість особи, що робить колабораціонізм феноменом, притаманним соціально активним та освіченим групам населення.

Таблиця 1.4.

Гендерний розподіл колабораційної діяльності в Україні за 2022 - 2025 рр.

	2022 рік		2023 рік		2024 рік		2025 рік	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Кількість виявлених осіб, що вчинили кримінальне правопорушення	493	233	620	549	464	355	281	113
Відсоткове співвідношення	~68%	~32%	~54%	~46%	~57%	~43%	~72%	~28%

Аналіз вікових показників виявив такі тенденції: найбільшу частку колаборантів стабільно становлять громадяни у віці 40–54 років – в середньому близько 43% від загальної кількості виявлених осіб. Другою за чисельністю є вікова група 29–39 років**,** частка якої коливається в межах приблизно 26–28%. Найменший відсоток становлять молоді особи віком 18 – 28 років, середній показник участі яких у колаборайній діяльності не перевищує 7%.

Отримані дані дають підстави стверджувати, що вікова структура колаборантів протягом останніх років залишається відносно сталою. Невелику частку представників молодшої вікової категорії можна пояснити кількома факторами. По-перше, більшість молодих громадян як правило не залишалися на ТОТ, а виїжджали на підконтрольну уряду України територію, що значно знижує ризики співпраці. По-друге, ця група переважно зберігає проукраїнську ідентичність, орієнтується на національні цінності, культуру та суспільні ідеали. В той же час представники старшого покоління демонструють більшу схильність до позиції осідлості, що часто пов’язано з прив’язаністю до накопичених матеріальних благ, усталеного способу життя

та стабільності, що робить їх більш вразливими. Крім того, мотиви співпраці часто пов’язані з прагненням до матеріальної стабільності або професійного зиску, тоді як молодь зазвичай покладається на перспективу самореалізації у майбутньому.

В рамках нашого дослідження вдалось встановити, що переважно колабораційна діяльність – правопорушення освічених людей. Аналіз освітнього рівня колаборантів показує, що більшість із них маються вищу або фахову передвищу освіту. Середній показник становить приблизно 56% від загальної кількості виявлених осіб. Наступною за поширеністю є категорія з базовою або середньою професійною освітою, яка складає близько 31%, а решта – особи з професійно-технічною освітою – становлять приблизно 12%.

Варто додати, що освіта відіграє ключову роль у формуванні життєвих установок, ціннісних пріоритетів, мотивів і цілей поведінки, звичок та моделей реагування на різні життєві ситуації. Зі зростанням освітнього рівня індивіда знижується ймовірність формування антигромадських поглядів або шкідливих звичок, що обмежує їхнє зовнішнє проявлення. У випадку колаборанта високий рівень інтелекту сприяє плануванню і реалізації складніших схем співпраці з окупаційною владою, тоді як наявність або відсутність спеціальної професійної чи військової підготовки визначає участь у більш технічно простих або «оперативних» ролях [106, с. 94].

Отже, виявлена тенденція демонструє, що колаборант як правило має високий рівень професійної та освітньої підготовки, що забезпечує необхідний досвід і компетенції у політичній, військовій чи економічній сферах. Як показує попередній аналіз вікових груп, близько 80% колаборантів належить до категорії осіб віком 30–55 років, що узгоджується з потребою мати сформовані професійні навички та життєвий досвід для здійснення колабораційної діяльності.

Таким чином, вдається простежити кореляцію між віковою та освітньою характеристикою колаборантів свідчить про закономірність цих показників: старші та освічені особи частіше виявляються здатними до здійснення

складних форм співпраці з окупаційною владою, тоді як молодші вікові групи та особи з нижчим рівнем освіти менш представлені серед правопорушників. Ця закономірність підкреслює значення професійного досвіду та спеціалізованих знань як ключового чинника для здійснення колабораційної діяльності та може бути врахована при профілактиці й аналізі даного явища.

Аналіз зайнятості колаборантів свідчить, що значна частина з них є працездатними (близько 58%), проте не працювали та не навчалися на момент вчинення правопорушення. До групи пенсіонерів належить приблизно 12–13%, а особи, які були офіційно працевлаштовані або навчалися, становлять в середньому близько 30%. Ці дані вказують на те, що більшість колаборантів перебуває у соціально вразливому стані, що підвищує їхню схильність до пошуку матеріальної стабільності. В умовах окупації це часто проявляється у вигляді співпраці з державою-агресором, яку вони можуть сприймати не як протиправну поведінку, а як адаптацію до нових обставин та спосіб реалізації своїх здібностей і потреб.

Характеристика шлюбно-сімейних відносин виглядає наступним чином: близько 30% перебувають у зареєстрованому шлюбі, 25% були неодруженими або незаміжніми, приблизно 4–5% розлучені; у 40% випадків дані про сімейний стан відсутні.

Кримінально-правові ознаки колаборанта виявляються у формі вини, співучасті, множинності, виді і розмірі покарання.

Характеризуючи таку суб’єктивну ознаку як вина, слід погодитися, що будь-яка форма колабораційної діяльності може здійснюватися лише умисно, причому йдеться виключно про прямий умисел. Це означає, що особа усвідомлює протиправний і суспільно небезпечний характер своїх дій чи бездіяльності, розуміє, що вони сприяють державі-агресору або окупаційній владі, передбачає можливі наслідки у вигляді посилення їхніх можливостей чи ресурсів і свідомо прагне досягнення такого результату [100, с. 148].

Аналогічної позиції дотримується О. Кузьменко, доповнюючи прямий умисел такими складовими як добровільність та свідомість у здійсненні злочинної співпраці [107, с.338].

З цим слід погодитися, адже в самій семантичній структурі поняття «колабораційна діяльність» включена наявність усвідомленості в момент прийняття рішення про співпрацю. І саме факт усвідомленого рішення дає підстави робити висновок про злочинність спрямувань та свідому «зраду держави» (хоча в цьому дослідженні ми намагаємось відійти від однополярного негативного забарвлення в оцінці колабораційної діяльності).

На основі вибіркового аналізу судових вироків суду та даних, розміщених на веб-порталі ОГП було виявлено, що абсолютна більшість колаборантів діють самостійно (одноосібно) в реалізації свого злочинного умислу: у близько 98% випадках встановлено вчинення злочину одноособово, без залучення інших осіб. Лише у близько 2% випадків зафіксовано співучасть.

Наведена тенденція підтверджена І. Медицьким (хоча наведені ним показники дещо відрізняються): у 96% випадків колабораційна діяльність вчиняється одноосібно, а у 4% – у формі простої співучасті без розподілу ролей між учасниками [108, с. 541].

Тут уточнимо, що найпоширенішою формою співучасті у колабораційній діяльності є господарська або економічна діяльність, передбачена ч. 4 ст. 111-1 ККУ. Так, Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська 01 жовтня 2024 року у справі № 201/11428/24 [109] ухвалив обвинувальний вирок щодо трьох осіб, які діяли як організована група, здійснюючи господарську діяльність у взаємодії з державою-агресором через постачання продукції власного виробництва (металічні інструменти, металообробні станки, абразивна продукція тощо). У аналогічний спосіб колабораційну діяльність вчиняли особи згідно вироків у справах №639/6386/24, № 761/36129/24, № 761/27157/24, № 638/10433/24 тощо. Такі випадки засвідчують наявність корисливого умислу в окремих випадках вчинення колабораціонізму.

Множинність так само не є типовою ознакою кримінально-правової характеристики колаборанта.

Водночас на підставі вибіркового аналізу судових вироків суду вдалось зафіксувати, що випадки кваліфікації за сукупністю діянь наявні майже за всіма частинами статті ст. 111-1 КК України, при цьому найчастіше у поєднанні з нормами статей 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), 111 («Державна зрада»), 111-2 («Пособництво державі-агресору»), 260 («Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань») та 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України»).

Характер сукупних діянь дозволяє припустити, що певні форми колабораційної діяльності, що мають ідеологічну обумовленість, можуть носити системний характер і свідчити про структурну деформацію соціальної поведінки особи. У таких випадках спостерігається схильність до сприйняття української державності як об’єкта негативної оцінки або відторгнення, що проявляється у діях, спрямованих на приниження національної честі та гідності, розпалювання ворожнечі чи демонстративну дискредитацію національної спільноти. Ці тенденції свідчать про наявність випадків глибинних ідеологічних чи морально-психологічних змін, що виходять за межі випадкових чи ситуативних проявів співпраці з окупантом.

В ході аналізу судових вироків вдалось встановити, що у 94% рішення виносяться щодо осіб, раніше не судимих; близько 5% засуджених мають не зняту або непогашену судимість; в решті випадків інформація щодо судимості не зазначалась.

Характеризуючи вид та розмір покарання за колаборацію діяльність, слід зазначити, що в кожному випадку застосовується позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років. Для окремих форм колаборацію ної діяльності це покарання є єдиним (зокрема за ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України), тоді як у

решті форм такий він поєднується з іншими, встановленими поряд із обов’язковим обмеженням права на певну діяльність.

Тут варто погодитися, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виступає формою інституційної люстрації [110,с. 282], спрямованою на обмеження доступу осіб, засуджених за колабораційну діяльність, до посад у державних органах або органах місцевого самоврядування. Цей захід реалізує превентивну функцію, забезпечуючи недопущення повторного включення колаборантів у публічні та адміністративні інституції, що сприяє збереженню довіри до державних органів і підтриманню стандартів державного управління.

В розрізі ж інших видів покарань встановлено такі тенденції. Тут ми зробимо уточнення, що аналіз видів та розміру покарань здійснювався без врахування вироків за ч.ч. 1 та 2, які передбачають безальтернативне покарання у вигляді позбавлення права; відтак, основою аналізу стало 60 вироків, ухвалени за період протягом 2022-2025 років за ч.ч. 3 – 7 ст.111-1 КК України.

Найпоширенішим видом покарань є позбавлення волі, яке було застосоване у 51 випадку (85%), строком від 2 роки 6 місяців до 15 років. У 30 з 51 вироку (або у 58% випадках позбавлення волі) поряд з основним покаранням у вигляді позбавлення волі застосовувалось додаткове покарання у вигляді конфіскації майна, належного обвинуваченому. Арешт, як основний вид покарання, був призначений у 4 рішеннях суду або у 6,6% випадків та призначався на строк від 3 до 6 місяців. Решта вироків (8,3%) передбачали основне покарання у вигляді штрафу в розмірі від 1000 НМДГ до 10 000 НМДГ.

Крім того, існує практика укладення угоди про визнання винуватості між прокурором і обвинуваченим у кримінальному провадженні, зокрема у таких справах № 522/18296/23, №766/9938/25, №766/9379/25.

Перейдемо до морально-психологічного портрету особи колабораціоніста, що включає дослідження психологічних особливостей особистості, потреби, світогляду, орієнтацій, моральних якостей, звичок тощо.

З приводу ролі мотивації в конструкції колабораційної діяльності Л. Кулик зазначає, що при кваліфікації мотиви не мають значення та враховуватись, крім випадків так званого вимушеного колабораціонізму, зумовленого загрозою життю чи здоров'я [111, с. 74].

Є. Письменський зазначає про комплексний характер внутрішньої мотивації колабораційної діяльності. Частина місцевого населення демонструє лояльність до окупаційного режиму не лише з прагматичних міркувань, але й через вплив певних ідеологічних настанов, зокрема ідеї «руського міра», що формують політико-ідеологічне підґрунтя. Водночас значну роль відіграють особисті корисливі мотиви: бажання матеріальної вигоди, соціального сходження або здобуття привілеїв, а також низькі мотиви, зокрема марнославство, прагнення помсти або виявлення своєї значущості. Такий поєднаний характер мотивів свідчить про те, що колабораціонізм не є випадковим наслідком, а в ряді випадків виступає як системне явище, де ідеологічна заангажованість поєднується з прагматичними та психологічними чинниками [25, с. 42].

В ході аналізу судової практики вдалось виявити системну характеристику для більшості колаборантів: за місцем проживання та роботи обвинувачені характеризуються позитивно або нейтрально; водночас їм властива певна замкненість і небажання активно спілкуватися з сусідами чи колегами, що свідчить про схильність до замкненості у власних думках і намірах [98, с. 23].

На основі комплексного аналізу даних про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2022–2025 роках, судової практики та актуальних публікацій, визначено типовий профіль колаборанта в умовах російсько-української війни. Переважно це чоловіки 40–54 років із вищою або фаховою передвищою освітою, працездатні, але не зайняті трудовою діяльністю та не

навчаються. Вчиняючи протиправні дії, вони діють переважно самостійно. За місцем проживання чи роботи отримують позитивні або нейтральні характеристики, водночас проявляють замкнутість та нетовариськість. Характеризуються амбіційністю, прагненням покращити матеріальний стан та просуватися кар'єрно, водночас підтримують антиукраїнські погляди.

З точки зору вольових та морально-психологічних характеристик типовий колаборант демонструє низьку стійкість до соціальних і політичних викликів, схильність до конформізму та підлаштування під сильнішу сторону. Він готовий виправдовувати власні дії ідеями «єдиного народу» та приймати наративи про «спільну історію і культуру», що активно просуваються російськими пропагандистськими медіа. У спілкуванні, як публічному, так і міжособистісному, його риторика часто маніпулятивна, запозичена з пропагандистських джерел, з активним використанням стереотипів і кліше, що спрощують сприйняття світу та виправдовують зраду. Поведінка таких осіб поєднує прагматичне прагнення до особистої вигоди з порушенням моральних орієнтирів і внутрішньою готовністю сприймати антиукраїнські ідеї.

Водночас для забезпечення об'єктивності та повноти наукового пошуку статистичні дані, отримані з офіційних звітів прокуратури та судових рішень, потребують верифікації через призму суб'єктивного сприйняття безпосередніх учасників суспільних відносин. В цьому контексті результати проведеного соціологічного та експертного опитування виступають інструментом апробації результатів попереднього етапу дослідження. Залучення відповідей «реальних людей» – як фахівців (група Б), що безпосередньо реалізують кримінальну політику, так і громадян (група А), що є реципієнтами цих норм – дозволяє перевірити належність та репрезентативність тенденцій, виявлених під час аналізу сухої статистики.

Таке зіставлення дає змогу з'ясувати, чи збігається офіційна «паперова» картина колабораціонізму з фактичними соціальними очікуваннями та професійним досвідом правників. Більше того, порівняння статистичних показників із результатами анкетування допомагає виявити зони латентності

та розбіжності між буквою закону і реальним станом правосвідомості. Таким чином, емпіричні дані опитувань слугують лакмусовим папірцем, що підтверджує або спростовує висунуті на основі аналізу судової практики гіпотези щодо мотивації, соціального профілю та ефективності засобів превенції колабораційної діяльності, формуючи цілісне розуміння предмету дослідження.

Формування комплексного «портрету колаборанта» в межах дослідження виявило суттєві відмінності між емоційно-ціннісним сприйняттям громадян та прагматично-кримінологічним баченням експертів. Для групи А образ колаборанта є переважно ідеологізованим та морально деформованим: це «зрадник» (згідно з оцінкою 93,5% респондентів), рушійною силою якого є або щира прихильність до наративів «руського міра» (57,6%), або граничний прояв пристосуванства задля виживання (100%). Водночас близько 20 % опитаних вказали на необхідність диференційованого підходу в оцінці колабораціонізму, з урахуванням ступеня примусу, контексту окупації та реальної можливості вибору, що свідчить про наявність у суспільній свідомості запиту на більш складну, не суто каральну модель оцінки колабораціонізму. Разом з тим, громадяни схильні наділяти колаборанта рисами аморальності та відсутності національної ідентичності, розглядаючи його діяльність як свідомий акт дезертирства з правового поля України.

Натомість для експертів-практиків цей портрет набуває конкретних соціально-демографічних та кримінально-виконавчих обрисів, позначених професійною упередженістю. У баченні правоохоронців типовий колаборант – це соціально неадаптована особа, найчастіше чоловік віком 40–50 років (74,2%), у 63,8% випадків із загальною середньою освітою, має стійку схильність до протиправної поведінки, що підтверджується наявністю попередніх судимостей у 81,4% випадків. Якщо громадяни бачать у колаборанті ідеологічного ворога, то експерти ідентифікують його як «соціального опортуніста», для якого окупація стала інструментом реваншу за попередні життєві невдачі. Таке розходження підкреслює дихотомію між

сприйняттям колабораціонізму як морального гріха (суспільство) та як професійної девіації маргіналізованих верств (правоохоронці).

Особливо показовими є відповіді, що стосуються соціального стану осіб в умовах окупації. Близько двох третин респондентів обох груп зазначили, що відчуття соціальної ізоляції, безпорадності та відсутності підтримки з боку держави істотно впливає на готовність населення до співпраці з окупаційною владою. У частині відповідей підкреслюється, що навіть за відсутності прямих погроз формується атмосфера латентного примусу, яка знижує здатність до автономного прийняття рішень.

Висновки до розділу 1

Проаналізовано засади історичного походження колабораціонізму. Зокрема, його сучасне розуміння значною мірою сформувалося на підставі історичного досвіду Другої світової війни. Показовим є приклад співпраці режиму Віші у Франції з нацистською Німеччиною, який продемонстрував, що колабораціонізм може набувати системного, інституційно закріпленого характеру та проявлятися як через політичну лояльність агресору, так і через участь у його адміністративних і безпекових механізмах.

Аналіз наукових джерел дозволив чітко розмежувати колабораціонізм як широке соціально-політичне явище та колабораційну діяльність як кримінально каране діяння за законодавством України. Колабораціонізм охоплює широкий спектр поведінкових моделей: від політичної співпраці та ідеологічної підтримки ворога до соціально-побутових форм взаємодії в умовах окупації. Натомість колабораційна діяльність у кримінально-правовому розумінні представляє конкретні суспільно небезпечні діяння, що безпосередньо спрямовані на сприяння державі-агресору та заподіяння шкоди інтересам України. Таким чином, колабораціонізм є ширшим міждисциплінарним поняттям, тоді як колабораційна діяльність – юридично окреслена форма протиправної поведінки.

Проаналізовано місце та роль поняття національної безпеки в контексті колаборaційної діяльності. Досліджено, що поняття національної безпеки в сучасному правовому полі України охоплює захист суверенітету, територіальної цілісності, стійкості державних інститутів і суспільної стабільності. Колаборaційна діяльність, як внутрішній дестабілізуючий чинник, безпосередньо загрожує цим сферам, послаблює обороноздатність та створює умови для розширення впливу держави-агресора. Тому її протидія логічно інтегрована у систему забезпечення національної безпеки.

Надано власне визначення кримінологічне поняття колаборaційної діяльності як суспільно небезпечної, умисної діяльності громадян України, іноземців або осіб без громадянства, що проявляється у формі безпосередньої взаємодії та/або опосередкованого сприяння представникам держави-агресора, її окупаційної адміністрації та/або збройних формувань, незалежно від місця її вчинення, і полягає у забезпеченні функціонування та реалізації інтересів держави-агресора, внаслідок чого вона завдає шкоду національним інтересам України, її суверенітету, територіальній цілісності та основам національної безпеки.

Проаналізовано існуючу підходи до класифікації колаборaціонізму, що засвідчує багаторівневий та комплексний характер цього явища. Основним критерієм типологізації традиційно виступає сфера соціальної та правової діяльності, в межах якої реалізуються колаборaційні практики, що дозволяє систематизувати поведінку колаборантів і визначати її вплив на функціонування суспільних інститутів. Водночас поділ за діяльнісними ознаками забезпечує можливість порівняльного аналізу колаборaціонізму у різних соціально-політичних контекстах.

Встановлено, що класифікація колаборaціонізму за критерієм внутрішніх мотивів може бути умовною. Внутрішні спонуки осіб часто носять багатошаровий, динамічний характер, а їх прояви змінюються залежно від соціального, політичного та психологічного середовища. Це підкреслює необхідність комплексного методологічного підходу, який поєднує аналіз

зовнішніх проявів діяльності з оцінкою суб'єктивних та соціально-психологічних детермінант, забезпечуючи більш об'єктивну й науково обґрунтовану характеристику колабораціонізму.

Показано, що в сучасному контексті доцільним також є розмежування колабораційної діяльності за критерієм місця його скоєння: та, що скоєна на тимчасово окупованих територіях або у підконтрольних державі регіонах. Нинішні реалії демонструють, що колабораційна діяльність може проявлятися і поза межами окупованих територій, що раніше не було типовим для оцінки таких діянь. Це зумовлює необхідність врахування ширшого соціального та політичного контексту при аналізі поведінкових моделей у суспільстві.

Додатково в межах проведеного дослідження враховано положення проєкту нового Кримінального кодексу України, що дозволило здійснити порівняльний аналіз чинного та перспективного нормативного регулювання колабораційної діяльності. Зокрема, простежено тенденції еволюції підходів до її визначення та конструювання складів, у тому числі в частині уточнення ознак суб'єктивної сторони та конкретизації окремих форм протиправної поведінки. Окремі положення проєкту фактично підтверджують висунуті у дослідженні припущення щодо визначальної ролі добровільності, структурної диференціації форм колабораційної діяльності та необхідності врахування її багаторівневого характеру. Таким чином, аналіз законопроєктних підходів не лише доповнює кримінологічну оцінку досліджуваного явища, а й виконує верифікаційну функцію щодо отриманих теоретичних і емпіричних результатів.

Проаналізовано динаміку колабораційної діяльності в Україні за період 2022–2025 років; виявлено стабільний негативний тренд. Проаналізовано частку колабораційних проступків і злочинів у загальній кількості кримінальних правопорушень: хоч питома вага проступків невисока, вони мають значну соціальну та політичну небезпеку.

Встановлено, що найпоширенішими формами колабораційної діяльності є зайняття посад різних рівнів та форм у незаконних органах влади.

Виявлено, що за географічним розподілом колабораційна діяльність найбільш сконцентрована у регіонах, які зазнали тимчасової окупації, тоді як на підконтрольних територіях випадки колаборації поодинокі та характеризуються латентністю.

Проведено системне дослідження особи колаборанта, що охоплює соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки.

Вдалось виявити, що в межах соціально-демографічної характеристики переважну більшість колаборантів становлять чоловіки віком 40–54 років із вищою або фаховою передвищою освітою, працездатні, але частково не зайняті трудовою діяльністю чи навчанням. Встановлено високий рівень вчинюваності колабораційної діяльності жінками, зокрема у сфері освіти, що зумовлено професійними та соціальними умовами діяльності.

Доведено, що з точки зору кримінально-правової характеристики колаборант характеризується наявність прямого умислу та одноосібним способом реалізації злочинного умислу. При цьому спостерігаються поєднання різних форм правопорушень за ст. 111-1 КК України з іншими нормами, що вказує на можливість системної ідеологічно обумовленої поведінки. Також встановлено, що найчастіше застосовуваним покаранням є позбавлення волі з додатковими обмеженнями, що виступає формою інституційної люстрації та превентивного заходу.

Морально-психологічний бік колаборанта характеризується низькою стійкістю до соціальних та політичних викликів, схильністю до конформізму, прагматичним поєднанням особистої вигоди з антиукраїнськими поглядами, замкнутістю та обмеженою соціальною комунікацією. Мотиви діяльності поєднують прагматичні корисливі фактори та ідеологічну заангажованість, що формує системну модель колабораційної поведінки.

Таким чином, проведено комплексне кримінологічне дослідження особи колаборанта, що дозволило надати вичерпне визначення цього поняття, виділити ключові елементи різних рівнів характеристики. Крім того на основі

аналізу масиву статистичних даних і судової практики встановити стійкі тенденції та закономірності колаборaційної поведінки.

Логічним завершенням аналізу офіційних показників стало проведення емпіричного дослідження, яке виступило інструментом апробації виявлених статистичних тенденцій через систему суб'єктивних оцінок. Це дозволило верифікувати теоретичні гіпотези результатами «польових» вимірів, підтвердивши домінування прагматичної мотивації та критичний рівень латентності колаборaціонізму (згідно з оцінками 84,7% фахівців). Дослідження зафіксувало суттєву дихотомію сприйняття: якщо для громадян характерне етичне засудження з елементами толерантності до «побутової» співпраці (77,8%), то професійне бачення правоохоронців позначене певною упередженістю, де суб'єкт постає переважно як маргіналізована особа з кримінальним минулим (81,4%). Виявлений розрив між суспільною рецепцією та професійним скептицизмом практиків обґрунтовує необхідність переходу від уніфікованого карального підходу до глибокої законодавчої диференціації відповідальності.

РОЗДІЛ 2
КРИМІНОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Загальна характеристика детермінант колабораційної діяльності.

Будучи філософською категорією, детермінізм окреслює взаємообумовленість за взаємозв'язок явищ, процесів та предметів [112, с. 274]. Проблема детермінації злочинності є центральною та найбільш дискусійною в кримінології. Разом з тим кримінологічну детермінацію слід розглядати як складову загальної соціальної детермінації [96, с. 44]. Відтак, спершу ми спробуємо зробити загальний аналіз соціального детермінізму. Останній своєю чергою стосується сфери людської мотивації та обумовленості дій в соціальному контексті.

В розрізі нашого дослідження цікаво зважити на позицію висловлену Дж. Р. Лукасом у книзі «Свобода волі». Сутність проблеми соціального детермінізму за автором полягає в тому, що люди, як правило, мають глибоке переконання у свободі волі. Ми вважаємо себе незалежними. Водночас, даючи оцінку людській істоті з наукової точки зору, твердження про абсолютну свободу волі буде недоцільним. Так само, як і стверджувати, що людина стала винятком з універсальних законів природи, а її дії не можна пояснити з точки зору причинно-наслідкових зв'язків. З окресленого може здатися, що суспільство керується у своїх діях як детермінізмом, так і свободою волі, хоча ці категорії протирічать одне одному [113].

Концепція та проблематика детермінізму в його сучасному розумінні сформувалися у XVII столітті, хоча фрагментарне обговорення співвідношення свободи волі та так званої зовнішньої обумовленості відбувалося у ранніх грецьких філософів. Зокрема, здійснювалися спроби примирення парадоксу всемогутнього і всезнаючого Бога, який одночасно визначив долю Всесвіту – включно з долею людини – і водночас створив здатність до волі [114]. Так чи інакше, усвідомлення людиною певної міри

обумовленості суспільної поведінки набуло актуальних рис та потреби обговорення задовго до формування сучасного розуміння детермінізму.

Фундаментальна концепція, розроблена Т. Гоббсом, полягає у ствердженні про те, що свобода волі може існувати в межах реальної здатності здійснити вибір своєї поведінки. Вчинки людини, хоч і можуть виникати зі сфери її волі, тобто бути вільними, однак спрямовуються на вирішення механічної необхідності [115; 116, с. 22]. Варто наголосити, що проблема свободи волі була предметом дослідження великої кількості науковців, зокрема, її фундаментальне розуміння було закладене Ф. Аквінським, І. Кантом, Б. Спінозою, Г. Фіхте, Г. Гегелем, А. Шопенгауером, Дж. Локком тощо.

Повертаючись до детермінації злочинності, А. Закалюк визначає детермінізм як загальне вчення про універсальний зв'язок у світі, який проявляється у діалектичних формах взаємозалежності та взаємодії [73, с. 185]. На його думку, вирішення проблеми детермінації, включаючи проблему детермінації злочинності, потребує знання основ детермінації суспільних процесів, утворень, суспільної діяльності, які наводять філософія та психологія, а також соціологія та соціальна психологія. Має бути відокремлено та відкинуто все наносне, насамперед ідеологічне і політичне, що значною мірою є кон'юнктурним, а також те, що не доведене науковим знанням [73, с. 183-232; 96, с. 44].

Таким чином, соціальний детермінізм та детермінізм злочинності співвідносяться між собою як ціле та частина, оскільки злочинність є одним із видів соціальної поведінки.

Окремо слід зупинитися на позиції Б. Головкіна. Автор констатує соціальну обумовленість злочинності та додає, що злочинність нерозривно пов'язана з умовами життя суспільства, станом суспільної свідомості й системою суспільних відносин [112, с. 275].

Особливість злочинної детермінації виявляється в тому, що вирішального значення для прийняття рішення про скоєння протиправної поведінки (навіть,

якщо в свідомості людини така поведінка здається прийнятною та необхідною) набувають саме суб'єктивні важелі. Умови суспільного життя так чи інакше є однаковими для більшої частки населення, разом з тим очевидно, що ця «однаковість» не призводить до тотожних видів людської поведінки.

Як зазначає Б. Головкін, криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, однак відображаються, сприймаються та оцінюються мисленням по-різному [112, с. 275].

На наш погляд, саме в цьому й полягає сутнісне наповнення ідеї свободи волі, оскільки тотожні явища, процеси та події здобувають протилежної оцінки в свідомості двох різних людей. Тим з представників суспільства, що є носіями антисуспільних спрямувань, як правило, достеменно відомо про належні та/або бажані форми людської взаємодії, однак, незважаючи на ці знання, вони свідомо роблять вибір на користь особистих інтересів, продукованих викривленим світоглядом.

Підсумовуючи, Б. Головкін зазначає, що детермінація злочинності – це відношення, взаємозв'язок та взаємодія між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність [112, с. 275]. З огляду на вказане, необхідно встановити окремі елементи детермінації колабораційної діяльності, простежити взаємозв'язок та закономірності між ними та сформувати бачення загального детермінуючого комплексу колабораційної діяльності.

В цьому ключі доцільно орієнтуватися на концепцію детермінуючого комплексу, розроблену та запропоновану А. Бойко. Останній розуміє під детермінуючим комплексом багатоелементну структуру соціальних чинників, що формуються на різних соціальних рівнях, у різних просторово-часових межах, мають різні детермінуючі властивості та задіяні в механізмі спричинення, опосередковування й обумовлення окремого різновиду злочинності [117 с. 170].

Злочинність у будь-якому її прояві постає як соціальний конструкт і, відповідно, детермінується комплексом соціально значущих чинників. Водночас колабораційна діяльність вирізняється низкою специфічних ознак, що відокремлюють її від інших форм злочинності. В цьому контексті ключовим є складний суб'єктивний критерій, який асоціюється з категорією «зради». Зрада, по суті, є оціночним поняттям, коріння якого сягає системи людських цінностей і моральних орієнтирів, що надає явищу особливої складності для наукового та правового аналізу. Конотація «співпраця з ворогом» несе виразне оціночне навантаження, яке неможливо повністю відокремити від суб'єктивних інтерпретацій. Дослідження сутності колабораціонізму в широкому розумінні та його оцінка неминуче проходять через призму індивідуальних систем координат: оцінювач співвідносить конкретний вчинок із власними ціннісними орієнтирами, визначаючи для себе міру його «зрадливості». Таким чином, аналіз феномену колабораціонізму є невіддільним від суб'єктивних чинників і має розглядатися як складна взаємодія правових, соціальних та аксіологічних категорій, що взаємно впливають на формування його наукового та практичного розуміння.

Таким чином, детермінацію колабораційної діяльності доцільно розглядати як специфічний різновид кримінологічної детермінації, що ґрунтується на загальносоціальних закономірностях, але набуває особливих рис у зв'язку з воєнним станом, зовнішньою агресією та гібридним характером сучасних збройних конфліктів. Це зумовлює потребу у виокремленні й систематизації чинників, які формують підґрунтя для колабораціонізму.

Вивчення цього феномену передбачає не лише ідентифікацію детермінант його поширення, а й аналіз закономірностей їхньої взаємодії та ролі в межах суспільних відносин, у структурі яких вони виникають і функціонують. У своїй сукупності детермінанти колабораційної діяльності утворюють багаторівневу систему, що охоплює зовнішньополітичні чинники, особливості внутрішньополітичного розвитку, ідеологічні та інформаційні впливи, соціально-економічні диспропорції, організаційно-управлінські вади,

нормативно-правові прогалини, а також соціально-психологічні передумови, які визначають схильність окремих груп населення до співпраці з державою-агресором.

Важливо звернутися до наукових підходів, які розкривають витоки та механізми формування колабораційної поведінки. Зокрема, Є. Письменський пропонує системне бачення передумов її виникнення, акцентуючи на комплексі зовнішніх, внутрішніх та ідеологічних факторів, що зумовили можливість поширення цього явища в Україні. Науковець слушно підкреслює, що як початок повномасштабної агресії російської федерації проти України, так і феномен колабораціонізму, який виник ще до 2022 року та загострився після вторгнення, не були стихійними явищами, а мали системно організований характер, обумовлений чітко спрямованими діями держави-агресора. Автор виділяє три ключові блоки передумов, які створили сприятливий ґрунт для поширення колабораційної практики.

По-перше, зовнішні чинники, що проявилися у довготривалій та послідовній підготовці до окупації. Вони включали формування економічної та енергетичної залежності України, маніпуляції навколо ідеї «спільної історичної долі» українців та росіян, контроль над медіапростором, поширення проросійських наративів через релігійні та політичні інститути, а також поступове зміцнення проросійських сил у владних структурах.

По-друге, внутрішньополітичні чинники, які зосереджувалися на суспільному невдоволенні якістю життя та недовірою до влади, що поєднувалося з формальним і часто декларативним підходом до питань обороноздатності держави. Це створювало відчуття вразливості та неспроможності українських інституцій ефективно реагувати на зовнішні виклики.

По-третє, історико-ідеологічні чинники, що включали пострадянський спадок та збереження впливу ідеології «русского міра». Це виявлялося у відсутності чітко артикульованої національної ідентичності в частини громадян, у схильності орієнтуватися на «старшого брата», а також у певній

байдужості до розбудови власної державної самостійності [68, с. 8-11; 118, с. 182].

Значущим у цьому контексті є й наведений автором аналіз соціологічних опитувань, проведених напередодні Революції Гідності, які засвідчили відносно високий рівень лояльності частини українського суспільства до росії. Особливо виразною ця тенденція була у східних регіонах, де згодом окупація стала реальністю, що зумовило підвищену вразливість до колабораціонізму [68, с. 11]. Водночас подібні настрої не варто розглядати як справжнє прагнення населення до культурної та політичної єдності з росією. Вони були радше результатом багаторічної системної експансії держави-агресора, яка цілеспрямовано формувала залежність прикордонних регіонів України від російського економічного, медійного та освітнього простору.

Географічна близькість, багаторічна інтегрованість цих територій в єдину з державою-агресором дійсність, а також системна російська присутність стали основою переконань про «природну спільність». У дійсності ж йшлося не про добровільну ідентифікацію, а про нав’язану модель лояльності. Сукупність цих факторів перетворилася на своєрідний плацдарм, на якому проростали колаборантські настрої. Вони не виникали спонтанно, а культивувалися десятиліттями під впливом російської пропаганди, економічної залежності та браку державної протидії. Саме тут, у просторі розмитих ідентичностей та соціальної втоми, найбільше насаджувались спотворені уявлення про «близькість» з країною-агресором. Цей ідеологічно заражений ґрунт живив готовність частини населення сприймати окупацію не як загрозу, а як нібито природне продовження історичної спільності, що, своєю чергою, стало небезпечною передумовою поширення колаборційної поведінки.

Таким чином, колабораціонізм в Україні не може розглядатися як випадкове чи хаотичне явище, адже його передумови були закладені системно й цілеспрямовано. Йдеться не лише про ідеологічне насадження проросійських орієнтирів, а й про свідому побудову залежностей -

економічних, культурних, інформаційних та управлінських. Протягом десятиліть формувалася специфічна «архітектоніка підлеглості», що інтегрувала окремі регіони України у простір впливу москви, перетворюючи їх на зручний полігон маніпуляцій і випробувань соціальних технологій. У результаті цього колаборaціонізм, що набув особливої інтенсивності після 2014 року та особливо в умовах повномасштабного вторгнення, слід розглядати не стільки як спонтанну реакцію на нові політичні виклики, скільки як закономірне втілення заздалегідь підготовлених сценаріїв. Тому дослідження цього феномену потребує виходу за межі суто поточних подій та розгляду його як історично детермінованого явища, глибоко вкоріненого у минулому, але критично активізованого у сучасних умовах.

З цього приводу надзвичайно цікавим видається дослідження, проведене О. Литвиновим та Ю. Орловим щодо особливостей детермінації колаборaціонізму в України. Зокрема, автори визнають фундаментальною підставою поширення колаборaціонізму явище ідентичнісної дезінтеграції населення, що проявляється у розмиванні стабільних соціокультурних орієнтирів та суперечливості у системі ціннісних пріоритетів. Така дезінтеграція на думку авторів є прямим наслідком фронтирності України, адже території на перехресті впливів різних держав і культур зазнавали тривалого та системного зовнішнього втручання. Відповідно, формування змістового наповнення соціокультурного та інформаційного простору відбувалося під впливом численних сторонніх сил, які активно насаджували конкретні ідеологічні постулати та орієнтації щодо напрямів дій. У результаті виникали умови, за яких частина населення опинялася у стані когнітивної та ціннісної неоднозначності, що створювало сприятливий ґрунт для прояву колаборaційних настроїв та легітимації зовнішніх впливів у локальному соціумі. Таким чином, автори виділяють прикордонний статус України як ключовий фактор соціальної та політичної вразливості населення [119, с. 134-136].

Відтак історичний вимір фронтирності підкреслює, що території, які перебували на периферії імперій та чужих впливів, зазнали формування подвійних ідентичностей та неоднозначних лояльностей. Ці давні процеси наклали тривалий соціальний та психологічний відбиток, який продовжує проявлятися й у сучасності: культурні та мовні розшарування, економічна нерівномірність і неоднорідність локальної політичної культури роблять населення більш сприйнятливим до зовнішнього впливу.

В результаті фронтирність України виступає вагомим структурним детермінантом колабораціонізму, оскільки інтегрує історичні, культурні, економічні та політичні чинники. Усвідомлення цих взаємопов'язаних механізмів дозволяє більш глибоко аналізувати умови формування колабораційних настроїв та розробляти комплексні стратегії превентивного впливу, спрямовані на мінімізацію ризиків дестабілізації та посилення соціальної згуртованості.

У контексті геополітичного положення України слід звернути увагу на історичну роль нашої держави як ключового регіону у формуванні московської імперської потуги. Україна протягом століть виступала не лише джерелом ресурсів, а й культурним та духовним фундаментом для експансії російської держави, що дозволило їй поширити вплив до Східної Європи та легітимізувати власну імперську ідентичність через присвоєння історичної спадщини України-Русі. Відновлення української незалежності у 1991 році створило дисонанс у свідомості російських імперських еліт, які сприйняли суверенну державність України як виклик власним амбіціям та історичним наративам [120, с. 28].

Збройна агресія рф з 2014 року мала на меті конструювання ілюзії внутрішньополітичної нестабільності та соціальної фрагментації, що повинно було створити образ «громадянської війни» та посіяти сумніви щодо здатності України до самостійного управління та захисту територіальної цілісності [120, с. 30]. Така стратегія мала подвійний ефект: деморалізувати населення, розширити поле впливу на внутрішньополітичні процеси та одночасно

послабити міжнародну підтримку України, спонукаючи до сумнівів у легітимності та стійкості державних інституцій.

Відтак, ми бачимо, що фронтирність України та столітнє переплетіння культур і сторонніх впливів спричинили формування подвійної ідентичності та ціннісної невизначеності, що зробило населення вразливим. Сучасна агресія росії тільки поглибила ці процеси шляхом насадження сумнівів у здатності держави захистити себе і деморалізації суспільства. Усвідомлення цих переплетених історичних, соціокультурних і геополітичних чинників відкриває шлях до глибокого розуміння колабораціонізму і до розробки стратегій, здатних зміцнити згуртованість і стійкість держави.

Аналіз історико-культурних і соціальних передумов є необхідним для розуміння потенціалу колабораціонізму, проте сам по собі він не дає відповіді на питання про те, яким чином цей потенціал трансформується в масові та сталі практики співпраці з москвою. Необхідно чітко відокремлювати латентні структурні вразливості (подвійні ідентичності, регіональні нерівності, культурні розшарування) від провокаційних чинників - зовнішніх шоків і процесів, які активують ці вразливості і запускають послідовні причинно-наслідкові ланцюги.

Так колабораціонізм у його сучасному правовому та політичному вимірі варто розглядати від моменту здобуття Україною незалежності, адже саме тоді вперше постала реальна потреба захисту державного суверенітету та національної безпеки від системного зовнішнього впливу.

Здобуття Україною незалежності у 1991 році стало історичним актом відновлення державності, однак для російських політичних еліт воно означало стратегічну поразку та втрату контролю над ключовим простором пострадянського світу. У цьому сенсі формування передумов колабораціонізму розпочалося задовго до проголошення незалежності: імперська політика росії послідовно культивувала залежність України через економічні, культурні та політичні механізми. Проголошення суверенітету стало лише черговим рубежем, що загострив реваншистські наміри москви й

активізував її прагнення відновити втрачені позиції, використовуючи як відвертий тиск, так і приховані методи впливу.

Прихід до влади володимира путіна, вихідця з радянських спецслужб, лише посилив ці тенденції: російська армія почала готуватися до масштабних операцій проти України, а сама держава все активніше використовувала політичний, економічний та інформаційний шантаж. Яскравим індикатором цієї стратегії став конфлікт навколо острова Тузла 2003 року, коли Росія розпочала будівництво дамби від Таманського півострова у напрямку української коси. Цей крок був спрямований на утвердження фактичного контролю над Керченською протокою та перевірку рішучості українського керівництва в захисті національних інтересів. Сам інцидент став тривожним сигналом про довгострокові наміри Кремля [121, с. 5].

Варто зазначити, що з точки зору юридичної оцінки сучасної колабораційної діяльності події навколо острова Тузла не мають принципового значення як точка відліку формування таких процесів. У ширшому контексті використання російською федерацією різноманітних інструментів для підготовки агресії та перевірки стійкості української влади цей інцидент виступає лише одним із яскравих епізодів і не є самодостатнім чинником. Водночас він слугував важливим сигналом для української влади, і якби такі загрози сприймалися належним чином, це дозволило б закласти міцний фундамент формування проукраїнської ідентичності та консолідації суспільства, що могло би істотно обмежити поширеність колабораційних настроїв у майбутньому. Хоча очевидно, що на той час питання оцінки ризиків колабораціонізму не входило до пріоритетного порядку денного українських державних інституцій.

Підтверджує цю тезу також К. Долгорученко: в українському правовому дискурсі питання колабораційної діяльності вперше набуло предметної актуалізації після подій 2014 року - анексії Криму та встановлення контролю Російської Федерації над окремими районами Донецької і Луганської областей. У подальшому, зокрема у 2019 р., на рівні законодавчих ініціатив

було здійснено спробу врегулювати цю проблематику шляхом внесення змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства (законопроєкт № 7186). Втім, запропоновані формулювання залишалися надмірно узагальненими, не забезпечуючи чіткого відмежування власне колабораціонізму від вимушених форм взаємодії з окупаційною владою, що часто мали характер стратегій виживання цивільного населення в умовах посиленого контролю. Саме ця невизначеність загострила потребу у виробленні більш точних підходів до розмежування феномену колаборації та практик пасивного пристосування до умов окупації [122, с. 16].

Отже, події 2014 року виконали роль проксі-тригеру: вони створили одночасно кілька консолідованих механізмів активації. По-перше, відбулося різке ослаблення спроможності держави забезпечувати базові соціальні функції на захоплених територіях, що підривало довіру як до інституцій, так і до легітимності центральної влади. По-друге, економічна дезінтеграція та руйнація ринків праці створили матеріальні стимули для інструментальної співпраці - стратегій виживання, які поступово набували нормативного виміру. По-третє, масований інформаційний тиск і гібридні операції сформували умови когнітивної фрагментації: розмивання спільних сенсів і легітимація альтернативних наративів спростили прийняття проросійських установок у межах локальних спільнот. По-четверте, локальні мережі влади та економічні еліти, які залишалися функціональними в умовах окупації, виступили каналами для інституційного та соціального закріплення практики співпраці. Ці механізми взаємодіють у вигляді самопідсилювальних циклів: індивідуальні тактичні рішення (вижити, зберегти бізнес, гарантувати безпеку сім’ї) трансформуються в колективні норми, а в подальшому – у стійкі моделі поведінки.

Крім того, затримка з формалізацією кримінальної відповідальності та наявність правових прогалин посилювали ефект: у правовому вакуумі виникали моделі поведінки, які з часом легітимізувалися як «звичне» поводження, і їх було важче деконструювати політико-правовими

інструментами пізніше. Отже, 2014 рік варто розглядати не як єдину причину, а як критичну точку відліку - каталізатор, що перетворив потенційні структури в реальні траєкторії колабораційної поведінки.

На методологічному рівні це означає, що для коректної детермінації колабораціонізму необхідно поєднати структурний аналіз з часовою (послідовною) моделлю причин і механізмів: вивчати не тільки «що» створює вразливість, а й «як» і «коли» ці вразливості активуються, які мікро-рішення індивідів і локальних еліт набувають колективного виміру, та яким чином правові й адміністративні дії держави можуть або обмежувати, або, навпаки, непередбачено встановлювати міцний ґрунт для співпраці з агресором.

Водночас апогей колабораціонізму чітко окреслився з початком відкритої збройної агресії російської федерації проти України. Сукупність наведених вище чинників сприяла формуванню специфічного прошарку лояльно налаштованих до держави-агресора осіб, які до 2022 року здебільшого зберігали зовнішньо нейтральну позицію. Однак саме повномасштабне вторгнення актуалізувало відповідні установки, трансформувавши латентну лояльність у відкриту активну підтримку окупаційної політики. Інакше кажучи, агресія виступила для цієї частини населення рушійним імпульсом, який легітимізував у їхній свідомості необхідність захисту власних деформованих та деструктивних інтересів.

Протягом всього періоду явного чи прихованого впливу москви на українське суспільство єдиним незмінним супутником зовнішньо-політичної діяльності російської федерації, а водночас її провідним інструментом, є системно організована пропагандистська діяльність.

Так науковиця С. Вовк влучно іменує російську пропаганду засобом «створення альтернативної реальності»: російська пропаганда, використовуючи такі методи, як дезінформація, поширення вигаданих наративів, стереотипізація ворога та цілеспрямована маніпуляція емоціями населення, створює альтернативну реальність. Ця конструкція систематично

формує спотворений світогляд і переконання, які відповідають інтересам держави-агресора [123, с. 14].

Російська пропаганда є відшліфованим монолітним комплексом системного впливу, який виконує низку послідовних завдань щонайменше від початку подій 2014 року: зменшення довіри українського суспільства до уряду, поглиблення розколів українського суспільства, створення фальшивих ідентичностей, зловживання емоційними реакціями українців, підрив інформаційної безпеки України [123, с. 15-16]. Відтак методичне виконання перерахованих вище завдань створює сприятливі умови для подальшого насаджування проросійських світоглядних ідея в спотворені злочинною пропагандою свідомості українського населення.

Однією з впізнаваних рис російської пропаганди є системна експлуатація емоційного аспекту сприйняття інформації, спрямованого на появу сильних емоційних реакцій (страх, обурення чи захоплення). Створення емоційно насичених сюжетів та одночасний психологічний вплив формує специфічне ставлення до персонажів, ідей і ситуацій, що забезпечує ефективну комунікацію пропагандистських меседжів. Емоції при цьому виконують функцію «мосту» між об'єктивною реальністю та її викривленим образом, витісняючи раціональне мислення та підвищуючи готовність аудиторії приймати запропоновані інтерпретації як природні й достовірні [123, с. 17].

Крім іншого, російська пропаганда, як правило, побудована за принципом максимальної спрощеності та легкозасвоюваної дихотомії, змальовуючи світ у категоріях «чорного» і «білого» з одночасним апелюванням до чуттєвої сфери споживача інформації. Вона не потребує ретельної перевірки фактів і стимулює сприйняття, засноване на суб'єктивних відчуттях: індивіди схильні вважати емоційні реакції природними та, отже, правдивими, що сприяє автоматичній легітимізації нав'язуваних конструкцій. Така стратегія підсилює когнітивну вразливість, роблячи населення більш сприйнятливим до маніпуляцій і формування стійких проросійських поглядів.

Водночас варто враховувати, що масштабізація збройної агресії москви від прихованого впливу до формату гібрибної війни, а відтак і до повномасштабного вторгнення в 2022 році, значно підвищила інтенсивність і серйозність загроз, привернувши увагу міжнародної спільноти, яка раніше або недооцінювала ризики, або свідомо ігнорувала їх, заплющуючи очі на очевидні ознаки майбутньої ескалації. У зв'язку з появою на міжнародній арені більшої кількості зацікавлених акторів, росія значно активізувала та модернізувала інструменти пропагандистського впливу, поширюючи їх не лише всередині нашої країни, а й на держави Європейського Союзу.

Зокрема, почастішали випадки застосування в закордонних ЗМІ при висвітленні сьогоднішніх подій конструкція «війна в Україні» без згадки чи визначення ролі росії. Така подача може створювати враження, що конфлікт відбувається виключно між українцями, без участі зовнішнього агресора. Це, у свою чергу, може призводити до певного когнітивного дисонансу у сприйнятті повідомлень про необхідність посилення тиску на росію, оскільки зв'язок між діями агресора та війною в Україні стає менш очевидним [124].

Корисними в оцінці впливу російського впливу на європейський інфопростір є результати аналітичного дослідження, висвітлені в звіті «Війна слів і сенсів: Центрально-Східна Європа у боротьбі з російськими наративами» [125]. Основною метою дослідження був моніторинг та аналіз російських дезінформаційних впливів на медійний простір країн Центрально-Східної Європи, зокрема Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії, Молдови, Болгарії та Угорщини. Дослідження охоплює період шести місяців і базується на аналізі повідомлень у чотирьох ключових соціальних мережах: Telegram, X (Twitter), Facebook та YouTube.

Звіт зосереджується на виявленні основних тактик, тем та ключових повідомлень, які використовуються в російських дезінформаційних кампаніях у зазначених країнах. Аналітики прагнули визначити поточні цілі росії в кожній з цих країн шляхом вивчення характеру та спрямованості інформаційних впливів. Порівняльний аналіз інформаційного поля в цих

країнах дозволив виявити спільні закономірності та відмінності в застосуванні російських наративів, що сприяє глибшому розумінню механізмів дезінформаційного впливу в регіоні.

Згідно аналітичного звіту російська пропаганда в країнах Центрально-Східної Європи використовує комплекс взаємопов'язаних інструментів інформаційного впливу, спрямованих на маніпуляцію громадською думкою та поширення дезінформації. Серед ключових методів – скоординовані мережі акаунтів у соціальних мережах, псевдожурналістські матеріали та фейкові новини, що створюють ілюзію достовірності та підсилюють проросійські наративи. Росія застосовує сучасні технології, зокрема автоматизовані системи та штучний інтелект, для масштабного виробництва текстового та мультимедійного контенту, а також використовує фальшиві медіа-ресурси та локальні телеграм-канали, що імітують відомі медіа, для формування у аудиторії спотвореного уявлення про події. Значну роль відіграють медіа-екосистеми на тимчасово окупованих територіях, де централізовано поширюються проросійські наративи, та використання мереж неавтентичної поведінки, які імітують локальні медіа. Окремо слід виділити активне застосування емоційно заряджених сюжетів і маніпуляцій емоціями, що підвищує ефективність пропагандистського впливу, а також співпрацю з ультраправими рухами та окремими медіа-акторами в Європі, які слугують каналами для трансляції проросійських меседжів. Сукупність цих інструментів дозволяє сосії системно впливати на інформаційний простір регіону, легітимізувати свої дії та дискредитувати українську державу та її партнерів [125].

Як наслідок формується специфічна інформаційна реальність, в якій навіть «поважні західні діячі» часом дають неоднозначну оцінку російській агресії. Авторитет західних медіа зазвичай піддається меншому сумніву, ніж наративи, що циркулюють у межах українського медіапростору. Ті громадяни України, які вже зазнали впливу російської пропаганди, але зберігають певні сумніви щодо її достовірності, знаходять в західних позиціях джерела для

зрощування колись тонких пагонів проросійської лояльності у міцні стовбури світогляду та переконань. В цьому контексті європейський медіапростір виступає невід'ємною частиною ширшого інформаційного поля, де культивується та підтримується проросійська свідомість, створюючи сприятливі умови для легітимізації дезінформаційних наративів і поступового закріплення маніпулятивних впливів у регіоні.

Таким чином відбувається певна апробація риторики російської сторони, коли її наративи непомітно інтегруються у сприйняття аудиторії та отримують непряме підтвердження авторитетними джерелами, які начебто позбавлені російського впливу та є незалежними. Ця динаміка створює сприятливий ґрунт для потенційної співпраці, оскільки когнітивні та емоційні механізми сприйняття починають автоматично легітимізувати проросійські наративи через призму європейської «верифікації».

Водночас російська пропаганда не лише системно створює і поширює вигадані факти, а й цілеспрямовано перебільшує та спотворює ті реальні чинники, що існують незалежно від її впливу. Зокрема, напередодні повномасштабним вторгненням рівень бідності в Україні вже був високим, що створювало вразливу соціально-економічну ситуацію для значної частини населення. Згідно з офіційними даними, у 2021 році близько 20,6% українців перебували за межею бідності, що означає, що майже п'ята частина населення мала доходи нижчі за визначену межу бідності [126], що було результатом низки факторів, зокрема низьких заробітних плат, високого рівня безробіття та обмеженого доступу до соціальних послуг. Ці об'єктивні суспільні вразливості пропаганда перетворює на додаткові аргументи для легітимізації проросійських наративів і формування скепсису щодо здатності держави ефективно захищати своїх громадян. Такий контекст дозволяє перейти до розгляду економічної самозарадності українців як одного з детермінантних чинників колабораційної діяльності, адже реальні соціально-економічні умови не лише створюють ґрунт для пропагандистського впливу, а й безпосередньо

впливають на індивідуальні стратегії виживання та адаптації в умовах зовнішньої загрози.

Зазвичай до факторів, що сприяють виникненню бідності, відносять природно-географічні умови, економічну ситуацію, доступність медичних та соціальних послуг, ефективність адміністративного та урядового управління, демографічні обставини тощо. В Україні бідність має низку специфічних рис: низький рівень матеріального добробуту населення; несприйняття економічної нерівності; виникнення несподіваних, раптових випадків бідності; явище «бідності поколінь»; а також зростання частки людей, які ідентифікують себе як бідних [127, с.19].

Для порівняння, в 2021 році збройний конфлікт на сході України вже відчутно впливав на ієрархію потреб українського населення, проте тоді домінували переважно соціальні та психологічні потреби, пов’язані зі стабільністю, взаємодією в громаді та самореалізацією. Після початку повномасштабного вторгнення акцент змістився на задоволення базових фізіологічних потреб, таких як харчування, житло та безпека. Це свідчить про те, що екзистенційні загрози радикально трансформують пріоритети населення, створюючи підґрунтя для адаптивних стратегій поведінки, включно з економічною самозарадністю, яка стає критично важливою для виживання в умовах війни. Так, в умовах повномасштабного вторгнення ключовим економічним запитом українців стала потреба у забезпеченні житлом, що обумовлюється знищенням та/або пошкодженням житлової інфраструктури державою-агресором та внутрішнім переміщенням населення України [128]. В подальших розділах здійснюватиметься більш глибинна оцінка проблеми незабезпеченості вразливих груп населення житлом як потенційної причини колабораційної діяльності.

Можна зробити висновок, що рівень задоволеності економічних очікувань та потреб населення є одним з ключових факторів формування світоглядних переконань та оцінки діяльності існуючого державного апарату. В цьому контексті варто згадати про політику росії до 2014 року, що була

спрямована на формування враження економічної привабливості росії. Протягом тривалого часу в більшості пострадянських країн була сформована стійка позиція про те, що інтеграція в російську державу (через освіту, роботу, шлюб тощо) є своєрідним способом досягнення успіху [129, с. 48].

Таким чином, набула поширеності конструкція уявлень про те, що росія ледь не єдина країна, що після розпаду радянського союзу, змогла найбільш успішно відбудувати власну економічну незалежність та стабільність, що, у свою чергу, підкріплювало імідж країни як привабливого простору для реалізації особистих і професійних амбіцій для представників «братніх народів». На сьогодні конструкція «братерства» успішно застосовується в росії для агітації імперських настроїв серед населення, яке в подальшому виконує функцію військового ресурсу та рушійної сили путінських амбіцій. Водночас, подвійна роль так званої «братськості» виявляється в тім, що частка українського населення не оцінює ворожим російський режим. Відтак, схильність до генетичної асоціації себе з росіянами як з «братнім народом» стала додатковим стимулом лояльності та відкритості українського суспільства щодо всього російського.

Таким чином, невдоволеність українського населення існуючим соціально-економічним станом може виступати чинником, що сприяє формуванню прихильності до держави-агресора, адже сподівання на покращення власного матеріального та соціального становища стимулюють сприйняття відповідних проросійських настанов.

Окремої уваги в нашому дослідженні заслуговує питання взаємозв’язку між впливом російської пропаганди та дестабілізацією української ідентичності. Протягом десятиліть російські інформаційні стратегії варіювалися від категоричного заперечення існування української нації як окремого суб’єкта історичного процесу до насаджування наративу «несамостійності», згідно з яким українці розглядалися лише як «різновид росіян». У цьому контексті постає принципове питання: *чи є несформованість української ідентичності безпосереднім наслідком цілеспрямованого*

зовнішнього впливу, чи, навпаки, першопричиною, що виникла задовго до військової агресії 2014 року і яку не змогли належно подолати тогочасні українські політичні еліти? Досвід розвитку державності до початку російсько-української війни свідчить, що ідея національної ідентичності хоч і була присутня в суспільному та політичному дискурсі, однак залишалася фрагментарною, регіонально розмитою та недостатньо інституційно закріпленою. Саме ця вразливість створила сприятливий ґрунт для ефективної дії російських пропагандистських наративів, що прагнули утвердити образ України як «невдалого проєкту державності» і водночас делегітимізувати будь-які спроби консолідації української нації.

В цьому ключі національною ідентичністю слід вважати процес і результат самопізнання народу, що включає усвідомлення та прийняття власної історії, культурної спадщини, територіальної належності, а також відчуття унікальних рис, інтересів, прагнень, ідеалів і потреб, які об'єднують членів національної спільноти [130, с. 106].

Ретроспективний аналіз процесів формування національної проукраїнської ідентичності виявляє сталу системну проблему. Упродовж тривалого періоду політико-суспільний розвиток України визначався ознаками «перехідності», що часто використовувалося як пояснення часткових відставань чи незавершених трансформацій. У низці випадків така «перехідність» не лише відображала об'єктивні труднощі, а й слугувала виправданням свідомого небажання політичних еліт пришвидшувати структурні зміни та впливати на формування стійкої проукраїнської спільноти.

Так, зокрема, визнавалось, що проблематика суспільної консолідації особливо гостро постає для держав із перехідним характером розвитку, до числа яких включали й Україну. Трансформаційні процеси неминуче породжують зіткнення різних систем цінностей: з одного боку – успадкованих від попереднього соціального устрою, а з іншого – нових орієнтирів та стратегій подальшої модернізації. В українському випадку ця проблема ускладнювалася не лише історико-політичними обставинами, але й

специфікою геополітичного розташування країни, яка перебуває на перетині цивілізаційних впливів різного масштабу – від локальних до глобальних [131, с.100].

Таким чином, варто констатувати, що детермінаціний комплекс колаборaційної діяльності характеризується низкою вагомих ознак: історична тривалість, безперервність впливу та повсюдність застосування. Процеси, що заклалися століття тому, продовжують позначатися в сучасній публічній пам’яті, символіці й культурній політиці. Так, в Одесі питання пам’ятника «Засновникам Одеси», до складу якого входить постать імператриці катерини II, неодноразово став джерелом суспільних суперечок: від електронних опитувань і громадських обговорень щодо його долі, до актів вандалізму й фарбування монумента. Це демонструє, що державні й громадські актори використовують символи імперського минулого як канали впливу на масову свідомість: як для зміцнення чи відродження певних культурних ідентичностей, так і для виклику розколу або сумніву щодо спільної національної ідентичності. Цей випадок свідчить про те, що символічні акти (демонтаж чи захист пам’ятників) можуть виступати не лише як відповіді на сприйняття минулого, але як активні елементи формування сучасних світоглядних орієнтирів, що в межах колаборaційної динаміки можуть посилювати залежність від зовнішніх культурних і політичних наративів.

Незважаючи на тривалу окупацію частин України та широке поширення колаборaціонізму, наукова спільнота ще не провела ґрунтовного аналізу механізмів його виникнення. Таким чином, комплексне вивчення обумовленості колаборaціонізму представляє новий науковий напрям, який має значний потенціал для поглиблення розуміння цього складного явища [132, с. 761].

З урахуванням викладеного можна підсумувати, що колаборaціонізм в умовах російсько-української війни не є випадковим чи винятково ситуативним явищем, а формується під впливом комплексу взаємопов’язаних чинників. У зовнішньополітичному вимірі вирішальну роль відігравала

послідовна експансія росії, що поєднувала економічну, енергетичну та культурну залежність із нав’язуванням власної політичної та історичної інтерпретації. У внутрішньому політичному середовищі сприятливими умовами стали інституційна слабкість, дефіцит довіри до органів влади та відсутність ефективної стратегії державної безпеки.

Соціально-економічні реалії, позначені нерівномірним розвитком регіонів і залежністю прикордонних територій від російських ринків, підсилювали вразливість значної частини населення до зовнішнього впливу. До цього додавалися історико-ідеологічні нашарування, зокрема спадок радянської політики, розмитість ідентичнісних орієнтирів та поширення ідеї «русского міра», що консервувало подвійність у сприйнятті власної національної належності. Інформаційно-культурний простір зазнавав системної дезінформації, яка підтримувалася контрольованими медіа, релігійними та освітніми структурами, посилюючи когнітивну дезорієнтацію суспільства. Психологічні фактори, серед яких втома від кризових станів, синдром хронічної соціальної невизначеності та суб’єктивне трактування понять «вірності» й «зради», додатково розмивали межі стійкості до пропаганди.

Також слід врахувати результати дослідження суспільної думки щодо детермінізму колабораційної дяльності. Детермінація колабораційної діяльності вбачається респондентами (групи А та Б) як складний вузол екзогенних та ендогенних чинників, де першочергова роль відводиться зовнішньому впливу держави-агресора. Зокрема, громадяни та експерти одностайно (94,6%) визначають збройну агресію та окупацію територій як базову детермінанту, що створює передумови для протиправної співпраці. Водночас виявлено специфічну диференціацію у баченні супутніх факторів: якщо громадяни акцентують увагу на ідеологічному тиску та ефективності ворожої пропаганди (82,1%), то професійна спільнота фахівців схильна вбачати детермінанти у внутрішніх дефектах правосвідомості особи, зокрема пристосуванстві, відсутності патріотизму та наявності попереднього

девіантного досвіду. Так, понад 70 % респондентів серед ключових причин колаборaційної діяльності вказали тривалий вплив російської пропаганди, що свідчить про усвідомлення визначальної ролі інформаційного середовища у формуванні лояльності до держави-агресора. Близько 60 % опитаних пов’язують схильність до співпраці з окупаційною владою з економічною вразливістю та матеріальною залежністю, зокрема відсутністю стабільних джерел доходу, доступу до соціальних послуг або альтернативних механізмів підтримки. Майже половина респондентів зазначили страх перед окупаційною владою та прагнення фізичного виживання як істотний фактор, що впливає на поведінкові рішення населення в умовах окупації.

Особливе місце в ієрархії детермінант посідає мотивація виживання та економічного прагматизму, яку 91,2% респондентів вважають ключовим чинником у прийнятті рішення про співпрацю. При цьому дослідження зафіксувало важливу тенденцію: незважаючи на тиск окупації, 78,3% респондентів не вважають її об'єктивно неминучою детермінантою колаборaціонізму, залишаючи пріоритет за суб’єктивним вибором індивіда. Таким чином, узагальнений погляд обох груп вказує на те, що детермінація явища має комплексну природу, де зовнішній примус лише активує внутрішню готовність особи до зради, зумовлену низьким рівнем державної ідентичності та ілюзією безкарності за вчинені діяння.

Водночас ідеологічна прихильність до держави-агресора як самостійний мотив колаборaційної діяльності була обрана менш, ніж чвертю опитаних (до 25 %), що дозволяє зробити висновок про переважно інструментальний, а не світоглядний характер значної частини актів співпраці. Показово, що значна кількість респондентів обирала декілька варіантів відповідей одночасно, що підтверджує багатофакторність цього явища та неможливість його пояснення через одну домінуючу причину.

Таким чином, детермінанти колаборaційної діяльності постають як багатовимірна система, де поєднуються історичні передумови, політичні й економічні слабкості, інформаційний тиск і психологічні вразливості. Їхня

тривалість та постійність засвідчують, що колабораціонізм слід розглядати як історично обумовлений процес, який був цілеспрямовано активований у критичний момент військової агресії та нині використовується як інструмент підриву національної єдності України.

2.2. Причини та умови колабораційної діяльності.

Детермінація у кримінології трактується як система взаємопов'язаних залежностей, що проявляються через спричинення, опосередкування та обумовлення. Вона дозволяє розглядати явища не ізольовано, а в контексті їхніх внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків.

У попередньому підрозділі було здійснено огляд загальної детермінації колабораціонізму, визначено низку базових чинників, що формують сприятливе середовище для поступового легітимізування ідей співпраці з державою-агресором. Цей аналіз дозволив окреслити рівень впливу та визначити аспекти, які не обумовлюють безпосередньо конкретних дій, але створюють психологічну та соціальну основу для можливого залучення населення до взаємодії з агресором.

В цьому підрозділі зосереджено увагу на конкретних факторах (причинах та умовах), які безпосередньо впливають на вибір громадянина, визначають його поведінкові реакції та можуть слугувати спусковим механізмом для активної співпраці з окупаційною владою. Такий підхід дозволяє перейти від загальних спостережень щодо соціального фону до системного аналізу механізмів конкретної реалізації колабораціонізму, що забезпечує глибше розуміння його причинно-наслідкових зв'язків.

Ключову роль відіграють причини та умови, що є базовими елементами системи детермінації соціальних явищ [70, с.191], зокрема й колаборційної діяльності. Причина виступає безпосереднім джерелом наслідку, формуючи прямий причинно-наслідковий зв'язок, тоді як умови самі по собі не породжують результату, а лише створюють середовище, що посилює чи активізує дію причин. Таким чином, аналіз причин та умов колаборційної

діяльності стає наступним логічним кроком після загального розгляду детермінантів. Своєю чергою, це дасть можливим відокремити чинники, що безпосередньо зумовлюють колаборaційну поведінку, зрозуміти ті конкретні соціальні, політичні чи психологічні обставини, які сприяють її виникненню та поширенню в кожному конкретному випадку. У цьому контексті доцільно враховувати, що умови нерідко виконують роль «підсилювачів» соціальної напруги чи «каталізаторів» суспільних процесів, завдяки чому індивід опиняється у ситуації, де колаборація може сприйматися як прийнятний або навіть єдино можливий вибір.

Насамперед доцільно зосередитися на з'ясуванні причин колаборaційної діяльності, виокремивши ключові фактори, що її зумовлюють. Подальший аналіз цих чинників дозволить окреслити характерні умови, в яких вони реалізуються та набувають конкретного прояву. Для цілей подальшого аналізу доцільно класифікувати причини колаборaціонізму на чотири типи: соціально-економічні, морально-психологічні, ідеологічні та політико-адміністративні. Такий поділ зумовлений тим, що він охоплює ключові сфери людської діяльності та самореалізації, в межах яких найчастіше виникають стимули або передумови для співпраці з агресором.

В попередньому підрозділі нами було узагальнено, що соціально-економічна вразливість населення виступає однією з детермінант колаборaціонізму. Водночас, сама по собі економічна незахищеність населення не є прямим стимулом до вчинення колаборaціонізму. Це радше тло, яке підвищує рівень ризику залучення до протиправної діяльності, але не визначає її конкретний зміст. Такий висновок відповідає кримінологічним підходам, у яких економічні чинники розглядаються як базові, проте неспецифічні детермінанти злочинності. У випадку колаборaціонізму формується специфічний механізм взаємодії економічної вразливості з діями на користь держави-агресора. Зокрема, російська федерація цілеспрямовано пропонує матеріальну винагороду та економічні преференції за співпрацю. Це може проявлятися у вигляді грошової оплати за роботу в окупаційних

адміністраціях або доступу до дефіцитних товарів і ресурсів. Таким чином, економічна вразливість стає інструментом вербування населення, що дозволяє агресору маніпулювати соціально-економічними потребами людей.

Особливу цінність у цьому контексті має аналіз судової практики. Розгляд конкретних вироків демонструє, що в ряді випадків особи погоджувалися на колаборaційну діяльність, мотивуючи свої дії очікуванням матеріальних винагород або прагненням забезпечити виживання родини. Такий підхід не лише підтверджує теоретичну модель, а й надає емпіричну основу для висновку про специфічний взаємозв'язок між економічною незахищеністю та колаборaційною діяльністю.

Так, вироком Івано-Франківського міського суду від 30 травня 2025 року у справі № 344/10911/24 визнано винною в добровільній участі в організації та проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території України громадянку України. Обвинувачена, проживаючи в селі Новомиколаївка Бериславського району Херсонської області, погодилася на співпрацю за матеріальну винагороду у розмірі 50 тис. російських рублів, яку їй обіцяв представник незаконної виборчої комісії, активно сприяла підготовці та проведенню референдуму, спрямованого на підтримку тимчасової окупації регіону. Зі слів обвинуваченої на участь в організації т.зв. референдуму її підштовхнула матеріальна скрута. Водночас, згідно вироку суду розмір винагороди, обіцяний за участь в проведенні т.зв. референдуму, був в подальшому зменшений до 30 тис. російських рублів [133].

За схожих обставин колаборaційну діяльність у вигляді організації та проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території України вчинив обвинувачений у справі № 344/11107/24 [134]. Як і в попередньому випадку, йому було обіцяно матеріальну винагороду в розмірі 50 тис. російських рублів, яка згодом була зменшена до 30 тис. рублів, але фактично не виплачена. Аналіз матеріалів справи свідчить, що обвинувачений погодився на співпрацю переважно через скрутне матеріальне становище.

Вироком Херсонського міського суду від 6 вересня 2024 року у справі № 766/11297/24 винною в колабораційній діяльності визнано громадянку України за зайняття в окупаційній адміністрації держави-агресора посади так званого «начальника відділу соціальної політики Департаменту соціальної політики Військово-цивільної адміністрації Херсонської міської територіальної громади Херсонського району Херсонської області» (мовою оригіналу - «отдела социальной политики Департамента социальной политики Военно-гражданской администрации Херсонской городской территориальной громади Херсонского района Херсонской области») [135]. Зі слів обвинуваченої пропозицію обійняти вказану вище посаду погодилася через скрутне матеріальне становище та необхідність утримувати батька похилого віку; при цьому ніяких прямих погроз з боку окупаційної влади не надходило, проте економічна вразливість стала вирішальним фактором, що стимулював її до співпраці з державною-агресором. За виконання обов'язків вона отримала матеріальну винагороду у розмірі 70 тис. російських рублів, що еквівалентно майже 35 тис. гривень.

Ці випадки демонструють, що економічна вразливість та недостатність соціального захисту виступають чинниками, які підвищують імовірність залучення особи до співпраці з агресором. Додатково, у кожному з наведених прикладів обвинувачені зазначали відчуття соціальної ізоляції та безпорадності: у деяких випадках воно зумовлювалося відсутністю надії на отримання підтримки або допомоги з інших джерел, в інших - страхом перед можливими санкціями з боку окупаційної влади.

Однак, економічний чинник, попри його значущість, не може розглядатися як універсальне пояснення колабораційної поведінки. Наявність як матеріальної вразливості, так і корисливих мотивів свідчить про складність мотиваційної основи відповідних дій. У цьому контексті особливого значення набуває форма економічного колабораціонізму, визначена у ч. 4 ст. 111-1 КК України як передача матеріальних ресурсів та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади,

створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Зазначений вид колаборaційної діяльності фактично наближається до проявів економічної злочинності або злочинності у сфері економіки, що потребує окремого теоретико-правового осмислення. Водночас варто врахувати, що не зважаючи на зовнішню подібність, так зване «економічне колаборанство» та колаборaціонізм, зумовлений економічно-соціальними чинниками, суттєво відрізняються за змістом.

Зокрема Б. Головкін визначає злочинність у сфері економіки як корисливу протиправну діяльність службових осіб та інших учасників економічних відносин, що спрямована на завдання матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям будь-якої форми власності чи іншим суб'єктам господарювання [136, с.30].

За визначенням професора О.Г. Кальмана, злочини у сфері економіки становлять соціально-економічне явище деструктивного характеру для державної економіки, яке проявляється у вчиненні умисних корисливих діянь у межах як легальної, так і нелегальної господарської діяльності. Їх безпосереднім об'єктом є відносини власності та відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу й споживання товарів і послуг, а основною метою виступає отримання прибутку.

При цьому ключовими ознаками злочинності у сфері економіки науковець визначає: 1) здійснення у межах як легальної, так і нелегальної господарської діяльності; 2) участь у таких злочинах як підприємців, так і інших осіб, що сприяють веденню господарської діяльності; 3) заподіяння економічної, політичної та моральної шкоди суспільству й державі; 4) орієнтацію на отримання економічної вигоди; 5) умисний характер діянь; 6) застосування різноманітних засобів, передбачених чинним кримінальним законодавством [137, с.36].

Аналіз судових вироків [110, с. 440-442] показав, що передача матеріальних ресурсів охоплювала різні форми сприяння представникам ворожих формувань, зокрема шляхом безоплатного надання різних ресурсів

(продукти харчування, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, доступу до електроенергії, води, транспортних засобів тощо). Вчинення колаборaціонізму у формі провадження господарської діяльності виявлялося насамперед у перереєстрації підприємств за законодавством окупаційної влади, постановці на податковий облік та подальшому здійсненні підприємницької діяльності на користь окупанта. Тут йдеться про надання інформаційно-технологічних послуг незаконним органам влади, здійснення пасажирських перевезень з наповненням бюджету окупаційних утворень, забезпечення інтернет-зв'язку підрозділам збройних формувань рф, а також керівництво підприємствами, підпорядкованими окупаційним адміністраціям тощо.

Проведений аналіз дає підстави для висновку, що колаборaційна діяльність, зумовлена економічно-соціальними чинниками, і колаборaціонізм у формі економічної взаємодії з окупаційною владою, передбачений ч. 4 ст. 111-1 КК України, мають різну кримінологічну природу. У першому випадку ключовим елементом може виступати соціально-економічна вразливість особи, що може виявлятись у матеріальній скруті, безробітті, відсутності соціальної підтримки чи доступу до базових ресурсів в умовах окупації. Така вразливість формує передумови для маніпуляцій та вербування населення державою-агресором, перетворюючись на інструмент примусу чи залежності, який спонукає до співпраці задля виживання, отримання мінімальної винагороди чи забезпечення родини.

Натомість економічний колаборaціонізм у вузькому правовому значенні (ч. 4 ст. 111-1 КК України) не пов'язаний безпосередньо із соціальною вразливістю або станом вимушеності. Його зміст як правило зводиться до свідомої господарської чи фінансової діяльності на користь держави-агресора, що має ознаки умисного та, як правило, корисливого діяння. Тут визначальним є не соціальний статус чи життєві обставини суб'єкта, а його свідома участь у функціонуванні окупаційної економічної системи, спрямована на підтримку або зміцнення ресурсного потенціалу агресора. Отже, у структурі цього виду

діяння відсутня ознака соціальної вразливості, однак може переважати елемент раціонального вибору з корисливих або прагматичних мотивів.

Розмежування причинності цих двох явищ має важливе практичне і теоретичне значення. З наукової точки зору, воно дозволяє чіткіше визначити механізми детермінації колабораційної поведінки у випадка зовнішньої подібності. Таким чином, соціально-економічна вразливість виступає контекстом, який сприяє колабораційній поведінці, але не є ознакою економічного колабораціонізму у вузькому юридичному сенсі. Визнання цієї різниці є ключовим для формування справедливого підходу до кваліфікації таких діянь, а також для розроблення ефективних заходів профілактики, спрямованих не лише на покарання, а й на усунення соціальних передумов, що роблять колаборацію можливою.

Політико-адміністративний чинник колабораційної діяльності виявляється в зумовленій необхідності взаємодіяти з окупаційною владою [138, с. 26]. Так на окупованих територіях колабораційна поведінка громадян часто зумовлена відсутністю державного захисту та порушенням конституційних прав. Громадяни змушені самостійно забезпечувати власне виживання з огляду втрату доступу до інституцій держави [139, с. 50].

Встановлення окупаційного режиму супроводжується знищенням або блокуванням функціонування легітимних органів влади України, що призводить до втрати громадянами доступу до системи механізмів реалізації конституційних прав. Внаслідок цього формується квазі-правова реальність, у межах якої населення вимушене взаємодіяти з адміністративними структурами держави-агресора, що фактично виконують функції державного управління. В таких умовах громадяни опиняються в ситуації подвійної правової лояльності: формально залишаючись суб’єктами українського правопорядку, вони позбавлені можливості реалізовувати цю належність у практичному вимірі. Поведінка, що зовні може мати ознаки колабораціонізму, часто є наслідком адміністративного примусу чи адаптації до зміненого владного контексту, а не проявом ідеологічної підтримки окупаційної влади.

Таким чином, політико-адміністративний аспект колаборaціонізму пов’язаний не лише з індивідуальними мотивами, а передусім із руйнуванням державного суверенітету та системи публічної влади, внаслідок чого громадяни вимушено функціонують у межах альтернативного, нав’язаного правопорядку.

Яскравим підтвердженням політико-адміністративної обумовленості колаборaціонізму є аналітичний висновок щодо задокументованих воєнних злочинів в сфері освіти [140]. Зокрема, існують численні свідчення того, що українська освітня система зазнає системного руйнування та перебуває під жорстким контролем з боку держави-агресора. Освітні заклади втрачають свою функціональність як інституції української держави: школи, бібліотеки та навчальні матеріали піддаються фізичним знищенням або вилученню, а навчальний процес перебудовується під пропагандистські програми, орієнтовані на легітимізацію окупаційної влади. Педагогам нав’язується участь у викладанні за програмами, адаптованими під інтереси агресора, і будь-який опір чи відмова супроводжується психологічним або фізичним тиском. Водночас доступ дітей до освіти залежить від громадянського статусу їх або їх батьків.

Фактично, на окупованих територіях відбувається руйнація української освітньої системи як державного інституту. Освітній процес переведено у формат, який повністю контролюється окупаційною владою, включно з програмами, підручниками та методичними підходами, зручними для російської пропаганди. За таких умов будь-яка взаємодія педагогів і учнів з українською державою є неможливою, оскільки інституції освіти України не функціонують, а реалізація навчальної діяльності відбувається за правилами та нормами, нав’язаними державою-агресором. Це створює політико-адміністративний вакуум, в якому громадяни змушені підкорятися окупаційним вимогам через адміністративну неминучість та втрату державного захисту.

Відтак, всупереч Конвенційних норм [141] на окупованих територіях фактично скасовано правову систему України, встановлено власні адміністративні, судові та правоохоронні структури в ширшому обсязі, ніж це дозволяє міжнародне право, запроваджено податки, примусове набуття громадянства рф та вербування населення до членства у збройних формуваннях. В результаті місцеве населення змушене функціонувати виключно в межах окупаційного порядку, що прямо стимулює залежність від держави-агресора і створює умови для колаборційної поведінки [110, с. 489].

Даючи оцінку морально-психологічної обумовленості колабораціонізму, варто повернутися до вихідних положень традиційного тлумачення колабораціонізму. Як про це вже зазначалось у попередніх розділах нашого дослідженні, колабораціонізм визнається складним морально-етичним феноменом та суспільно-психологічним явищем [142, с. 503-506].

Утім, попри визнання складності морально-психологічної причинності колабораціонізму, у сучасному науковому та публічному дискурсі часто простежується спрощене його трактування крізь призму морального трафарету обумовленості та наслідковості, коли будь-яка форма взаємодії з окупаційним режимом автоматично ототожнюється зі зрадою, а тому така оцінка часто набуває виключно нормативно-моралізаторського характеру, що зумовлює певну однобокість у його тлумаченні.

Так, зокрема, автори [142, с. 515] надають максималістську оцінку колабораціонізму, трактуючи його як явище, що несе екзистенційну загрозу українській нації, державності та культурній ідентичності. Такий підхід характеризується абсолютною моральною категоричністю: колабораціонізм подається як безумовне зло, породжене деформованою свідомістю лояльного до окупанта населення. Разом із тим, подібна позиція видається надмірно поляризованою та позбавленою аналітичної глибини. Вона зводить складну реальність окупації до бінарної опозиції «зрада – вірність», ігноруючи чинники виживання, примусу чи відсутності альтернатив, що супроводжують життя людей на тимчасово окупованих територіях.

На противагу наведеному вище погляду, на думку Ю. Сагайдак серед морально-психологічних чинників колабораціонізму можна виокремлювати адаптаційні реакції окремих соціальних груп населення. Зокрема, автор висловлює позицію, згідно якої жінки в силу певної природної обумовленості орієнтовані на збереження сім'ї та безпеки, а відтак в ситуації війни можуть обирати стратегію пристосування замість протистояння, керуючись підсвідомим принципом «краще поганий мир, ніж хороша війна». Водночас особи похилого віку, схильні до радянських ціннісних орієнтацій, часто не сприймають агресію рф як ворожу дію, що зумовлює моральне виправдання співпраці з окупаційною владою. Таким чином, в окремих випадках морально-психологічні чинники проявляються у прагненні до стабільності, уникненні конфлікту та збереженні звичних соціальних уявлень навіть ціною лояльності до агресора [139, с. 50]. Наведена позиція видається дещо спрощеною через схильність до узагальнення поведінкових моделей за гендерними чи віковими ознаками, але такий підхід дозволяє ширше осмислити колабораціонізм не лише як акт свідомого вибору, а як психологічну реакцію на екзистенційні загрози, у якій домінують інстинкти самозбереження, страху та потреби в безпеці.

Важливо враховувати, що в умовах окупації місцеве населення перебуває у стані постійної психологічної напруги, зумовленої реальними чи потенційними загрозами фізичного насильства, приниження або переслідування. Такий страх має не лише безпосередній, а й превентивний характер, адже навіть за відсутності прямих актів тиску люди внутрішньо очікують його, що породжує відчуття постійної небезпеки та безпорадності.

Випадки насильства, як-от історія подружжя з Херсонщини, яке протягом двох років зазнавало катувань і залякувань через використання української мови, формують у місцевих мешканців атмосферу тотального страху [143]. Водночас ризик раптового затримання посилюється з огляду на контроль за використанням цифрових комунікаційних засобів, зокрема месенджера Telegram, зміст повідомлень в якому піддається перевіркам [144]. Навіть за

відсутності прямих актів антиросійської діяльності мешканці окупованих територій змушені постійно оцінювати та коригувати власну інформаційну поведінку. Така ситуація породжує тривалий психологічний стрес і напруженість, що суттєво обмежує автономію прийняття рішень і впливає на вибір моделей поведінки в умовах окупації.

Врешті решт такі дії окупаційних сил виконують функцію демонстративного терору, адже ті не лише карають окремих осіб, а й сигналізують усьому населенню про неприпустимість будь-яких проявів національної ідентичності чи нелояльності до окупаційного режиму.

Внаслідок цього виникає специфічний морально-психологічний стан: поєднання травматичної адаптації, вивченого безсилля та поведінкової обережності. Постійна невизначеність, відчуття ізоляції від держави та страх за життя створюють у свідомості мешканців переконання, що будь-який опір є марним, а виживання можливе лише шляхом пристосування до нових умов. Такий стан можна охарактеризувати як психологічну підготовку до співпраці: коли людина ще не здійснює жодних реальних дій, але внутрішньо виправдовує їхню можливість як необхідну реакцію. Внаслідок цього деякі особи можуть поступово сприймати участь у діяльності окупаційних адміністрацій чи інших структур не як акт зради, а як єдино можливий спосіб забезпечення власного існування та мінімальної стабільності. Таким чином, суб’єктивне відчуття відсутності вибору стає важливим морально-психологічним чинником, що підвищує ризик колабораціонізму навіть серед осіб, які не поділяють ідеології окупанта.

Останнім типом причинності колабораціонізму ми виділили ідеологічний – найбільш складний для дослідження та аналізу, адже той перебуває у площині людського світогляду та глибинних переконань, тому відстежити конкретні аспекти, що призвели до формування стійких ідеологічних мотивів колабораціонізму видається вкрай складним.

Тут варто окремо зупинитися для осмислення змісту цієї категорії. Так, єдиного підходу до визначення поняття *ідеології* у науковій літературі не

сформовано. Переважна більшість дослідників розглядає її як впорядковану систему ідей, що відображає інтереси, цінності та прагнення великих соціальних груп. Ідеологія, виступаючи формою колективної або корпоративної свідомості, відображає специфічне бачення суспільного й політичного добробуту. Її ключова функція полягає у формуванні в масовій свідомості визначених критеріїв оцінки суспільних процесів, сучасності та майбутнього. Крім того, будь-яка ідеологія має політичне забарвлення, хоча поняття «політична ідеологія» застосовується у вузькому значенні для окреслення мотивації політичної поведінки та світоглядної основи політичної діяльності [145, с. 128].

Ідеологія постає як багатовимірне суспільне явище, що неможливо звести до однозначного тлумачення. Вона виконує водночас інтеграційну й деструктивну функції: з одного боку формує систему спільних орієнтирів, цінностей і смислів, сприяє узгодженню дій соціальних груп і забезпечує відтворення політичного порядку; з іншого - може ставати засобом нав’язування поглядів, конструювання соціальних ілюзій і стимулювання конфліктів між різними спільнотами. Таким чином, ідеологію неможливо розглядати в нейтральній конотації, адже вона є динамічним механізмом впливу. Її ефективність і наслідки залежать від контексту застосування, рівня критичного сприйняття та здатності суспільства протистояти маніпуляція [146, с. 485].

Відтак, ідеологія за своєю природою є явищем колективним: вона функціонує не на рівні індивідуальної свідомості, а в межах суспільних груп, відтворюючи спільні способи інтерпретації дійсності. Попри це, кожен носій певної ідеології може помилково вважати, що його переконання сформовані виключно під впливом особистого досвіду та неповторних життєвих обставин. Водночас, якщо кінцевий результат виявляє наявність подібних ідеологічних орієнтацій у значної кількості осіб, це свідчить про типізований характер процесу формування їхніх поглядів, що відбувається під впливом спільних джерел і засобів ідеологічного впливу.

Так само і в контексті аналізу ідеологічної зумовленості колабораціонізму слід підкреслити, що його носії не створюють унікальної системи світоглядних орієнтацій, здатної самостійно породжувати схильність до співпраці з окупаційною владою. Як вже зазначалося в попередніх розділах, ідеологічна детермінація цього явища має системний характер і походить із єдиного центру формування та підтримки відповідних наративів. Тому ми можемо констатувати, що формування лояльної ідеології відбувалось під важелем системного впливу маніпулятивних інструментів, насамперед – пропаганди.

Напередодні початку повномасштабного вторгнення в Україну росія широко застосовувала пропагандистські практики, апробовані під час попередніх воєнних конфліктів. Історичні події навмисно перекручувалися з метою формування власного наративу минулого та конструювання концепції «руського міра», що поєднувала імперські й радянські підходи до тлумачення в єдину систему. Паралельно створювалися образи війни, які мали мобілізувати суспільство на підтримку насильницьких дій проти українців, включно з відновленням символіки «георгіївської стрічки» у новому семантичному значенні та виробництвом медійного контенту, що возвеличував «героїзм російського солдата». Водночас українці систематично дегуманізувалися через заперечення їхнього права на державність, ігнорування культурної самобутності та ототожнення військових і громадських діячів із «нацистами» [129, с. 53-54].

Отже, колабораціонізм слід розглядати як продукт функціонування в межах структурованого ідеологічного поля, де індивідуальні переконання інтегруються в узгоджений колективний наратив. Ідеологічна обумовленість у цьому процесі виступає як внутрішня мотиваційна сила, що визначає готовність діяти відповідно до системи цінностей і норм. У публічному дискурсі таких осіб нерідко позначають як «ждунів» - ярлик, який може бути маніпулятивним, передчасним або несправедливим, проте відображає суть ідейної прихильності до рф. Вплив ідеології не обмежується зовнішніми сигналами чи прямими інструкціями: він координує мислення та поведінку

груп, формуючи стійкі орієнтири, які роблять можливими акти лояльності до окупаційної влади.

Аналіз умов, що детермінують колабораційну діяльність, ми розпочнемо з базової та специфічної ознаки, а саме – місця вчинення колабораціонізму, яким у більшості випадків є тимчасово окуповані території. Саме факт окупації формує «генетичний зв'язок» між агресором і місцевим населенням, створюючи простір для заміщення легітимної влади окупаційними структурами та потребу в залученні до їхньої діяльності місцевих мешканців. Попри те, що сучасні форми колабораціонізму охоплюють і дії, вчинювані поза межами окупованих територій, найбільш концентровано ризики та умови для колабораційної діяльності проявляються саме у контексті окупації.

При цьому окупація українських територій не обмежується виключно встановленням тимчасового військового контролю з боку російської федерації. Стратегічна мета москви полягає в їх повній інтеграції до російської політичної, правової та адміністративної системи. Країна-агресор активно використовує формальні інструменти легіматиції їх присутності на захоплених територіях, зокрема, шляхом проведення так званих «референдумів», створення мережі місцевих активістів, добровольців і лояльних громадських лідерів, які повинні виступати опорою для адміністративних органів та інструментом інтеграції окупованих територій у систему російської державності. Такі дії демонструють спрямованість рф встановити контрольовану мережу впливу на рівні місцевих громад [147, с. 11].

Таким чином, окупація території постає умовою колабораціонізму з огляду на втрату сувереном (Україною) права здійснювати безпосередній менеджмент та організацію правопорядку. Натомість таким правом наділяє себе окупант, відтак, дзеркальною та похідною від окупації умовою колабораціонізму є встановлення окупаційного правопорядку, що зумовлює необхідність комунікації з агресором. Крім того, відсутність української

адміністрації призводить до відчуття «безкарності», віри, що «Україна вже не дістане».

Слід враховувати, що тривала окупація формує відповідну соціокультурну дійсність, в якій ідеологічні та пропагандистські навіювання, психологічний та фізичних тиск неодмінно призводять до примирення з реальністю. Як зазначає І. Яковюк для розвитку колабораціонізму вирішальними чинниками є тривалість окупації, військова обстановка, близькість до фронту, рівень жорсткості політики агресору щодо місцевого населення. Так, окуповані райони Київської, Сумської та Чернігівської областей на півночі України було звільнено в середньому протягом місяця після початку агресії. Відповідно на цих територіях москві забракло часу для серйозних спроб встановити проросійську адміністрацію і завоювати лояльність місцевого населення. Інша ситуація складалася в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях, окремі окуповані райони яких було звільнено восени, а інші залишаються окупованим і сьогодні. Населення всіх окупованих територій живе у страху та небезпеці. Крім того, багато людей, особливо працівники бюджетної сфери, втратили роботу і засоби для існування, оскільки установи та підприємства закрилися, а пенсіонери втратили можливість отримувати пенсії. У цих умовах російська пропаганда нав'язувала населенню окупованих територій думку про те, що український уряд залишив своїх громадян напризволяще [148,с. 45].

Таким чином, окупація створює умови, що виходять за межі суто військового контролю. Вона супроводжується системним заміщенням українських інституцій російськими структурами, включно з адміністративними органами, соціальними мережами та культурним середовищем.

Супровідним елементом окупації українських земель задля їх інтеграції в російський політико-культурний простір постає системна русифікація. Останню ми розглядаємо як другу за значенням умову колаборційної діяльності.

Русифікація реалізовується шляхом багаторівневого комплексу. Бюрократична включає не тільки повний перехід на російський документообіг, а й паспортизацію населення. І хоча остання подається як альтернативний варіант поведінки, ті з місцевого населення, що не отримали російського паспорту, зазнають системних утисків та перешкод у реалізації мінімальних прав.

В умовах триваючої збройної агресії особливого значення набуває документування воєнних злочинів російської федерації, яке здійснюється шляхом збору свідчень очевидців таких подій. Зокрема, у дослідженні, присвячених методам русифікації на тимчасово окупованих територіях [149, с. 15], зафіксовано свідчення осіб, що зазнали окупації, щодо примусової паспортизації. Відмова від прийняття паспорта рф призводить до позбавлення мешканців ТОТ можливості користуватися базовими послугами, зокрема звертатися до закладів охорони здоров'я. Крім того, такі особи піддаються безпідставним переслідуванням з боку правоохоронних органів країни-агресора у вигляді обшуків, допитів, погроз тощо. Водночас, навіть отримання російського паспорта не гарантує істотного підвищення рівня захисту. Складність виїзду з ТОТ посилюється системними процедурами перевірки, дороговартістю та адміністративними бар'єрами, що робить цей процес надзвичайно важким і вимагає від особи високого рівня психологічної стійкості та мужності перед численними випробуваннями.

Наступною є символічна русифікація, що здійснюється через заміщення українських державних символів, топонімів та назв атрибутами російської присутності. Ідеологічна та соціальна русифікації реалізовуються шляхом репресій, насильства, заохочень, сприяння колабораціонізму, семіотичного стирання, мовчання (відокремлення). Останнє, за словами акторів аналітичного звіту, характеризується специфічним відчуттям часу на окупованих територіях [149, с. 23], де активність місцевого населення як правило завершується близько 15:00, що збігається з часом закінчення несення військової служби вс рф. Відтак, з метою мінімізації ризику зустрічі з

представниками армії держави-окупанта жителі ТОТ змушені обмежувати свої пересування та соціальні контакти. Обережність проявляється також і у використанні соціальних мереж. Загалом така поведінка характеризується примиренням з обставинами та покірністю, що може сприйматися як «проросійськість» або байдужість, водночас «цей простір мовчання дуже складний та вкрай чутливий для зовнішніх меседжів. Він дуже сегментований, не поділяє пропагандистського екстазу, але й не висловлює незгоди з ним» [149, с. 23].

Останньою сферою прояву русифікації є система освіти, в якій спрямовуються значні зусилля на військово-патріотичне виховання молодого покоління, зокрема через відтворення у шкільному житті «піонерських» рухів та аналогічних форм ідеологічної соціалізації. Водночас школа виступає інструментом контролю не лише над дітьми, а й над їхніми батьками: педагогічний персонал збирає інформацію про умови життя родин, перевіряє мобільні телефони та інші особисті речі учнів. Через таку систему діти, будучи більш вразливими, стають каналом впливу на батьків та середовище родини, що підсилює ефект русифікаційної політики на ТОТ [149, с. 26-27]. Освітня русифікація розглядається як складова ширшого процесу виховання та ідеологічного впливу і включає систематичну організацію поїздок дітей із ТОТ до різних регіонів рф. Під час таких поїздок поєднуються культурні заходи, екскурсії історичними місцями та зустрічі з пропагандистськими «героями спецоперації», що сприяє глибокому зануренню молоді в інформаційний та ідеологічний простір держави-агресора. Це формує у дітей відчуття близькості з регіонами рф і водночас дистанціює їх від українського контексту. Окрім ідеологічного впливу, така практика включає демографічний аспект, оскільки створює передумови для переселення української молоді до малонаселених або депресивних регіонів росії, що відповідає стратегічним цілям агресора щодо відтворення населення в окремих регіонах [150, с. 195; 151].

Отже, методи русифікація характеризуються своєю багатоканальністю, а сфера їх дії враховує всі можливі цільові аудиторії. Так чи інакше, такі

інструменту індивідуалізують необхідні для кожного конкретного випадку умови вчинення колабораціонізму, адже через широке впровадження російського соціо-культурного простору в повсякденне життя населення формується стійке відчуття присутності російської державності та причетності до неї. В таких умовах зникає відчуття безпосереднього зв'язку з Україною як легітимним соціальним і державним простором, що особливо небезпечно для молодого покоління, що зростає без усвідомлення внутрішнього генетичного зв'язку з українською державою.

Однією з найкритичніших умов вчинення колаборційної діяльності є примусова мобілізація населення ТОТ. Російська федерація запровадила системний механізм цілорічного призову, що поширюється на контрольовані нею регіони України, включаючи Запорізьку, Херсонську, Донецьку та Луганську області. На практиці це втілюється через поквартирні обходи, складання списків осіб призовного віку та активний контроль за життєвими обставинами громадян. Така діяльність створює прямий примус до співпраці з окупаційною адміністрацією та водночас формує серед населення відчуття безвихідності та залежності від нових владних структур.

Мобілізаційні заходи виконують подвійне функціональне призначення: по-перше, вони забезпечують росію додатковими людськими ресурсами для ведення бойових дій, по-друге, слугують інструментом контролю над місцевим населенням, пригнічення антиокупаційних настроїв і попередження проявів опору. В умовах систематичного тиску цивільні особи змушені виконувати вимоги окупаційної влади, що, у свою чергу, сприяє формуванню поведінки, яку можна класифікувати як колабораціонізм [152; 153]. Отже, примусова мобілізація на ТОТ виступає однією з ключових структурних умов колаборційної діяльності, забезпечуючи механізми прямого тиску, системного контролю та примусового залучення місцевого населення до виконання завдань держави-агресора.

Таким чином, фактори та умови, що сприяють проявам колабораціонізму, формують комплекс детермінуючих елементів, взаємодія яких визначає

конкретні поведінкові реакції. В межах кожного окремого випадку необхідно враховувати специфіку індивідуальних потреб, мотиваційних установок та соціально-психологічного контексту особи, оскільки однакові зовнішні умови можуть продукувати різні типи поведінки залежно від суб'єктивних характеристик. Такий комплексний підхід дозволяє більш точно моделювати причинно-наслідкові механізми колабораціоністської поведінки й уникати редуктивних узагальнень.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що колабораційна діяльність у сучасних умовах є складним соціальним явищем, яке формується під впливом багаторівневих детермінант. Відтак, проведено систематизацію факторів, що визначають виникнення та поширення колабораційної діяльності, і виділено ключові групи: соціально-економічні, політико-адміністративні, психологічні та ідеологічні. Констатовано, що соціально-економічна вразливість населення, що проявляється у низькому рівні доходів, безробітті, обмеженому доступі до базових ресурсів та послуг, створює передумови для залучення осіб до співпраці через економічні стимули та матеріальні вигоди.

Проведено аналіз політико-адміністративних детермінант, що проявляються через руйнування державних інституцій, встановлення окупаційного правопорядку та примусову взаємодію населення з новими адміністративними структурами. Встановлено, що така правова та управлінська невизначеність формує ситуації подвійної лояльності, коли колабораційна поведінка виступає адаптаційним механізмом виживання, а не проявом ідеологічної прихильності.

Проведено дослідження морально-психологічних чинників, які визначають поведінку населення на тимчасово окупованих територіях. Встановлено, що постійний психологічний тиск, страх переслідування, соціальна ізоляція та потреба у стабільності формують адаптивні стратегії

поведінки, що дозволяють внутрішньо виправдовувати колаборацію як необхідний засіб забезпечення безпеки та базових життєвих потреб.

Аргументовано, що ідеологічний вплив є колективним процесом формування наративів лояльності, який реалізується через пропаганду та медійну комунікацію. Проведено аналіз механізмів інтеграції індивідуальних переконань у ширші системні наративи, що визначають готовність населення до співпраці з окупаційними структурами та підсилюють ефект економічних і психологічних стимулів.

Встановлено, що існують стійкі умови, які створюють сприятливе середовище вчинення колабораційної діяльності. До таких належать тимчасова окупація територій, системна русифікація, руйнація українських інституцій, контроль за соціальною, освітньою та економічною сферами, примусова мобілізація. Проведено інтегративний аналіз взаємодії цих факторів з соціально-економічними та психологічними детермінантами, що дозволяє виокремити механізми прояву колабораційної поведінки та її поширення в умовах кризових та воєнних обставин.

Визначено, що колабораційна діяльність є результатом взаємодії зовнішніх і внутрішніх детермінант, що дозволяє диференціювати вимушені форми співпраці від свідомої економічної чи ідеологічної колаборації. Проведена класифікація причин та умов формування колабораційної поведінки дає змогу систематизувати механізми, які визначають конкретні прояви явища, та забезпечує основу для розробки профілактичних і превентивних заходів.

Проведений аналіз філософсько-правових концепцій свободи волі в контексті колабораційної діяльності дістав свою емпіричну апробацію в результатах соціологічного опитування, яке виявило домінування ідеї ідеологічного та морального індетермінізму в українському суспільстві. Зокрема, встановлено, що 78,3% опитаних громадян та 60% фахівців-практиків не розглядають окупацію як абсолютний детермінант, що безальтернативно примушує особу до зради, а наголошують на пріоритетності

індивідуального вибору. Така тенденція вказує на те, що у суспільній та професійній свідомості колабораціонізм сприймається як акт реалізації особистої волі суб’єкта, що ґрунтується на внутрішніх деформаціях правосвідомості. Це дозволяє зробити висновок про необхідність побудови кримінально-правової політики на засадах персональної відповідальності за вибір на користь ворога, де чинник окупації має оцінюватися лише як обтяжуюча або пом’якшуюча обставина (залежно від наявності примусу), але не як автоматичне виправдання вчиненого діяння.

Таким чином, дослідження дозволяє сформулювати комплексну систему висновків, що описують причини, умови та механізми колаборційної поведінки. Встановлено, що лише одночасне врахування усіх означених чинників забезпечує глибоке розуміння природи колаборційної діяльності та визначає шляхи її ефективного запобігання і протидії в Україні.

РОЗДІЛ 3
СИСТЕМА ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Міжнародний досвід запобігання колабораційної діяльності.

Колабораціонізм тривалий час перебував у тіні історичної пам’яті та наукового аналізу. Досвід Другої світової війни став основою для наукового осмислення цього явища, водночас дослідження колабораціонізму були фрагментарними, а сам факт співпраці з окупаційними режимами у багатьох країнах замовчувався, сприймався як ганебна історична сторінка і підлягав забуттю. Такий підхід сформував культурну інерцію, за якою колабораціонізм не аналізувався системно, а соціальні, економічні та психологічні фактори його виникнення залишалися поза увагою. Особливе місце тут посідає радянська практика реагування на колабораціонізм, що вирізнялася абсолютним репресивним підходом.

Сучасна російсько-українська війна показує, що колабораціонізм є не історичним пережитком, а адаптивним та гнучким соціальним явищем, яке трансформується відповідно до реалій часу. Фрагментарність науково обґрунтованих методів протидії цьому явищу зумовлює нагальну потребу в концептуальному аналізі превентивних механізмів, що дозволить формувати ефективну стратегію боротьби з колабораційною діяльністю на національному та міжнародному рівнях.

Водночас проблема запобігання колабораційній діяльності актуальна не лише для України, а й для інших держав, які стикаються з ризиками окупації або гібридними загрозами. Попри наявність певних законодавчих та превентивних інструментів, світова практика поки що не виробила універсальної моделі протидії колабораціонізму, що підкреслює необхідність науково обґрунтованих підходів та інтеграції державних, громадських і міжнародних механізмів.

Комплексне наукове осмислення механізмів запобігання колабораціонізму та подолання його наслідків набуло системного характеру лише після Другої світової війни, коли це явище проявилося у винятково масштабних формах. Припускаємо, що безпрецедентний рівень колабораціонізму був прямо пов'язаний із розмахом воєнних дій та глибиною соціально-політичних трансформацій, спричинених війною. Саме тоді проблема, яка раніше не була предметом широкого наукового аналізу, вперше постала перед міжнародною спільнотою як така, що потребує концептуального вивчення та вироблення ефективних підходів до її запобігання.

Каркас інструментарію запобігання колабораціонізму становить міжнародне гуманітарне право, яким визначено допустимі або неприпустимі форми поведінки цивільних осіб під час збройних конфліктів, зокрема у контексті взаємодії з державою-агресором. У цьому аспекті загальновизнані джерела МГП містять низку фундаментальних обмежень, спрямованих на запобігання будь-яким формам сприяння ворогу. Зокрема, ратифікована Україною IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907 р.) [141] закріплює заборону дій, що можуть полегшувати діяльність противника – як відкрито, так і у прихованій формі. Залежно від характеру та інтенсивності співпраці така поведінка може набувати ознак міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів чи злочинів проти людяності, відповідно до сучасної міжнародної кримінально-правової доктрини.

Комплексний підхід до врегулювання порядку взаємодії між окупаційною владою та цивільним населенням розкривається у Женевській конвенції про захист цивільних осіб під час війни 1949 року [77]. Норми Конвенції визначають обов'язки держави-окупанта та водночас окреслюють межі залучення цивільних до виконання робіт. Згідно зі статтею 40, окупаційна влада може використовувати працю цивільних лише для цілей, що не мають жодного стосунку до військових операцій, зокрема щодо забезпечення житлом, медичним обслуговуванням, транспортною інфраструктурою та

іншими видами діяльності, спрямованими виключно на задоволення базових гуманітарних потреб. Така суворість регулювання зумовлена прагненням запобігти будь-якому примусовому або маніпулятивному залученню цивільних осіб до діяльності, що може мати стратегічне чи тактичне значення для агресора.

Окрему увагу МГП приділяє забезпеченню освітнього процесу на окупованих територіях. Статті 24 і 50 Женевської конвенції покладають на державу-окупанта обов'язок зберігати функціонування навчальних закладів, надаючи пріоритет педагогам, які поділяють культурне та мовне середовище дітей. Такий підхід ґрунтується на міжнародно-правовій презумпції захисту культурної ідентичності цивільного населення і спрямований на мінімізацію довгострокових деструктивних наслідків окупації.

Водночас, дотримання цього положення Женевської конвенції не вбачається можливим з таких причин. Окупаційні адміністрації цілеспрямовано впроваджують політику деукраїнізації освіти, поступово замінюючи українські стандарти навчання російськими та інтегруючи освітній процес у систему рф. Основною метою таких дій є формування у дітей російської національної ідентичності та нав'язування уявлення про південно-східні регіони України як невід'ємну частину російського простору. Політика русифікації реалізується через різноманітні механізми, що охоплюють зміст навчання, кадрову політику та ідеологічний компонент виховання [154, с. 71]. Так, однією з форм колабораційної діяльності є дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Отже, положення міжнародного гуманітарного права щодо збереження освітнього процесу під час окупації фактично втрачають практичну реалізованість в умовах російської агресії. На захоплених територіях освіта використовується не як нейтральний інструмент забезпечення прав дітей, а як засіб ідеологічного впливу: змінюється зміст навчальних програм, здійснюється заміна українських підручників і педагогічних стандартів російськими, посилюється навантаження на виховний компонент,

спрямований на формування лояльності до держави-окупанта. Участь окремих осіб з числа громадян України в реалізації цих заходів набуває значення співпраці з окупантом, адже вони фактично долучаються до впровадження освітньої моделі, що обслуговує політичні інтереси агресора та порушує норми міжнародного права.

Таким чином, Женевська конвенція, покликана розмежувати допустиму взаємодію цивільних осіб з окупаційною владою та недопустимі форми співпраці, забезпечуючи основу запобіганню колабораціонізму, фактично виходила з припущення про можливість нейтрального, «безпечного» функціонування соціальних інститутів навіть в умовах війни. Водночас цим актом не враховано, що в реальному збройному конфлікті сфера освіти неминуче стає об’єктом цілеспрямованого ідеологічного впливу, а виховні процеси – інструментом формування лояльності до окупанта. Через це низка положень МГП у цій частині має певною мірою ідеалізований характер і не завжди корелює з практикою сучасних воєнних дій, а, отже, постає слабким способом попередження колабораціонізму.

Окремо варто згадати норми Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1977 року, які деталізують заборону примусу щодо цивільних осіб (зокрема, ст. 51, 75 Протоколу I) [155], окреслюють недопустимі форми поведінки окупаційної влади та передбачають спеціальні гарантії від будь-яких дій, що можуть вплинути на їхню лояльність чи нейтральність.

Важливе значення для окреслення міжнародно-правових меж допустимості та криміналізації співпраці з окупаційною владою мають положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду [156]. Саме цей документ встановлює критерії, за яких дії осіб, що взаємодіють з державою-окупантом, можуть набувати ознак міжнародних злочинів. У цьому контексті особливу увагу слід звернути на статті 7 та 8 Статуту, які визначають зміст злочинів проти людяності та воєнних злочинів відповідно.

Зокрема, статею 7 Статуту передбачено, що переслідування, депортація, примусове переміщення населення, незаконне ув’язнення чи інші серйозні

порушення основоположних прав, якщо вони здійснюються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, утворюють склад злочинів проти людяності. Участь цивільних осіб у функціонуванні окупаційних структур, що забезпечують або сприяють реалізації таких дій, за певних умов може становити форму співучасті у відповідному міжнародному злочині. В продовження стаття 8 окреслює категорію воєнних злочинів, серед яких – умисне заподіяння страждань цивільному населенню, незаконне переміщення або утримання осіб, примус до служби у збройних силах ворога, переслідування з дискримінаційних мотивів, а також інші серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права. Виконання функцій в органах окупаційної адміністрації, що реалізовують таку політику, може розглядатися як внесок у їх реалізацію, що, у свою чергу, трансформує цю поведінку із локального правопорушення у діяння, що має міжнародно-правову кваліфікацію.

Таким чином, положення Римського статуту встановлюють нормативний орієнтир для оцінки колабораційної діяльності, оскільки визначають поріг, після якого співпраця з окупаційною владою набуває злочинного характеру. Водночас це дозволяє розглядати колабораціонізм не лише як внутрішньодержавне кримінальне явище, а як поведінку, що порушує фундаментальні принципи міжнародного правопорядку та безпеки цивільного населення. Сукупність наведених міжнародно-правових норм дозволяє зробити висновок, що МГП розглядає взаємодію цивільних з окупаційною владою не лише через призму заборон, а й через призму гарантій. Саме цей баланс між забороною, обов’язком і винятком становить концептуальну основу для подальшого порівняльного аналізу міжнародних підходів запобігання колабораційній діяльності.

У звичаєвому міжнародному гуманітарному праві особливе місце посідають гарантії непорушності прав цивільного населення під час окупації. Фундаментальний принцип полягає в тому, що жодні дії держави-окупанта включно зі змінами політичної чи адміністративної структури,

односторонніми актами, угодами або спробами анексії не можуть звужувати обсяг правового захисту, який міжнародне право надає цивільним особам на окупованій території. Ця заборона має імперативний характер і застосовується незалежно від форми чи мотивів втручання окупаційної влади [157, с. 271-273].

Іншою ключовою засадою є принцип невідчужуваності прав. Згідно з підходом, викладеним у дослідженні звичаєвого права, особи під окупацією не можуть вважатися такими, що добровільно відмовилися від гарантій, передбачених гуманітарним правом. Усі спроби примусити до такої «відмови» – чи то через адміністративний тиск, чи шляхом нав'язування «добровільних» заяв – юридично не мають сили. Це покликано позбавити окупанта можливості легітимізувати обмеження прав місцевого населення, прикриваючись формальним «погодженням» цивільних.

У системі захисту чітко розмежовується обов'язок цивільних підкорятися фактичній владі окупанта і відсутність будь-якого обов'язку лояльності до нього. Як підкреслює звичаєве гуманітарне право, мешканці окупованої території не можуть бути зобов'язані присягати вірність державі-агресору, надавати інформацію, яка шкодить їхній державі, або вступати до військових чи допоміжних формувань окупанта. Забороненими є також вербувальні дії, примус до участі в пропагандистських кампаніях або створення штучних соціально-економічних умов, які спонукають населення до служби в інтересах окупаційного режиму.

Таким чином, наведені положення МГП виконують важливу превентивну функцію у сфері запобігання колабораціонізму. По-перше, вони визначають межу, яка відокремлює дозволену поведінку цивільних, спрямовану на забезпечення їхнього виживання, від дій, що можуть бути кваліфіковані як підтримка окупаційного режиму. По-друге, заборона примусу до лояльності та воєнної служби створює міжнародно-правовий бар'єр проти формування структурної «легальної» колаборації, яку окупант міг би намагатися нав'язати через адміністративний тиск. По-третє, вимога забезпечувати трудові,

соціальні та правові гарантії цивільних мінімізує можливість маніпуляцій економічною вразливістю населення – одного з відомих механізмів вербування до співпраці.

Таким чином, ці норми задають фундаментальний правовий стандарт, який обмежує інструменти впливу окупанта та створює структуру міжнародного контролю над умовами, що потенційно сприяють поширенню колабораціонізму. Саме завдяки такій регулятивній рамці міжнародне гуманітарне право формує підґрунтя для сучасних підходів до запобігання колабораціонізму в умовах збройних конфліктів.

На підтвердження закладеного в МГП підходу ідентифікації колабораційної поведінки дослідження Shane Darcy (2019) показує, що ефективна протидія колабораціонізму потребує чіткого нормативного розмежування між дозволеними формами взаємодії цивільних осіб з окупантом (з метою виживання) і неправомірною співпрацею, яка зміцнює окупаційний режим. Автор наголошує, що без такої межі держава ризикує або криміналізувати вимушену поведінку, або, навпаки, залишити поза увагою дії, що становлять небезпеку для національної безпеки. Таким чином, ключовий метод протидії полягає у створенні багаторівневої системи кваліфікації колаборації, яка враховує мотиви, примус, ступінь шкоди, контекст та роль особи. Крім того, автор підкреслює потребу в превентивній інформаційно-правовій роботі: суспільству слід заздалегідь пояснювати правові межі поведінки під час окупації, щоб зменшити ідентифікаційну плутанину, яка часто стає ґрунтом для колаборації [158].

Сучасна практика міжнародного кримінального правосуддя демонструє, що колабораціонізм розглядається як багатовимірне явище, яке охоплює кілька відносно самостійних форм: воєнну, економічну, культурно-ідеологічну, побутову та політико-адміністративну. Така типологія відображає різні рівні та сфери взаємодії цивільних з окупаційною владою, що дозволяє оцінювати поведінку особи з урахуванням її реальних можливостей, соціальної ситуації, доступу до ресурсів та фактичного ступеня впливу

агресора. Водночас міжнародне гуманітарне право й практика трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди підкреслюють ключовий критерій юридичної оцінки – наявність примусу. Збройний конфлікт створює системну атмосферу страху та тиску, яка виключає припущення про вільне волевиявлення, а отже, ставить під сумнів добровільність дій цивільних під окупацією [142, с. 506-507].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що міжнародна система запобігання колабораціонізму ґрунтується на розумінні цієї типології та врахуванні дозволених, вимушених і заборонених форм поведінки під час окупації, визначених нормами. Саме таке розмежування створює підґрунтя для розробки релевантних механізмів державної політики.

Продовжуючи аналіз універсальних підходів запобігання колабораціонізму варто взяти до уваги запропонований комплексний інституційний підхід до протидії колабораціонізму в умовах збройного конфлікту, яким підкреслено необхідність багаторівневих превентивних механізмів. Зокрема, ефективна модель має поєднувати ранню ідентифікацію осіб і груп із підвищеним ризиком співпраці з агресором на основі аналізу соціальних, економічних та інформаційних чинників, з активною інформаційною протидією, спрямованою на нейтралізацію ворожих наративів та формування суспільної несприйнятливості до співпраці з окупаційними структурами. Ключовим елементом є побудова системи відповідальності, яка має охоплювати не лише кримінально-правові інструменти, але й адміністративні та люстраційні заходи, із чітким розмежуванням між примусовою, адаптивною поведінкою та добровільною допомогою ворогові. Важливе значення відіграють механізми постконфліктної ресоціалізації для осіб, що дозволятиме уникнути стигматизації та водночас забезпечити контроль і відповідальність.

Загалом запропонована модель виходить за межі суто каральної логіки та передбачає усунення першопричин колабораціонізму – економічної вразливості, інформаційної ізоляції та пропагандистського впливу, що

відповідає сучасним стандартам побудови стійкої системи національної безпеки [159].

Праця Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance and Retribution during World War II (2015) [160] демонструє, що колаборація ніколи не була одновимірним чи виключно кримінальним явищем: у європейських країнах часів Другої світової вона набувала спектру форм: від пасивного підкорення до свідомого сприяння окупантові.

Важливою складовою дослідження є аналіз післявоєнної реакції держав. Показано, що стратегії покарання, люстрації та «очищення» часто були непослідовними, надмірно репресивними або політично мотивованими. Багатьом країнам бракувало інструментів для розмежування добровільної зради та поведінки, зумовленої примусом або об'єктивною безвихіддю. Це створювало ризики повторної травматизації населення, поглиблення соціальних конфліктів та формування викривленої колективної пам'яті. Варто підсумувати: ефективна протидія колабораціонізму неможлива без комплексного підходу, який поєднує правову відповідальність, інституційні превентивні заходи, освітню політику, документування злочинів і відкритий суспільний діалог.

В сучасних умовах, особливо в контексті російсько-української війни, цей історичний досвід набуває особливої актуальності. Україна стикається з аналогічними викликами: необхідністю диференціювати добровільну співпрацю й поведінку, продиктовану примусом; забезпечити справедливу, але не репресивну відповідальність; запобігти ширенню колаборційної діяльності через зміцнення інституційної спроможності держави, інформаційної безпеки та громадянської освіти. Аналіз запропонованих підходів дають підстави для формування сучасної моделі протидії колабораціонізму, що поєднує кримінально-правові інструменти, соціальну політику, превентивні механізми та політику пам'яті. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє не лише реагувати на вже вчинені

правопорушення, а й зменшувати вразливість суспільства до співпраці з агресором у майбутньому.

Як ми вже зазначали у попередніх розділах, колабораціонізм як окреме правове та соціальне явище набув чітких контурів лише після Другої світової війни, коли масштаби співпраці з окупаційними режимами в різних країнах Європи виявилися значно ширшими, ніж передбачалося міжнародними нормами. До цього періоду система міжнародного регулювання фактично обмежувалася лише окремими загальними положеннями, зокрема IV Гаазькою конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року. Однак її норми лише побіжно окреслювали заборону сприяння ворогові, не формуючи цілісного концепту боротьби з колабораціонізмом та не містячи інструментів раннього запобігання чи диференційованої відповідальності.

Відтак, напередодні Другої світової війни більшість держав світу не володіли ні доктринальною, ні практичною базою для комплексного запобігання колабораціонізму. Усвідомлення багатовимірності цього явища, його соціальних, політичних та моральних складників відбулося вже постфактум в ході війни та після її завершення, коли постала необхідність оцінити поведінку населення на окупованих територіях, визначити межі допустимого та розробити механізми мінімізації подібних актів поведінки у майбутньому. Саме на цьому ґрунті почали формуватися сучасні підходи до осмислення та протидії колабораціонізму як складного соціально-правового феномену.

Європейський досвід свідчить, що реагування на колабораціонізм історично формувався під впливом конкретних політичних і соціальних умов. Як показує аналіз дослідження К. Долгорученка, у більшості країн Європи колабораціонізм тривалий час розглядався передусім як морально-етичне відхилення та зрада національних інтересів. Такий підхід домінував після Другої світової війни, коли масштаби співпраці з окупантом набули безпрецедентного характеру, а суспільний запит на відплату та відновлення справедливості зумовив появу спеціальних правових механізмів

переслідування. У цей період колабораціонізм трактувався як діяння, що вимагало жорсткої реакції, – від судових процесів, адміністративних і люстраційних санкцій до самосуду. Військовий, економічний або політичний колабораціонізм кваліфікувався не лише як порушення національного законодавства, а й як правова категорія, пов'язана з воєнними злочинами та злочинами проти людяності [63, с. 16-17].

Варто відмітити, що в більшості країн, що зазнали окупації та масовості колабораціонізму, широке суспільне схвалення отримали процеси переслідування колаборантів. Таку трансформацію суспільних настроїв доцільно розглядати як механізм колективної моральної компенсації, спрямований на витіснення пам'яті про власне «моральне падіння» та форми співучасті у злочинах шляхом публічного покарання і символічного очищення соціального простору [160]. Як свідчить історія, значна кількість ймовірних колаборантів була піддана «народному суду» та вбита ще до завершення Другої світової війни або одразу після неї [161, с. 81].

Акти помсти щодо осіб, підозрюваних у співпраці з окупантом, нерідко мали підґрунтям не лише прагнення відновлення справедливості, а й приватні конфлікти, міжетнічну неприязнь або спроби замаскувати власну співпрацю з ворогом протягом війни. Поширення таких насильницьких і самоправних дій у післявоєнній Європі зумовило усвідомлення ризиків правового хаосу, що, своєю чергою, спонукало держави перейти до інституціоналізованих і процедурно врегульованих форм переслідування колабораціонізму через офіційні судові та квазісудові механізми [162, с. 61-63].

Зокрема, після звільнення Франції від нацистського режиму держава запустила масштабний механізм протидії колабораціонізму та політичного очищення від осіб, які співпрацювали з окупаційною владою. Протягом 1944–1951 років французькі суди ухвалили 6763 смертних вироків (з них 3910 за відсутності обвинувачених). Найпоширенішим видом санкцій стало так зване «громадянське приниження», що передбачало позбавлення ключових громадянських прав і було застосований до майже 50 тис. осіб. До числа

засуджених увійшли й високопрофільні діячі: зокрема, Філіп Петен був притягнутий до відповідальності за державну зраду [163, с. 179].

Решта європейських держав також розгорнули масштабні кампанії індивідуального кримінального переслідування за колабораціонізм. За узагальненими оцінками для Норвегії, Данії, Нідерландів, Бельгії йдеться про приблизно 170 тис. осіб, засуджених до позбавлення волі за результатами розгляду справ у звичайних судах; близько 11 тис. вироків до смертної кари, з яких орієнтовно 2,5 тис. було приведено у виконання [164, с. 323]. У Норвегії, зокрема, за державну зраду переслідували понад 90 тис. громадян (близько 4% населення), близько 17 тис. були ув'язнені, а приблизно 30 тис. - страчені. У низці країн під суд потрапляли й представники найвищих ешелонів влади; показовим є приклад Болгарії, де за обвинуваченнями у державній зраді та «злочинах проти народу» комуністичний уряд стратив колишнього прем'єр-міністра, 24 членів уряду та 68 депутатів парламенту [161, с. 82].

Також у післявоєнній Західній Європі окрему категорію переслідувань становили так звані «горизонтальні колаборанти» – жінки, яких публічно таврували за інтимні або особисті стосунки з представниками окупаційних військ. Такі підходи набули масового характеру у Франції, Італії, Данії, Нідерландах, на Нормандських островах і супроводжувалися ритуалізованими формами публічного приниження: примусовим голінням волосся, оголенням, тілесними знущаннями та демонстративним осоромленням перед місцевими громадами. Лише у Франції, за різними оцінками, близько двадцяти тисяч жінок стали жертвами подібних акцій, які відбувалися переважно за участі натовпів цивільного населення і не мали процесуального чи правового підґрунтя [165, с. 474]. Варто зазначити, що подібне трактування є формою соціальної стигматизації, самосуду та гендерної помсти, і не має нічого спільного з колабораціонізмом в правовому сенсі.

Засвідчене ілюструє небезпечну тенденцію розширювального та викривленого тлумачення колабораціонізму у суспільній свідомості, коли до «зради» зараховуються дії, що не становили ані сприяння окупаційній владі,

ані участі в її адміністративних, воєнних чи політичних структурах, ані, тим більше, не завдають шкоди національним інтересам держави. Така оцінка мала емоційний, імпульсивний і глибоко заангажований характер, була позначена гендерною нерівністю та колективною агресією, а не правовим аналізом. Фактично йдеться про форму соціальної сваволі, яка порушувала базові принципи прав людини, презумпцію невинуватості та межі допустимої суспільної реакції. Цей досвід переконливо засвідчує, що неконтрольована моральне збудження й колективне «очищення» не лише не є інструментами протидії колабораціонізму, а й самі по собі становлять загрозу правопорядку та людській гідності.

Водночас, всі ці дикі розправи, етнічні чистки, політичні репресії, судові процеси та покарання, звичайно, не могли компенсувати незліченним жертвам нацистського правління те, що вони пережили. Слід визнати, що формування колабораціонізму на теренах Європи часів Другої світової війни був зумовлений в тому числі й глибинним структурним контекстом. Багаторівнева політична, соціально-економічна та ідеологічна кризи, що охопила європейський континент ще задовго до початку воєнних дій, національні, етнічні та територіальні конфлікти, які існували протягом десятиліть, в поєднанні з радикалізацією класових протистоянь, поширенням тоталітарних ідеологій та затяжними економічними потрясіннями, створили середовище глибокої дезорієнтації, страху та втрати довіри до державних інституцій [166, с.170-173]. Найгостріше ці процеси проявилися в регіонах Центральної, Південно-Східної та Східної Європи, де перетин етнополітичних, соціальних і геополітичних ліній напруження зробив окупацію особливо руйнівною, а межі між добровільною співпрацею, примусом і конформізмом – розмитими.

Побіжно зазначимо й щодо підходів оцінки колабораціонізму на територіях СРСР, які демонструють обмеженість післявоєнних інтерпретацій, за яких будь-яка форма взаємодії місцевого населення з окупаційною владою ретроспективно ототожнювалася з актом зради [167, с. 134-135]. Таким чином, уніфіковане морально-правове розуміння колабораціонізму, характерне для

повоєнної практики, зокрема й радянського союзу, об'єктивно ускладнює адекватну оцінку різнорідних форм поведінки населення та свідчить про методологічну обмеженість моделей посткримінальної реакції, яка не враховувала дефіцитного контексту окупації й, відповідно, не забезпечувала співмірності між формою поведінки, ступенем примусу та характером застосованих заходів протидії.

Згадувана нами в попередніх розділах ворожість українського населення до радянського режиму як детермінанта схильності до співпраці з німецькою окупацією за часів Другої світової війни була притаманна не лише українському населенню. Подібні моделі реагування населення простежувалися й у країнах Балтійського регіону, зокрема в Литві, де передумови колабораціонізму формувалися ще до початку повномасштабної воєнної окупації. Пасивна реакція значної частини політичного керівництва та населення на радянське вторгнення в червні 1940 року істотно полегшила реалізацію політики радянізації та сприяла залученню місцевого населення до співпраці з окупаційною владою. Коріння такого суспільного настрою сягає періоду так званих «трьох ультиматумів» кінця 1930-х років, які послідовно підірвали довіру до можливості збереження державного суверенітету та сформували відчуття неминучості зовнішнього панування. Своєю чергою, цей стан суспільної апатії та стратегічної дезорієнтації був характерний не лише для мас, а й для політичної еліти, представники якої відкрито висловлювали сумніви щодо здатності великих держав дотримуватися гарантій суверенітету Литви. В умовах очікування неминучого зовнішнього домінування та втрати віри у власну політичну суб'єктність колабораціонізм сприймався як раціональна форма адаптації до нових реалій. Водночас розбіжності у ставленні до можливих геополітичних орієнтацій – на Німеччину, СРСР чи західні демократії – посилили внутрішні суспільні та міжетнічні напруження. Такі відмінності в реакціях на окупаційний тиск не лише поглибили суспільні розколи, а й безпосередньо вплинули на характер і масштаби співпраці з окупаційними режимами у 1940–1945 роках [168, с. 142-143].

Наведені приклади дозволяють дійти узагальненого висновку, що напередодні Другої світової війни співпраця населення з зовнішнім агресором не сприймалася як самостійний і системний ризик національній безпеці. Колабораціонізм не розглядався як імовірний масовий соціальний феномен, а відтак не перебував у фокусі превентивної державної політики. Переважала уява про стійкість суспільної лояльності та здатність національних інституцій утримувати контроль навіть в умовах зовнішнього тиску, що істотно звузило можливості своєчасного реагування на процеси дезінтеграції суспільної солідарності під час окупації.

Водночас слід визнати, що навіть у разі існування комплексних запобіжних заходів їхній потенціал був би об'єктивно обмеженим. Значна частина населення у Східній Європі вже перебувала у стані глибокої відчуженості від чинного політичного режиму, сприймаючи його як нелегітимний або ворожий власним соціальним, національним чи ідеологічним очікуванням. За таких умов колабораціонізм виникав не як наслідок відсутності превенції, а як форма свідомого або напівсвідомого переорієнтування лояльності, що значною мірою виходило за межі класичних інструментів державного впливу. Це підкреслює структурний характер колабораціонізму як явища, що формується на перетині зовнішньої агресії та можливих внутрішніх криз довіри, і пояснює обмежену ефективність виключно каральних підходів.

Врешті проведений аналіз свідчить про відсутність розгалуженої системи протидії колабораціонізму в країнах Європи напередодні Другої світової війни. Натомість же повоєнна правова реакція на колабораціонізм у багатьох державах була жорсткою та рішучою: вона поєднувала масовість переслідувань із демонстративною невідворотністю санкцій, включно з найсуворішими видами покарання, та виконувала не лише каральну, а й політико-символічну функцію відновлення легітимності держави після окупації.

Разом із тим, як засвідчує порівняльний аналіз післявоєнних підходів у низці європейських держав, зокрема Бельгії та Нідерландах, реакція на колабораціонізм поступово еволюціонувала від стихійних і надмірно репресивних форм до більш інституціоналізованих і процедурно врегульованих моделей. Первинна хвиля «очищення» була зумовлена високим рівнем суспільної напруги, моральним запитом на відплату та необхідністю швидкого відновлення контролю над публічним простором. Водночас уже на наступних етапах держави зіткнулися з ризиками соціальної фрагментації, правового свавілля та довготривалого відтворення конфліктів усередині суспільства, що зумовило пошук більш збалансованих підходів.

В цьому контексті післявоєнні кампанії протидії колабораціонізму дедалі більше набували рис комплексної політики перехідного правосуддя, яка поєднувала кримінальне переслідування найбільш небезпечних форм співпраці з окупантом, адміністративні та люстраційні обмеження, а також поступові механізми соціальної реінтеграції. Така трансформація підходів свідчить про усвідомлення того, що масовість колаборційної поведінки в умовах окупації не може бути адекватно пояснена виключно категоріями зради чи злочинного наміру, а потребує врахування структурних умов. Відповідно, досвід європейських держав після Другої світової війни демонструє, що ефективна протидія колабораціонізму має ґрунтуватися на розумінні соціальної природи цього явища та його вбудованості в ширший контекст окупаційного режиму [169, с. 165-169].

Показово, що навіть у межах професійного ретроспективного аналізу та дискурсу колабораціонізм не має однозначного й уніфікованого тлумачення. Спроби звести це явище до простої дихотомії «опір – зрада» та розробити дієві на цій основі заходи протидії є методологічно хибними. Якщо ж наукова спільнота, оперуючи джерелами, контекстуалізацією та аналітичними інструментами, визнає складність і багатошаровість колабораціонізму, то суспільні оцінки, сформовані в умовах травми, гніву та післявоєнної фрустрації, тим більше не можуть бути очікувано виваженими чи

справедливими. Це пояснює, чому масова свідомість часто вдається до спрощених, емоційно забарвлених і репресивних інтерпретацій, які підміняють правову та історичну оцінку моральним осудом.

Аналізуючи азійський контекст, Брук звертає увагу на специфіку колабораціонізму у Східній Азії, зокрема в Китаї періоду японської окупації, де співпраця з окупаційною владою часто мала інституційний і адміністративний характер і була інтегрована в повсякденне функціонування суспільства. На відміну від європейського досвіду, де колабораціонізм після війни здебільшого осмислювався через призму національної зради, в Азії він нерідко розглядався як форма прагматичної поведінки та прилаштування до тривалого й жорсткого окупаційного режиму, що не завжди передбачала ідеологічну лояльність до агресора [170, с. 159-161]. Така відмінність підкреслює висновок: колабораціонізм не є однорідним явищем, а його оцінка неминуче залежить від особливого історичного, культурного чи то соціального контексту, які мають принципове значення і для сучасних підходів до його правового та кримінологічного осмислення.

На підставі вказаного ми робимо важливий висновок для формування політики протидії колабораціонізму: ефективні превентивні та реактивні заходи не можуть обмежуватися виключно моральним тавруванням чи масовими репресіями, як це мало місце в повоєнний період минулого століття, оскільки такий підхід ігнорує складні механізми, що породжують поведінку співпраці, та, зрештою, не здатен усунути її структурні передумови.

Водночас аналіз історичних моделей колабораціонізму вимагає не лише врахування різних регіональних контекстів для розробки попереджувальних механізмів, але й охоплення теми трансформації явища колабораціонізму в суспільній свідомості після завершення війни. Якщо азійський досвід демонструє прагматичний характер колабораціонізму в умовах тривалої окупації, то європейський дозволяє простежити інший вимір проблеми – довготривалі наслідки колабораціонізму для колективної пам’яті, ідентичності та політичних розломів у постконфліктному суспільстві. Саме на цьому рівні

аналіз колабораціонізму виходить за межі історико-правової кваліфікації та переходить у площину соціально-психологічного осмислення, що дає змогу оцінити, як минулі форми співпраці з окупантом продовжують впливати на сучасні політичні уявлення, моральні судження та механізми суспільної згуртованості.

Використовуючи інструментарій соціальної психології, автори дослідження «Соціально-психологічний погляд на колабораціонізм у Другій світовій війні у XXI столітті: кейс Бельгії» [171] зосереджується на тому, як сьогоднішні громадяни Бельгії оцінюють колабораціонізм періоду Другої світової війни, які моральні та політичні значення вони їй надають і яким чином ці оцінки вбудовуються в актуальні ідентифікаційні та політичні рамки. На основі опитування 922 респондентів автори демонструють наявність істотних відмінностей у ставленні до колабораціонізму залежно від мовно-культурної приналежності: нідерландськомовні бельгійці виявляють вищий рівень толерантності до колабораціонізму та частіше підтримують ідею амністії для колишніх колаборантів, ніж франкомовна частина населення. Це вказує на глибоко вкорінені розбіжності в колективній історичній пам’яті та різні способи інтерпретації минулого в межах одного політичного простору.

Ключовим висновком дослідження є твердження про те, що навіть через кілька поколінь після завершення війни колабораціонізм залишається чинником соціального розмежування та предметом політичної чутливості. Автори доводять, що оцінки колабораційної поведінки та дискусії щодо амністії не обмежуються ретроспективним осмисленням історичних подій, а тісно пов’язані з сучасними політичними ідентичностями, міжгруповими відносинами та баченням майбутнього держави. У цьому сенсі колабораціонізм постає не лише як історичний факт, а як символічний ресурс, що актуалізується в сучасних політичних і суспільних дебатах.

Отже, сучасне міжнародно-правове розуміння колабораціонізму зводиться до такої дефініції: колабораціонізм є особливою формою протиправної поведінки, що має чітко виражений усвідомлений характер і

реалізується через співпрацю осіб або групи з окупаційною адміністрацією. Ключовою ознакою такої співпраці є її спрямованість на заподіяння шкоди власній державі, її суверенітету, населенню та національним інтересам. Але при цьому йдеться не про будь-яку взаємодію з окупаційною владою, а саме про діяльність, яка об'єктивно посилює позиції агресора та сприяє реалізації його політичних, воєнних або ідеологічних цілей [172, с. 57].

В контексті аналізу сучасних підходів у боротьбі з колабораціонізмом О. Гончарук, В. Карпунець та І. Скічко зазначають, що така здійснюється не через існування спеціалізованого універсального механізму, а шляхом залучення інституцій, мандат яких спрямований на забезпечення міжнародного миру, безпеки та захисту прав людини. Центральне місце у цій системі посідає Міжнародний кримінальний суд. В тих випадках, коли колабораційна діяльність набуває ознак системної участі у міжнародних злочинах або істотно сприяє їх вчиненню, вона може бути охоплена предметом розгляду цього судового органу. Зазначається і про важливу роль у формуванні міжнародно-правової оцінки колабораціонізму Ради Безпеки ООН.

Автори вказують, що окремий вимір міжнародного реагування на колабораціонізм пов'язаний із захистом прав людини, і в цьому аспекті провідне значення має практика Європейського суду з прав людини, який розглядає справи, де кримінальне переслідування або інші заходи реагування на колабораційну діяльність можуть порушувати гарантовані Конвенцією права і свободи [173].

Таким чином, міжнародні інституції не формують автономної системи протидії колабораціонізму, проте забезпечують нормативні та процедурні рамки його оцінки у контексті міжнародних злочинів, безпеки та прав людини. Такий підхід свідчить про опосередкований характер саме міжнародно-правового впливу на превенцію колабораціонізму і водночас підкреслює ключову роль національних правових систем у розробці та реалізації конкретних механізмів запобігання і реагування на колабораційну діяльність.

У своєму дослідженні М. Часник здійснив ґрунтовний порівняльно-правовий розгляд підходів Австрії та Ліхтенштейну, який демонструє, що навіть за відсутності самого терміна «колабораціонізм» у законодавстві ці держави вибудували розгалужену систему кримінально-правового реагування на дії, що підривають суверенітет і конституційний лад. Автор показує, що функціональними аналогами колабораційної діяльності виступають склади державної зради, шпигунства, пособництва ворожим збройним силам, незаконної розвідувальної діяльності та розголошення державної таємниці [174, с. 251-254]. Такий підхід свідчить про прагнення законодавця чітко відмежувати політично небезпечні діяння від форм легітимної громадянської активності, зосереджуючи кримінальну репресію лише на тих діях, які реально створюють загрозу основам державності. Водночас проведений у статті аналіз дозволяє зробити важливий висновок для сучасної політики протидії колабораціонізму: ефективність правових механізмів залежить не від формального запровадження окремої «колабораційної» статті, а від чіткості критеріїв криміналізації, диференціації форм поведінки та врахування ступеня суспільної небезпечності конкретних дій. Досвід Австрії та Ліхтенштейну демонструє переваги моделі, за якої кримінальна відповідальність настає за умисні, активні та насильницькі посягання на конституційний лад або безпеку держави.

Показовим прикладом є Республіка Корея, яка впродовж десятиліть функціонує в умовах постійної безпекової загрози з боку Корейської Народно-Демократичної Республіки. Протидія колаборацийній поведінці в цій державі була інституціоналізована через запровадження суворих законодавчих механізмів, спрямованих на недопущення внутрішньої підривної діяльності та збереження політичної стабільності. Водночас у країнах Балтійського регіону – Литві, Латвії та Естонії – після відновлення незалежності було реалізовано нормативні підходи, орієнтовані на люстраційні обмеження: особам, причетним до співпраці з радянським окупаційним режимом, було заборонено обіймати посади в органах державної влади. Застосування таких інструментів

мало на меті не лише притягнення до відповідальності, а й структурне оновлення державного управління [173].

Варто зазначити, що Україна, не єдина держава, що зазнала збройної агресії рф і подальшої окупації територій, що актуалізує потребу врахування досвіду інших держав. Зокрема, О. Зайцев виокремив кілька принципових підходів до протидії колабораціонізму в Молдові та Грузії. Автор переконливо демонструє, що обидві країни були змушені формувати свої правові механізми реагування в умовах «нетипової» окупації, коли агресор діяв через створення та підтримку квазі-державних утворень, формально не визнаних міжнародною спільнотою, але фактично контрольованих ззовні. За таких умов класичні конструкції кримінальної відповідальності за державну зраду або шпигунство виявилися недостатніми [175, с. 99-101]. Зокрема, в Молдові це зумовило еволюційний підхід, за якого законодавець не вводить окрему категорію «колабораціонізму», але розширює зміст злочинів проти держави через запровадження поняття «антиконституційного суб'єкта» [176; 175, с. 103], співпраця з яким криміналізується залежно від мети та наслідків такої взаємодії. Така модель правового регулювання свідчить про прагнення мінімізувати ризик надмірної криміналізації повсякденних форм взаємодії населення на окупованих територіях, водночас посилюючи захист державного суверенітету та територіальної цілісності.

Досвід Грузії ілюструє іншу модель протидії колабораціонізму, яка робить акцент не стільки на кримінальному переслідуванні широкого кола форм співпраці, скільки на чіткому нормативному розмежуванні дозволеної та забороненої діяльності на окупованих територіях. Прийняття спеціального Закону «Про окуповані території» [177; 175, с. 106] одразу після збройного конфлікту 2008 року дозволило Грузії визначити незаконність будь-яких органів влади, створених поза конституційним полем, а також нікчемність актів, виданих такими структурами. Кримінально-правова реакція при цьому має фрагментарний характер і зосереджується передусім на економічній колаборації, тоді як інші форми взаємодії регулюються адміністративними та

спеціальними правовими механізмами. Автор підкреслює, що обидві моделі реагування на колаборaціонізм є продуктом конкретного політико-правового контексту та не утворюють універсального зразка для запозичення. Водночас їх аналіз підтверджує обмеженість суто кримінально-репресивного підходу та підкреслює потребу комплексної, диференційованої політики протидії колаборaціонізму, яка враховує характер окупаційного режиму, ступінь примусу та необхідність захисту прав цивільного населення на тимчасово окупованих територіях.

Згадувана нами раніше модель протидії колаборaціонізму в Литовській Республіці сформувалася як результат тривалого історичного досвіду іноземної окупації та усвідомлення колаборації як системної загрози національній безпеці. Ключовою особливістю підходу Литви є поєднання криміналізації колаборaціонізму з ширшою концепцією громадянського спротиву, закріпленою не лише в Кримінальному кодексі, а й у законодавстві про основи національної безпеки. Колаборaціонізм у литовському праві розглядається не ізольовано як окремий злочин, а як антипод громадянської лояльності й обов'язку спротиву окупації, що охоплює як ненасильницькі, так і збройні форми [178, с. 52-53]. Таким чином, литовський досвід засвідчує, що ефективна протидія колаборaціонізму потребує не лише криміналізації окремих діянь, а й інтеграції цього явища у цілісну доктрину оборони, історичної пам'яті та громадянської відповідальності, що є особливо релевантним для України в умовах тривалої збройної агресії.

Отже, еволюція міжнародних підходів до протидії колаборaціонізму закликає до відходу від суто репресивної логіки на користь комплексного, реінтеграційно орієнтованого бачення [179, с. 61-62; 180, с. 122]. Історичний досвід держав, які пережили окупацію, засвідчує високу соціальну чутливість до теми колаборації: після завершення воєнних дій суспільство одночасно прагне справедливого покарання, але й стикається з ризиками помилкових звинувачень, морального узагальнення й криміналізації поведінки, що формувалася в умовах обмеженості варіації дій.

Таким чином, на сьогодні ефективна протидія колабораціонізму в міжнародному вимірі заснована на позиції необхідності дотримання балансу між захистом національної безпеки та безумовним дотриманням прав людини. Звернення до норм міжнародного гуманітарного права та європейських стандартів захисту прав людини дозволяє обґрунтувати підхід, за якого кримінально-правове реагування розглядається як частина ширшої стратегії відновлення суспільної довіри, а не як самоціль. У такій логіці переслідування колабораційної діяльності має бути чітко диференційованим, враховувати контекст окупації, ступінь примусу та індивідуальну роль особи, а також супроводжуватися якісною суспільною комунікацією. Саме поєднання людиноцентричного кримінального регулювання з політикою реінтеграції та примирення відповідає сучасним міжнародним підходам і створює підґрунтя для сталого подолання наслідків окупації [179, с. 62].

3.2. Загальносоціальне запобігання колабораційній діяльності.

Як це було виявлено у попередніх підрозділах, колабораційна діяльність не формується спонтанно і не зводиться виключно до індивідуального злочинного вибору в умовах окупації. Її виникнення є наслідком тривалого впливу соціальних, економічних, ідентифікаційних та інформаційних чинників, які поступово знижують стійкість суспільства до зовнішнього впливу. У зв’язку з цим ефективна протидія колабораціонізму не може обмежуватися лише кримінально-правовими реакціями, а потребує системи випереджальних заходів.

Загальносоціальне запобігання колабораційній діяльності спрямоване на нейтралізацію чинників, що формують внутрішню готовність до співпраці з агресором. Його зміст полягає у зміцненні соціальної згуртованості, інформаційної стійкості та довіри до державних інституцій. Саме розробка та обґрунтування таких превентивних інструментів становить кінцеву мету нашого дослідження.

Проблема ефективного захисту громадян від злочинних посягань, протидії процесам криміналізації суспільного життя та нейтралізації деструктивних соціальних тенденцій традиційно посідають центральне місце у правовій та філософській думці. Усвідомлення необхідності не лише реагувати на злочинність, а й запобігати її виникненню простежується протягом усього історичного розвитку суспільства [181, с. 32].

Так, ще у IV столітті до нашої ери Платон обґрунтовував пріоритет превентивної діяльності над каральними заходами держави, вказуючи на її ключове значення для збереження суспільного порядку. Подальшого розвитку ця ідея набула у працях Арістотеля, який пов’язував стабільність поліса з необхідністю формування такого суспільного устрою, що протидіє моральній деградації, шкідливим звичаям і практикам, несумісним із розумною природою людини та принципами гармонійного співжиття. У правовому вимірі зазначені підходи отримали системне обґрунтування у XVIII столітті в межах класичної школи кримінального права, представники якої заклали підвалини нової кримінально-правової політики, орієнтованої на попередження злочинності як пріоритетний напрям державної діяльності [182, с. 191].

Чезаре Беккаріа одним із перших сформулював фундаментальний принцип кримінально-правової політики: пріоритет запобігання злочинам над каральним реагуванням. На його переконання, ефективне законодавство має бути спрямоване не на репресію, а на мінімізацію суспільного зла шляхом усунення причин протиправної поведінки. Водночас науковець підкреслював обмеженість будь-яких правових механізмів, зумовлену складністю та суперечливістю людської природи [183, с. 150]. Відтак, загальна концепція запобігання злочинності в широкому розумінні постає концептуально визначальним напрямом будь-якого кримінологічного дослідження, оскільки відображає еволюцію правової думки від репресивного реагування до системного управління соціальними ризиками, що й зумовлює методологічну цінність превенції в сучасній кримінології.

Запобігання злочинності ставить за мету виявлення, істотне зниження кількісних та позитивні зміни якісних показників злочинності в Україні [184, с. 16]. В межах вітчизняної кримінологічної доктрини запобігання злочинності розглядається як багаторівневий процес, що корелює з характером детермінант протиправної поведінки та масштабом їх впливу на суспільні відносини. Такий підхід передбачає диференціацію превентивних заходів залежно від того, чи спрямовані вони на соціальне середовище загалом, на окремі види злочинних проявів або на конкретну особу як потенційного правопорушника, а відтак в науковій літературі ці напрями традиційно окреслюються як загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні превенції [185, с. 153-154].

Загальносоціальний рівень запобігання злочинності пов’язаний із реалізацією комплексних трансформацій у соціальній, економічній та культурно-освітній сферах, що впливають на якість суспільних відносин у довгостроковій перспективі. Його призначення полягає не в безпосередньому реагуванні на окремі правопорушення, а у поступовому зниженні сукупного криміногенного тиску шляхом корекції структурних дисбалансів, які породжують девіантну поведінку. Такий підхід дозволяє зменшувати ризик виникнення злочинних проявів через стабілізацію соціальних процесів і пом’якшення конфліктів, що формуються в політичному, економічному та соціальному середовищі [186, с. 211].

Таким чином, на загальносоціальному рівні формується стратегічний напрям кримінологічної політики держави, спрямований на системне запобігання злочинності у найширшому її розумінні. Його зміст полягає у поєднанні законодавчих механізмів та суспільних ініціатив, які забезпечують не лише кримінально-правове реагування, а й організаційний, виховний та профілактичний вплив на криміногенні процеси в суспільстві [187, с. 325]. В цьому контексті, як справедливо зазначає А. Закалюк, загальносоціальні заходи спрямовані вирішувати соціальні проблеми, але при цьому мають побічний ефект протидії злочинності [188]. Таким чином, запобігання

злочинності на загальносоціальному рівні постає як стратегічний і довгостроковий напрям кримінологічної політики, спрямований на зниження криміногенних ризиків шляхом трансформації базових суспільних процесів. Саме завдяки такому підходу вплив на злочинність здійснюється опосередковано, але системно, через усунення структурних передумов її відтворення.

Питання загальносоціального запобігання колаборaційній діяльності в Україні на сучасному етапі розвитку правової доктрини набуває статусу пріоритетного вектора державної політики у сфері національної безпеки. Так, загальносоціальне запобігання спрямоване на системне «оздоровлення» всієї сукупності суспільних відносин – від економічних та політичних до духовно-моральних. Його фундаментальна мета полягає у створенні такої соціальної архітектури, за якої сама ідея співпраці з державою-агресором стає неприйнятною для більшості населення не лише через страх перед кримінальним покаранням, а й через глибоку ціннісну невідповідність та відсутність соціального підґрунтя для такої девіації.

Ефективність загальносоціального запобігання колаборaціонізму обумовлена комплексним підходом до нейтралізації стратегічних детермінант цього явища. Це передбачає передусім утвердження державного суверенітету на всіх рівнях управління, забезпечення економічної стабільності та соціальної захищеності громадян, що мінімізує вразливість населення перед матеріальними стимулами окупаційних режимів. Важливим складником є формування стійкої національної ідентичності та консолідація суспільства навколо спільних державотворчих цінностей, що виступає надійним ідеологічним імунітетом проти ворожих наративів.

В межах загальносоціального запобігання ключова роль відводиться зміцненню правової культури та формуванню активної громадянської позиції. Заходи цього рівня включають розвиток інститутів громадянського суспільства, прозорість державних процесів та розбудову системи стратегічних комунікацій. Таким чином, загальносоціальна превенція створює

необхідні умови для життєдіяльності законослухняної громади, де колаборaціонізм позбавляється своєї живильної бази, превентивно зміцнює внутрішній каркас національної безпеки, забезпечуючи життєстійкість держави у довгостроковій перспективі.

В попередніх розділах дослідження було обґрунтовано, що однією з ключових умов формування внутрішньої схильності до колаборaційної діяльності є специфічне мікро- та макросоціальне середовище, в якому перебуває особа. Особливістю сучасної збройної агресії рф проти України є деформація цього середовища через механізми інформаційно-психологічної експансії. Держава-агресор цілеспрямовано конструює на тимчасово окупованих територіях особливу квазі-реальність – штучно створений інформаційний простір, де реальні факти заміщуються симулякрами, а маніпуляція стає основним інструментом соціальної інженерії.

Спираючись на концепцію Г. Почепцова [189] щодо конструювання віртуальних реальностей, слід зауважити, що на ТОТ агресор реалізує стратегію «когнітивного захоплення». Здійснюється штучний розрив між повсякденним досвідом особи та його ідеологічною інтерпретацією, де будь-які деструктивні дії окупаційного режиму подаються як «вимушені», «рятівні» або «історично справедливі». За умови тотальної монополії на джерела інформації, така модель світу витісняє об’єктивну дійсність, поступово знижуючи психологічний поріг супротиву.

З огляду на це, превентивна функція інформаційної безпеки має полягати у руйнуванні цієї віртуальної монополії шляхом створення альтернативної системи «смислових фільтрів» та забезпечення безперебійного доступу до національного контенту. Оскільки конструйована ворогом реальність є надзвичайно крихкою за межами інформаційного вакууму, найефективнішим способом запобігання колаборaціонізму стає не просто контрпропаганда, а розвиток критичного мислення та медіагігієни громадян.

Досліджуючи стратегічні аспекти сучасної війни, В. Горбулін наголошує, що протидія агресору вимагає передусім забезпечення когнітивної стійкості

суспільства. В умовах, коли ворог використовує асиметричні методи впливу та цілеспрямовано деформує інформаційний простір, інформаційна безпека громадянина трансформується з технічного питання у фундаментальний запобіжник проти колабораціонізму. Як зазначається у наукових дискусіях навколо концепції «війни майбутнього», саме здатність держави захистити свою інформаційну суб'єктність та забезпечити громадян верифікованими даними є базовою умовою нівелювання схильності населення до співпраці з окупаційними режимами [190, с. 220].

Важливо враховувати також, що замість спільного для суспільства «ядра правди» формується множинність конкуруючих версій, які продукуються не за критеріями достовірності, а за запитом – політичним, економічним або емоційним. Ця логіка «правди на замовлення», підсилена соціальними мережами та алгоритмізованими стрічками, руйнує здатність громадян до колективної інтерпретації подій і переводить їх у режим індивідуального конструювання смислів. Для окупаційного режиму така фрагментація є функціонально вигідною: в умовах, коли суспільство розпадається на групи, що живуть у власних інформаційних бульбашках і не мають спільних точок відліку, знижується потенціал солідарності, опору та довіри до державних інституцій. Як наслідок, зростає частка «сірих зон» лояльності, де співпраця з окупантом може раціоналізуватися як «пристосування», «норма» або «менше зло».

Аналіз дослідження О. Андрєєвої дає підстави стверджувати, що формування підґрунтя для колабораційної діяльності розпочалося задовго до збройної агресії через цілеспрямований інформаційно-психологічний тиск з боку держави-агресора. Авторка доводить, що росія системно використовувала інформаційний простір як інструмент деконструкції української національної ідентичності. Цей етап підготовки до війни був фактично «прогледіний» державою, оскільки українська влада тривалий час розглядала інформаційну безпеку лише в технічному аспекті, ігноруючи гуманітарну та когнітивну складові. Попри те, що наукові дослідження цієї

проблеми проводилися та оприлюднювалися задовго до повномасштабного вторгнення, їхні результати не були трансформовані в ефективну державну політику. Як наслідок, потяг до колабораціонізму в окремих суспільних прошарках стала результатом не миттєвого впливу окупації, а логічним завершенням багаторічної «інформаційної обробки», яка нівелювала здатність громадян до опору ворожим маніпуляціям [191, с. 128-135; 150-152].

Як видається, найбільш чутливими для інформаційної безпеки України темами інформаційно-психологічного тиску російської пропаганди є:

- концепція «руського міра», що охоплює єдиний духовно-культурний, мовний та історичний простір;
- радикалізм у політиці, український націоналізм;
- братерські слов'янські народи: росіяни, українці та білоруси;
- Українська держава як штучне утворення часів Радянського Союзу;
- Українська держава як держава, що веде війну з власним народом [192, с. 144].

Відтак загальносоціальна превенція колабораціонізму повинна включати системні заходи інформаційної стійкості як компонента національної безпеки. Йдеться про політику, що відновлює спільний простір єдиних сенсів: розвиток медіаграмотності та критичного мислення, підтримка відповідальної журналістики й інституційного фактчекінгу, прозорі державні комунікації, а також інструменти протидії ворожим інформаційним операціям, які навмисно розмивають межі достовірності та культивують соціальний песимізм і недовіру. Запобігання набуває характеру «профілактики легітимації»: метою стає не лише перешкоджання конкретним діям, а й недопущення формування середовища, в якому колабораціонізм може виглядати прийнятними або морально нейтральними. Саме тому ефективна загальносоціальна стратегія має працювати на випередження шляхом зміцнення когнітивного і ціннісного імунітету суспільства, без якого будь-які спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи залишаються реактивними й структурно запізнілими.

Аналізуючи шляхи мінімізації ризиків у безпековій сфері, О. Ілляшенко та О. Кияшко пропонують розглядати інформаційну безпеку як активну систему протидії, що має базуватися на поєднанні правових, технічних та когнітивних методів [193, с. 95-96]. Автори обґрунтовують необхідність впровадження стратегії випереджального впливу, яка полягає не лише у пасивному моніторингу загроз, а у активному формуванні державою стійкого інформаційного каркасу.

Стратегічні орієнтири загальносоціальної превенції отримують нормативне закріплення у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента № 392/2020 [194]. Документ концептуалізує інформаційну безпеку як самостійну складову національної безпеки, тісно пов’язану з питаннями суспільної згуртованості, довіри до державних інституцій та стійкості до дезінформаційних впливів. У Стратегії наголошується, що інформаційна агресія, маніпулятивні кампанії та поширення деструктивних наративів створюють довгострокові ризики для внутрішньої стабільності держави, оскільки здатні підривати ціннісні орієнтири громадян, фрагментувати суспільство та формувати сприятливе середовище для антидержавної поведінки. Таким чином, інформаційна безпека розглядається не лише як сфера захисту інформаційної інфраструктури, а як інструмент превентивного впливу на соціальні процеси, що безпосередньо корелюють із ризиками колабораціонізму.

Зазначені стратегічні положення деталізуються у відомчих актах, спрямованих на організацію системної протидії дезінформації та координацію стратегічних комунікацій у секторі безпеки й оборони, зокрема в Основних засадах реалізації стратегічних комунікацій у системі Міністерства оборони України [195]. Відповідний документ визначає дезінформацію як елемент ворожих інформаційно-психологічних операцій, що використовуються для делегітимації української влади, розмивання національної ідентичності та нормалізації співпраці з агресором у масовій свідомості. Важливо, що акцент робиться не лише на спростуванні неправдивих повідомлень, а на формуванні

єдиного, узгодженого інформаційного простору, здатного протистояти фрагментації «правд» і когнітивному виснаженню суспільства. У сукупності ці документи закладають нормативну основу для переходу від реактивної моделі інформаційної безпеки до превентивної, в межах якої протидія дезінформації розглядається як інструмент недопущення легітимації співпраці з агресором і формування середовища, несприйнятливого до маніпулятивного виправдання співпраці з окупаційними режимами.

Поряд з цим для реалізації мети протидії дезінформації Указом Президента України від 19 березня 2021 р. № 106 [196] було створено Центр протидії дезінформації – орган Ради національної безпеки і оборони України.

В межах реалізації безпекової стратегії Центр здійснює безперервний моніторинг інформаційного простору, готуючи та оприлюднюючи аналітичні звіти [197], що розкривають механізми маніпулятивного конструювання російської пропаганди. Подаючи верифіковані дані про трансформацію ворожих наративів та ідентифікуючи джерела поширення деструктивного контенту, ЦПД забезпечує населення інструментами інтелектуального захисту, що безпосередньо сприяє збереженню когнітивної стійкості громадян.

Така діяльність має виражений превентивний характер, оскільки оперативне розвінчування пропагандистських міфів дозволяє нівелювати ідеологічне підґрунтя для потенційної колаборації ще до моменту формування стійкої мотивації. В контексті нашого дослідження досвід ЦПД свідчить про те, що інформаційна безпека, реалізована через прозорий та доказовий аналіз дезінформації, стає ефективним запобіжником, який мінімізує вплив «ментальної окупації» на свідомість осіб, що перебувають у зоні ризику, в тому числі і на ТОТ. Відтак, залучення аналітичних продуктів Центру до системи кримінологічної профілактики дозволяє трансформувати інформаційну політику держави у дієвий механізм протидії внутрішнім загрозам національній безпеці.

Особлива практична цінність діяльності ЦПД полягає в розробці конкретного методичного інструментарію для захисту суспільної свідомості. Зокрема, здійснено видання спеціалізованих посібників, «Зброя інформаційної війни» [198] та Посібник з протидії дезінформації [199], які містять практичні настанови протидії дезінформації і трансформують складні стратегії когнітивного захисту у зрозумілі алгоритми дій для кожного громадянина. Користь таких напрацювань для кримінологічної превенції є неоціненною, оскільки вони пропонують дієву методику розпізнавання прихованих технологій вербування та маніпулятивного впливу, що застосовуються агресором у цифровому просторі. Таким чином, інституційна роль Центру виходить за межі моніторингового органу, адже через поширення практичних методичок держава забезпечує населення «інтелектуальним щитом», що дозволяє знизити загрози інформаційного тиску.

Водночас слід враховувати, що ефективність діяльності подібних інституцій істотно залежить від рівня суспільної довіри та поінформованості громадян. За умов загальної фрагментації інформаційного простору й поширення наративів про «керованість» або «політичну заангажованість» державних органів існує ризик формування інституційної недовіри до результатів роботи ЦПД. Додатковим стримувальним чинником виступає низька обізнаність значної частини населення щодо наявних аналітичних і методичних інструментів, які пропонує держава для захисту від інформаційно-психологічних впливів. Таким чином, превентивний потенціал діяльності ЦПД може бути реалізований повною мірою лише за умови цілеспрямованого формування суспільного розуміння змісту, меж і призначення таких заходів, а також інтеграції відповідних інструментів у ширшу систему громадянської освіти та стратегічних комунікацій. Саме усвідомлення громадянами логіки й механізмів державної інформаційної політики перетворює інституційні напрацювання з формального ресурсу на реальний чинник загальносоціального запобігання.

В контексті пошуку ефективних алгоритмів запобігання колаборaціонізму особливої уваги заслуговує прикладний аналіз способів протидії дезінформації, представлений у звіті Українського інституту медіа та комунікації [200]. Дослідження акцентує увагу на тому, що традиційний дебанкінг (спростування вже поширених фейків) має обмежену ефективність через дію психологічного ефекту первинного сприйняття, що вимагає зміщення акцентів у бік пребанкінгу. Дана технологія розглядається як інструмент «превентивного щеплення», що шляхом роз'яснення громадянам механізмів маніпуляцій ще до моменту їхнього застосування агресором, формує когнітивну стійкість та унеможливлює подальше ідеологічне вербування.

Автори звіту обґрунтовують, що запобігання співпраці з окупантом у інформаційній сфері має базуватися на стратегічних комунікаціях – переході від спростування вже заявлених новин до проактивного формування власного позитивного наративу. Це дозволяє заповнити інформаційний вакуум на вразливих територіях, не залишаючи простору для конструювання вигідних для ворога ілюзій. Крім того, у роботі наголошується, що медіаграмотність та розвиток критичного мислення населення є не просто освітнім компонентом, а базовим безпековим заходом, який перетворює громадянина на активного суб’єкта протидії інформаційній агресії. Такий комплексний підхід, що поєднує випереджальне інформування з системним навчанням, виступає ключовим запобіжником.

Наступним визначальним інструментом загальносоціального запобігання колаборaціонізму виступає система виховно-просвітницьких заходів, яка не може обмежуватися суто освітньою площиною й потребує осмислення як багатовимірного суспільного процесу. У цьому контексті виховна діяльність постає як цілеспрямований і тривалий вплив на різні соціальні та вікові групи, спрямований на закріплення ціннісних орієнтацій, моральних стандартів та моделей поведінки, несумісних зі співпрацею з державою-агресором.

Особливу роль у цій системі відіграє робота з дітьми та молоддю, оскільки саме в цей період закладаються базові уявлення про суспільні цінності, національну приналежність і межі допустимої поведінки.

Як зазначають фахівці педагогіки, початок цілеспрямованого формування патріотичних орієнтацій доцільно пов'язувати з раннім дитячим віком, коли відбувається інтенсивне становлення особистості. Саме на цьому етапі закладаються базові уявлення про соціальну реальність, суспільні зв'язки та культурні цінності, а також формуються первинні громадянські якості. У дошкільному віці істотно зростає пізнавальна й емоційна відкритість дитини до навколишнього світу, що зумовлює підвищений інтерес до соціальних процесів і спільного життя. Усвідомлення належності до родини, місцевої спільноти та близького соціального середовища поступово стає підґрунтям для розвитку почуття причетності до ширшого суспільного й державного простору, на основі якого надалі вибудовується відповідальне ставлення до громадянських і конституційних обов'язків [201, с. 96].

В дослідженні О. Остапенка та М. Тимчика обґрунтовується, що патріотичне виховання в умовах війни має трансформуватися з теоретичного навчання у дієвий механізм захисту національного інформаційного простору. Автори акцентують на тому, що системні просвітницькі заходи є фундаментом для формування у громадян внутрішньої стійкості до зовнішніх маніпуляцій. Для запобігання колабораціонізму цей підхід є критично важливим, оскільки виховання патріотично налаштованої особистості передбачає створення такого ціннісного каркасу, який унеможливлює поблажливість до ворожих наративів. Просвітницька робота, на думку авторів, повинна випереджати інформаційні атаки агресора, забезпечуючи населення інструментами критичного аналізу та національної самоідентифікації. Таким чином, діяльність інституцій педагогічної науки розглядається як невід'ємна складова загальносоціальної превенції, де високий рівень патріотичної свідомості виступає головним психологічним бар'єром проти співпраці з окупантом [202, с. 63-64].

Поряд з цим загальна система молодіжної політики в умовах збройної агресії перестає бути сукупністю розрізнених заходів підтримки молоді та трансформується у стратегічний механізм впливу на формування ціннісних орієнтацій, моделей поведінки та громадянської лояльності. Війна актуалізує роль молодіжної політики як простору, в якому закладаються базові установки щодо ставлення до держави, її суверенітету та допустимих форм взаємодії з владою в умовах кризи. Саме через молодіжну політику держава здатна системно впливати на ті соціальні групи, для яких процеси ідентифікації, самовизначення та соціальної інтеграції ще не завершені, а відтак залишаються вразливими до стороннього впливу [203, с. 59-62].

В межах сучасної молодіжної політики України формується ідейно-ціннісне ставлення до державності та матеріально-фінансовий фундамент вірності державі, що має безпосереднє значення для загальносоціальної превенції колабораціонізму. Поряд із виховними та просвітницькими компонентами держава запроваджує систему практичних стимулів, спрямованих на підтримку молоді як стратегічного ресурсу національної безпеки: спеціальні стипендії, гранти, програми академічної мобільності, фінансування стажувань, конкурсів, наукових і культурних заходів, а також інструменти підтримки обдарованої студентської молоді [203, с. 63-64]. Такий підхід дозволяє інтегрувати молодь у соціально-економічний та інтелектуальний простір держави, знижуючи вплив фрустраційних факторів, які можуть бути використані агресором. Відтак молодіжна політика виконує не лише символічну, а й прагматичну функцію: вона підкріплює цінність української держави конкретними можливостями самореалізації, що трансформує патріотизм із суто ідеологічної категорії у раціонально обґрунтований соціальний вибір.

Окремого аналізу потребує сучасна освітня політика держави щодо дітей, проживаючих на ТОТ. Як про це констатовано у Спеціальній доповіді Уповноваженого ВРУ з прав людини щодо доступу до освіти дітей та молоді з тимчасово окупованих територій України [204] системний тиск агресора

невідворотно призводить до критичної загрози втрати зв’язку молоді, що проживає на ТОТ, з національним освітнім простором. На рівні загальної середньої освіти ключовим викликом визначено перебування дітей під подвійним навантаженням, оскільки ті змушені відвідувати школи окупанта та паралельно здобувають українську освіту дистанційно в умовах тотального контролю мережі Інтернет і загрози витоку персональних даних. Для розв'язання цієї проблеми доповідь пропонує впровадження спеціальної адаптованої освітньої програми, що фокусується виключно на українознавчому компоненті, а також легалізацію результатів навчання, здобутих на окупованих територіях, що є необхідним кроком для отримання документа державного зразка.

У сфері вищої освіти держава продовжує гарантувати спрощений доступ до навчання через мережу спеціалізованих освітніх центрів, що дозволяє вступникам із ТОТ подавати документи дистанційно та вступати на основі співбесід без обов’язкового складання національного мультипредметного тесту. Зазначені гарантії підкріплюються системою соціальних пільг, зокрема виділенням спеціальних бюджетних місць за Квотою-2, безкоштовним проживанням у гуртожитках та наданням стипендіального забезпечення. Підсумовуючи, доповідь наголошує на необхідності невідкладного затвердження державної Концепції доступу до освіти, яка б забезпечила комплексну інтеграцію молоді з ТОТ та стала запобіжником їхньої остаточної асиміляції державою-агресором.

Вважаємо, що розбудова комплексної мережі підтримки для дітей та молоді з ТОТ (зокрема через впровадження адаптованих навчальних програм, спрощених процедур вступу до закладів вищої освіти та надання гарантованих соціальних пакетів) виступає як гуманітарним інструментом, так і превентивним чинником кримінологічного спрямування. Такий підхід створює дієві передумови для реалізації механізму «слідування батьків за дітьми», коли забезпечення реальної перспективи інтеграції молодого покоління в українське суспільство стає вагомим стримуючим фактором для

членів їхніх родин, застерігаючи їх від активної співпраці з окупаційними структурами. Таким чином, пріоритетність безпечного майбутнього дитини на підконтрольній території України фактично нівелює прагматичну та ідеологічну мотивацію до колабораціонізму серед дорослого населення, перетворюючи освітню стійкість молоді на стратегічний бар'єр проти експансії агресора та забезпечуючи життєздатність концепції національної єдності попри фізичні кордони лінії фронту.

Національна молодіжна стратегія до 2030 року, затверджена Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021 [205], посідає системоутворююче місце у реалізації загальносоціального виміру державної політики, спрямованої на зміцнення суспільної стійкості в умовах збройної агресії. В межах цієї Стратегії молодь розглядається як активний суб'єкт державотворчих процесів, що зумовлює її значення для забезпечення національної безпеки. Закладені в документі пріоритети – безпека та життєстійкість, формування громадянських компетентностей, соціальна інтегрованість і конкурентоспроможність – створюють нормативну рамку для комплексного впливу на процеси соціалізації молоді, її ціннісні орієнтації та моделі поведінки. Такий підхід трансформує молодіжну політику з декларативного напряму соціальної роботи у стратегічний інструмент довгострокового впливу на стабільність суспільства, в межах якого вірність Україні побудована не тільки на символічних цінностях, а й на реальному включенні молоді у соціально-економічний та публічний простір України.

Одним із ефективних напрямів превентивного впливу доцільно розглядати цілеспрямоване формування професійно-етичного середовища в системі публічної служби, насамперед серед посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування. Сфера трудових відносин виконує не лише функцію реалізації управлінських повноважень, а й відіграє суттєву роль у процесах соціалізації, колективної ідентифікації та відтворення моделей належної поведінки. Саме тому робоче середовище становить стратегічно важливий простір для впровадження профілактичних механізмів,

спрямованих на зниження вразливості персоналу до деструктивних зовнішніх впливів.

Сучасні підходи до запобігання девіантним формам поведінки в публічному секторі ґрунтуються на інтеграції управлінських, освітніх і нормативно-правових інструментів. Йдеться про системну роботу з підвищення рівня інституційної лояльності, правової поінформованості та інформаційної стійкості працівників. Важливим елементом такої діяльності є регулярне інформування персоналу щодо сутності колабораційної діяльності, її типових проявів, а також юридичних наслідків участі у протиправних формах співпраці з державою-агресором, передбачених кримінальним законодавством. Водночас істотне значення має участь служб управління персоналом і психологічного супроводу, які здатні своєчасно виявляти фактори професійної дезадаптації, фрустрації чи підвищеного впливу ворожих інформаційних наративів. [206, с. 91-92].

В межах кримінологічного аналізу загальносоціального запобігання колабораційній діяльності постає необхідність критичного переосмислення ролі соціально-економічних детермінант, зокрема безробіття та рівня бідності. Традиційний підхід до профілактики злочинності часто розглядає незайнятість як базовий чинник девіації, проте у випадку колабораціонізму цей зв’язок має опосередкований та нелінійний характер. Емпіричні дані ОГП та аналіз поточної судової практики вказують на те, що понад 60% осіб, підозрюваних у вчиненні колабораційної діяльності, на момент вчинення правопорушення не мали офіційного працевлаштування або не були залучені до освітнього процесу. Однак така статистична кореляція не дозволяє трактувати безробіття як домінуючий чи вирішальний мотив при ухваленні рішення про співпрацю з ворогом.

У контексті ТОТ погодження особи на зайняття посад в окупаційних структурах чи здійснення господарської діяльності в інтересах ворога зумовлюється не стільки соціальною незахищеністю, скільки фактом встановлення правового режиму держави-агресора та примусової ліквідації

українських інститутів. У таких обставинах пошук «релевантних рішень» для самозабезпечення є наслідком адаптації до нав’язаної реальності, де юридичні особи та органи управління інтегровані в систему окупаційної влади, а легітимні аналоги відсутні. Відтак, мова йде не про класичне безробіття, а про вимушене або свідоме прийняття нових умов існування в агресивному правовому середовищі.

Таким чином, боротьба з безробіттям і загальним збіднінням населення мають розглядатися як універсальні заходи загальної превенції криміналітету, проте вона не має специфічного або принципового значення безпосередньо для протидії колабораціонізму. Мотиваційне ядро цього кримінального правопорушення формується іншими чинниками: ідеологічною комплементарністю до держави-агресора, відчуттям ціннісної єдності з російською нацією та прагматичними кар’єристськими цілями. Для певного сегмента правопорушників співпраця з окупантом стає «соціальним ліфтом», що пропонує привілеї та матеріальні умови, які за рівнем вигоди перевищують можливості, доступні особі в межах правового поля України. З огляду на це, розробка специфічних заходів у сфері зайнятості саме як інструменту протидії колабораціонізму є стратегічно недоцільною, оскільки такі кроки не здійснюють значного впливу на ідеологічні та амбітні детермінанти, що лежать в основі державної зради.

Погоджуючись із аргументованими висновками авторів щодо необхідності реформування системи публічного управління у сфері протидії колабораціонізму, вважаємо за доцільне підтримати запропоновану ними чотиривекторну модель, що включає нормативну модернізацію, інституційне посилення, інформаційну роботу та міжнародну співпрацю. Особливої підтримки заслуговує теза про пріоритетність національно-патріотичного виховання та підтримку внутрішньо переміщених осіб (ВПО) як стратегічних запобіжників соціальної ізоляції, яку агресор використовує для вербування [207, с. 44-45].

Статистичні показники, згідно з якими чисельність фактично переміщених осіб в Україні сягнула позначки у 3,694 млн осіб [208], свідчать про перехід явища внутрішньої міграції у фазу довготривалої соціальної трансформації. Для більшості таких домогосподарств характерною є прогресуюча дефіцитарність базових ресурсів та глибока дезорієнтація у стратегічному плануванні власного майбутнього.

В продовження тези авторів щодо вразливості цієї категорії населення, вбачаємо за необхідне змістовно розширити аналіз соціальної групи ВПО, оскільки саме вона перебуває в епіцентрі складних безпекових та гуманітарних викликів. Зокрема, критичними проблемами, що потребують нагального вирішення, є не лише економічна депривація, а й ризики соціальної відчуженості та психологічної дезадаптації. З огляду на кримінологічну превенцію, саме системна невизначеність та відчуття покинутості можуть стати тими деструктивними факторами, які ворожа пропаганда намагається використати для дискредитації державних інституцій. Відтак, поглиблений розгляд проблем ВПО є принциповим для формування комплексної моделі захисту суспільної свідомості та запобігання будь-яким проявам антидержавних спрямувань.

Аналіз результатів першого загальнонаціонального опитування щодо захисту прав ВПО, презентованого Міністерством соціальної політики України [209], дозволяє виокремити критичні зони соціально-економічної вразливості, що мають безпосередній вплив на рівень загальносоціальної превенції колабораціонізму. Зокрема, встановлено, що близько 46% домогосподарств ВПО перебувають у стані глибокої фінансової депривації, за якої наявних доходів не вистачає навіть на базові потреби або лише на харчування, а понад 70% респондентів змушені витрачати основну частку бюджету на оренду житла. Показник працевлаштування серед осіб працездатного віку на рівні лише 38% корелює з виявленою нами статистикою щодо незайнятості осіб, схильних до правопорушень проти основ національної безпеки. У контексті протидії колабораційній діяльності ці цифри свідчать про

те, що тривала соціальна ізоляція та правова незахищеність (на яку вказують понад 30% опитаних, потребуючи юридичної допомоги) формують у громадянина відчуття відчуженості від державних інститутів. Таким чином, подолання дефіциту базових ресурсів та інтеграція ВПО є стратегічним безпековим заходом, оскільки мінімізація цих деструктивних чинників позбавляє агресора можливості маніпулювати соціальним незадоволенням з метою вербування чи поширення антидержавних наративів.

Аналіз поточної динаміки міграційних процесів у поєднанні з експертними оцінками соціально-економічних чинників дозволяє констатувати пряму детермінованість між рівнем соціальної захищеності ВПО та ризиками їхнього втягування у колаборaційну діяльність. Офіційні дані щодо повернення близько 150 тисяч осіб на ТОТ [210] свідчать про критичну фазу дезадаптації, де першопричиною реміграції виступає неспроможність держави забезпечити базові потреби громадян на підконтрольній території, зокрема через дефіцит доступного житла та припинення цільових виплат.

Таким чином, стратегія запобігання колаборaційній діяльності в контексті міграційної кризи свідчить, що соціальна стабілізація ВПО на підконтрольних територіях має розглядатись не як допоміжний чи побічний гуманітарний захід, а як активний інструмент адміністративно-правової протидії агресору. Запобігання поверненню громадян до правового вакууму ТОТ є превентивним заходом, що перериває ланцюг потенційної колаборації ще на етапі її ймовірної виникнення.

Важливого значення в цьому контексті набуває політика забезпечення ВПО місцем проживання. Забезпечення житлової стабільності ВПО мінімізує ризики реміграції громадян на ТОТ та нівелює ідеологічний наратив агресора про «байдужість» України до своїх громадян. Сучасний стан реалізації державної житлової політики дозволяє виокремити низку стратегічних інструментів, що розробляються з метою стабілізації життєдіяльності ВПО та їх інтеграції в приймаючі громади. На сучасному етапі основними напрямами нормативно-правового регулювання є трансформація місць тимчасового

проживання (МТП) через запровадження чітких вимог їх функціонування (Постанова № 930 [211]), а також системне формування фондів житла для тимчасового проживання (Постанова № 495 [212]) шляхом реконструкції наявних об’єктів та інвентаризації потенційно придатного житлового фонду. Особливого значення набувають експериментальні проєкти, зокрема щодо розбудови системи муніципального (соціального) орендного житла (Постанова № 796 [213]), що орієнтована на створення сталої моделі соціальної оренди на рівні громад, та спеціалізовані ініціативи щодо забезпечення житлом найбільш постраждалих категорій ВПО, які поєднують механізми будівництва та пільгового іпотечного кредитування. Паралельно розвиваються інструменти прямої підтримки оренди у приватному секторі через механізми субсидування (Постанова № 1225 [214]) та компенсації витрат за безоплатне розміщення осіб («Прихисток» [215]).

Незважаючи на розгалуженість зазначеного інструментарію та активізацію розробки нових нормативних актів, саме житлова потреба залишається найбільш гострим викликом у системі державної підтримки ВПО та, відповідно, загальносоціальної превенції колабораціонізму. Системний дефіцит фінансових ресурсів для масштабної реновації, невідповідність значної частини приміщень МТП вимогам тривалого перебування, а також інституційні бар’єри у створенні муніципального орендного фонду зумовлюють високий рівень житлової незахищеності ВПО.

Наступним вагомим елементом загальносоціального запобігання колабораціонізму є ефективне врегулювання правового та адміністративного зв’язку держави з мешканцями ТОТ. Спрощений і зрозумілий доступ до встановлення юридично значущих фактів, відновлення документів та отримання соціальних і адміністративних послуг знижує рівень правової невизначеності, яка використовується окупаційною владою як інструмент тиску. Умови, за яких держава забезпечує реальну можливість реалізації базових прав, формують відчуття помітності, включеності громадян у правове

поле України та зменшують привабливість альтернативних, нав’язаних окупантом, моделей лояльності.

Надмірна бюрократизація, складність процедур і дефіцит належної інформаційної підтримки підвищують соціальну та психологічну вразливість населення ТОТ, створюючи підґрунтя для прагматичної співпраці з окупаційними структурами. В умовах, коли доступ до базових послуг стає простішим через окупаційну адміністрацію, колабораційна діяльність може раціоналізуватися. Тому забезпечення прозорих, оперативних і скоординованих адміністративних механізмів з боку України є не лише питанням правозастосування, а й ключовим елементом превентивної політики, спрямованої на мінімізацію ризиків формування лояльності до держави-агресора [216; 206, с. 92-93].

На основі аналізу концепції Центру прав людини ZMINA щодо правового режиму документів на ТОТ, формування державної політики в цій сфері має базуватися на принципі «прагматичної конвалідації». Це означає відхід від абсолютного невизнання будь-яких актів окупаційної влади на користь механізму підтвердження окремих юридичних фактів, які є критично важливими для реалізації прав громадян України. Зокрема, йдеться про перехід від виключно судового порядку встановлення фактів (народження, смерть, шлюб тощо) до адміністративної процедури, що дозволить державі зберегти правовий зв'язок із населенням і спростити реінтеграцію після деокупації територій.

Особлива увага в політиці визнання має приділятися правочинам щодо нерухомого майна та документів, що підтверджують право власності. Згідно з аналітикою, держава повинна застосовувати презумпцію часткового визнання правочинів, вчинених громадянами України, якщо такі дії були спрямовані на забезпечення базових потреб життєдіяльності та не суперечили інтересам національної безпеки. Водночас обов’язковим елементом політики є нуліфікація («виправлення») правочинів, вчинених за участю громадян рф, які прибули на ТОТ у межах цілеспрямованої політики колонізації, або

правочинів, пов'язаних із незаконною експропріацією («націоналізацією») майна окупаційними адміністраціями [217].

Впровадження такої диференційованої політики зніматиме з громадян необхідність ідеологічної співпраці з окупантом задля легалізації свого побутового статусу. Крім того, розробка зрозумілих алгоритмів «майбутньої легітимізації» документів дозволяє особам на ТОТ зберігати правову лояльність до власної держави, розуміючи, що їхні життєво необхідні дії в окупації будуть адекватно оцінені та визнані національною правовою системою після звільнення територій.

Побіжно варто зазначити, що в умовах гострої полярності суспільної думки, зумовленої воєнним станом та інтенсивним стороннім впливом, зокрема агресивною російською пропагандою, корупція трансформується з суто кримінального явища на потужний дестабілізуючий фактор національної безпеки. Російські інформаційні операції майстерно використовують факти корупції для дискредитації української державності, поглиблення суспільного розколу та формування в громадян відчуття безнадії та «несправедливості» існуючого ладу. Корупція виступає внутрішнім каталізатором, який підриває мобілізаційний потенціал суспільства та створює ідеологічні лакуни, що їх ворог заповнює антидержавними наративами, подаючи колаборацію як альтернативу корумпованій системі.

На основі аргументації, викладеної у дослідженні Н. Сметаніної [218, с. 168-170], стає очевидним, що стратегія загальносоціальної превенції колабораціонізму обов’язково повинна включати в себе безкомпромісну протидію корупції як невід’ємну складову захисту конституційного ладу. Зміцнення інституційної спроможності державних органів через антикорупційну прозорість є ключовим запобіжником проти втягування громадян у протиправну діяльність на користь ворога. Лише через реальне очищення владних структур від корупційних ризиків можливе підвищення рівня довіри суспільства до існуючої системи органів державної влади. Така довіра формує «імунітет» громадян до ворожого впливу.

Наостанок, заглиблюючись у генезис проблеми колаборaціонізму, слід опосередковано визнати специфічну «віктимність» України, а точніше її політичних еліт, чиє багаторічне «загравання» з рф з моменту здобуття незалежності створило сприятливий ґрунт для сучасної трагедії. Політика багатовекторності, економічна залежність та допущення російського інформаційно-культурного домінування сформували вразливість («віктимність») національної системи безпеки [219, с. 72-74]. Ця стратегічна непевність українських провладних структур тривалий час розмивала межі між національним інтересом та «сусідським партнерством», що зрештою дезорієнтувало частину населення.

Підсумовуючи, слід констатувати, що протидія колаборaціонізму на загальносоціальному рівні має ґрунтуватися на вжитті системних та взаємодоповнюючих факторів, де ключове місце посідає війна інформації. Оскільки колаборaціонізм є явищем, похідним від людської свідомості, стратегія запобігання має бути ієрархічно структурованою та включати різні рівні:

1. Когнітивно-інформаційний рівень: Формування стійкого імунітету до пропаганди та розбудова чіткої національної ідентичності, яка виключає можливість ментального повернення до «спільного минулого» з агресором.

2. Політико-ідеологічний рівень: Остаточне розірвання зв’язків еліт із російським впливом та законодавче закріплення незворотності європейського курсу, що нівелює будь-які сподівання на «реванш».

3. Соціально-адміністративний рівень: Створення державою умов, за яких лояльність до неї підкріплюється ефективним захистом, соціальними гарантіями та справедливим правосуддям.

Таким чином, загальносоціальна превенція колаборaціонізму – це передусім боротьба за свідомість громадянина, де державна політика має трансформуватися з пасивного реагування на активну розбудову ціннісного каркаса нації.

3.3. Спеціально-кримінологічне запобігання колаборaційній діяльності.

Наступним етапом протидії колаборaційній діяльності є спеціально-кримінологічне запобігання, яке спрямовується на недопущення вчинення можливих злочинів, недопущення повторного вчинення в подальшому, припинення їх на ранній стадії, виявлення та усунення криміногенних факторів за допомогою організаційних, правових, оперативно-розшукових, економічних, педагогічних та медичних заходів [4, с. 37]. Таким чином, структура спеціально-кримінологічного запобігання колаборaціній діяльності складається із заходів профілактики, відвернення і припинення.

Так, спеціально-кримінологічне запобігання визначається як комплексна діяльність суб'єктів різного рівня – від державних інституцій до індивідуальних громадян, – спрямована на нейтралізацію детермінант злочинності та переривання генезису злочинної поведінки. Ключовий зміст цього підходу полягає у системному впливі на об'єктивні чинники (причини та умови) та суб'єктивні стадії вчинення злочину, що забезпечує багаторівневу превентивну дію на кожному етапі реалізації протиправного наміру [220, с. 144].

За усталеними підходами кримінологічної науки система запобігання злочинності структурується через взаємопов’язані елементи, до яких належать об’єкти і суб’єкти запобіжного впливу, а також цілі та комплекс відповідних заходів.

В межах вітчизняної кримінологічної доктрини В. Голіна обґрунтовує, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності має комплексний характер і реалізується за трьома взаємопов’язаними напрямами: кримінологічної профілактики, спрямованої на виявлення й нейтралізацію криміногенних чинників; відвернення злочинів, що полягає у впливі на осіб або ситуації з метою недопущення реалізації злочинного наміру; та припинення злочинів, яке передбачає своєчасне втручання для зупинення вже розпочатої протиправної діяльності [184, с. 22].

Кримінологічна профілактика у кримінологічному розумінні полягає у завчасному, цілеспрямованому впливі на криміногенні явища з метою їх випередження, обмеження, усунення або нейтралізації, а також у захисті осіб і соціальних цінностей від потенційних злочинних посягань. Її ефективність безпосередньо пов'язана зі спеціалізацією та професіоналізацією профілактичної діяльності, що вимагає залучення підготовлених суб'єктів із відповідними знаннями, навичками та кримінологічною компетентністю.

Відвернення злочинів є самостійною та специфічною формою спеціально-кримінологічного запобігання, фокус якої зосереджений на етапі виникнення злочинного наміру та формування кримінальної мотивації до моменту безпосереднього вчинення діяння. Це активна професійна діяльність широкого кола суб'єктів, спрямована на створення «контрмотивів», які спонукають особу до добровільної відмови від реалізації задуму. У структурі цього напряму виокремлюють два основні види (рівні) впливу: загальне відвернення, що орієнтоване на усунення або нейтралізацію злочинних намірів у певних соціальних груп чи прошарків населення з прогнозованою криміногенною орієнтацією, та індивідуальне відвернення, яке передбачає безпосередній вплив на свідомість і волю конкретної особи, про злочинні наміри якої достовірно відомо. Реалізація цих напрямів здійснюється через систему заходів переорієнтації антигромадських настанов, активні оперативно-розшукові контрзаходи, а також специфічний інструментарій індивідуального впливу, що включає переконання, примус, перестереження та надання допомоги.

Врешті, припинення злочинів полягає у виявленні та нейтралізації злочинної активності на етапах готування або замаху. Кримінологічний аспект цього напряму є значно ширшим за суто правоохоронну діяльність, оскільки охоплює не лише призупинення індивідуальних посягань, а й розробку сценаріїв локалізації масових, ідеологічно забарвлених та організованих злочинних ексцесів. У структурі припинення виокремлюються три типи заходів: спонукання (формування у особи «поштовху» до добровільної

відмови через усвідомлення ризиків), перестереження (створення фізичних та ситуаційних бар'єрів, що роблять продовження злочину неможливим) та активного втручання (негайна силова або адміністративна реакція для недопущення настання тяжких наслідків). Особлива увага приділяється нормативному та науковому забезпеченню тактики втручання у кризові ситуації, де припинення злочинних проявів вимагає проведення спеціальних операцій та високого рівня міжвідомчої координації для стабілізації оперативної обстановки [184, с. 23, 30-35].

Таким чином, подальший аналіз спеціально-кримінологічних заходів протидії колабораційній діяльності здійснюватиметься саме в межах цієї моделі, яка слугуватиме методологічним каркасом нашого дослідження.

Починаючи з аналізу заходів кримінологічної профілактики, відзначимо, що остання набуває пріоритетного значення з огляду на саму природою колабораційної діяльності, яка, як правило, здійснюється на ТОТ, де українська держава об'єктивно позбавлена можливості забезпечити повноцінний кримінально-правовий контроль, проводити оперативно-розшукові заходи, досудове розслідування та забезпечувати невідворотність покарання. За таких умов класичні репресивні механізми кримінальної юстиції виявляються структурно запізнілими або фактично непридатними для негайного реагування, а притягнення винних до відповідальності переноситься у часово невизначену постокупаційну перспективу. Саме тому акцент у системі протидії колабораціонізму має бути зміщений у бік кримінологічної профілактики, спрямованої на недопущення формування мотивації до співпраці з окупаційною адміністрацією, нейтралізацію криміногенних умов і впливів, а також раннє виявлення та блокування моделей поведінки, що можуть трансформуватися у колабораційну діяльність.

Одним з найперших заходів кримінологічної профілактики колабораційної діяльності варто визнати евакуацію населення як організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також

матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення [221]. Безпосередня ж реалізація евакуаційних заходів здійснюється на підставі підзаконних нормативно-правових актів, які конкретизують загальні положення Кодексу цивільного захисту України. Ключову роль у цьому процесі відіграє Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 [222], що встановлює порядок організації та проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій.

У своєму класичному розумінні евакуація спрямована на фізичне гарантування безпеки, збереження життя, здоров'я громадян та захист майна від вражаючих факторів техногенного, природного чи воєнного характеру. Водночас у специфічних умовах воєнного стану та перманентного ризику окупації українських територій функціональне призначення евакуації суттєво розширюється, набуваючи ознак стратегічного безпекового фільтра. В такому контексті евакуаційні заходи мають бути цілеспрямовано орієнтовані на недопущення залишення значних мас населення в межах зони потенційного контролю агресора. Це дозволяє радикально знизити ризик ініціації процесів примусової асиміляції та інкорпорації українських громадян у ворожу правову й адміністративну реальність. Таким чином, мінімізація демографічної присутності на ТОТ автоматично послаблює можливості держави-агресора щодо здійснення психологічного та силового тиску на цивільних осіб.

В цьому контексті потребує додаткового наукового осмислення інструмент запровадження спеціального обліку та пріоритетної евакуації представників «груп ризику», до яких належать правоохоронці, державні службовці, судді, а також педагоги, зокрема вчителі історії та української мови і літератури. Наукова доцільність виокремлення цих категорій зумовлена їхньою підвищеною «криміногенною вразливістю» в умовах окупації: для агресора залучення таких осіб до співпраці є стратегічним напрямом, оскільки

професійний статус використовується як спосіб легітимізації окупаційного режиму та імітації масової лояльності місцевих еліт.

Продовжуючи розробку концептів кримінологічної профілактики колабораціонізму, особливу увагу слід приділити практичній спроможності держави підтримувати сталий зв'язок із громадянами на ТОТ. Проблема збереження стабільного інформаційно-комунікаційного зв’язку з мешканцями ТОТ набуває статусу пріоритетного завдання спеціально-кримінологічної превенції колаборційної діяльності. Навмисне блокування українських мобільних операторів та інтернет-трафіку з боку держави-агресора слід інтерпретувати не лише як технічну перешкоду, а як цілеспрямовану детермінанту криміналізації правосвідомості громадян через створення «інформаційного вакууму» [223]. В умовах ізоляції особа втрачає доступ до правової реальності України, що радикально підвищує вразливість перед впливом окупаційної пропаганди.

Забезпечення альтернативних каналів комунікації (через VPN-сервіси, VoIP-технології та захищені месенджери) виступає дієвим інструментом профілактики, оскільки збереження сталого зв’язку з підконтрольною територією та рідними формує потужний психологічний контрмотив проти інтеграції у вороже середовище. З погляду кримінологічної теорії, державна підтримка «цифрової стійкості» мешканців ТОТ дозволяє нівелювати ризик вимушеної легітимізації окупаційних структур, яка часто починається з побутової необхідності використання ворожих засобів зв’язку.

Крім того це питання слід розглядати і на рівні окремих складнощів реалізації прав громадян, зокрема на пенсійні виплати, що на сучасному етапі супроводжується низкою інституційних та технічних бар’єрів.

Аналіз поточної адміністративної практики свідчить, що запроваджений механізм дистанційної ідентифікації через відеоконференцзв’язок часто виявляється малоефективним для мешканців ТОТ через відсутність стабільного українського зв’язку та блокування агресором державних веб-порталів. Більше того, надмірна дискреція уповноважених працівників

Пенсійного фонду щодо суб'єктивної оцінки дійсності документів у режимі реального часу створює умови для необґрунтованих відмов, що підтверджується судовою практикою (справи № 120/2750/23, № 140/2240/24). Такі бюрократичні перешкоди та правова невизначеність щодо статусу виплат провокують відчуття соціальної «покинутості», що поступово руйнує емоційний і політико-генетичний зв'язок особи з українською державою [224, с. 146-148].

На основі викладеного вбачається за доцільне розглянути можливість опрацювання специфічних механізмів, що забезпечили б технічну реалізацію прав громадян за складних умов окупації. Зокрема, у межах гуманітарного виміру профілактики колабораціонізму, обережного дискусійного розгляду може потребувати питання пошуку міжнародно-правових або технічних інструментів взаємодії, спрямованих на досягнення домовленостей із державою-агресором (можливо, за посередництва міжнародних інституцій) щодо способів забезпечення належного зв'язку та гарантування безперешкодного доступу до українських цифрових ресурсів.

Такий крок має на меті виключно забезпечення реалізації громадянами України їх невід'ємних прав, зокрема й права на пенсійне та соціальне забезпечення, що дозволить мінімізувати залежність населення від окупаційних виплат та унеможливить використання соціальної вразливості як інструменту тиску. Водночас подібна ініціатива повинна реалізовуватися за умови суворого дотримання національних інтересів та недопущення будь-якої легітимізації окупаційного режиму, виступаючи натомість формою підтвердження юридичного обов'язку української держави перед своїми громадянами незалежно від місця їхнього фактичного перебування.

Тут варто відмітити особливу роль застосунку «Дія», який виступає основним елементом інфраструктури цифрового спротиву. Для мешканців ТОТ цей інструмент часто є єдиним легітимним каналом комунікації, що дозволяє отримувати державні послуги, підтверджувати свій статус та реалізовувати невід'ємні права. Також слід згадати платформу «Ти в Україні»,

що спрямована на стратегічне підтримання правового та ціннісного зв'язку між державою та громадянами, які перебувають у зоні тимчасової окупації. Цей ресурс реалізує комплексне завдання з інформаційного та правового відвернення, надаючи мешканцям ТОТ верифіковані алгоритми дій для мінімізації ризиків примусової співпраці з ворогом. Зокрема, платформа орієнтована на роз'яснення механізмів уникнення мобілізації до лав агресора та відмови від роботи в окупаційних адміністраціях, що безпосередньо запобігає вчиненню діянь, кваліфікованих як колабораційна діяльність. Окрім консультативної функції, сервіс спрямований на деструкцію пропагандистського вакууму та забезпечення безпечної комунікації з українськими державними органами, що дозволяє громадянам інтегруватися в систему національного спротиву замість примусової інтеграції в правове поле окупанта [225].

В розрізі кримінологічного аналізу сфери цифрових інструментів особливої уваги потребує механізм динамічного територіального обмеження доступу до державних інформаційних ресурсів, що базується на приписах Постанов КМУ № 209 [226], № 263 [227] та Наказу Міністерства розвитку громад та територій України № 376 [228]. Згадана нормативна база фактично санкціонує правове та технічне відсікання сегментів мережі на територіях, що перебувають під загрозою окупації, що слід інтерпретувати не просто як технічний захід захисту даних, а як стратегічне усунення суб'єктної бази колабораціонізму. Позбавляючи агресора можливості використовувати національні реєстри для легітимізації окупаційного режиму (через перереєстрацію майна чи бізнесу), держава нівелює саму можливість формування кадрового резерву адміністрацій, оскільки потенційний колаборант втрачає свій основний інструментальний ресурс – доступ до легалізації юридично значущих дій.

Таким чином, блокування реєстрів постає заходом зниження прагматичної мотивації до зради. Коли доступ до ЄДР чи Державного реєстру речових прав на нерухоме майно закритий для нотаріусів на ТОТ, будь-які

спроби «легалізації» відчуження активів стають юридично нікчемними, що перетворює адміністративну співпрацю з ворогом на апріорі безперспективну діяльність. З погляду теорії раціонального вибору, така цифрова ізоляція реєстрів створює ситуацію, за якої ризики кримінального переслідування за колабораціонізм не компенсуються жодними реальними результатами в юридичній площині, що нівелює зусилля окупанта з інтеграції захоплених територій у свій правовий простір.

В еру цифровізації державний контроль визначається монополією на верифікацію прав, що дозволяє зберігати інституційну стійкість держави навіть за умови фізичної втрати територій. Це забезпечує захист суб'єктних прав громадян від «юридичного мародерства» та запобігає деформації правосвідомості, оскільки неможливість законного оформлення протиправних дій окупанта підтримує в особи відчуття невідворотності повернення до правової реальності України. Таким чином, цифрова блокада реєстрів є фундаментальним засобом профілактики.

Наостанок в розрізі аналізу заходів кримінологічної профілактики зазначимо про особливу роль роз’яснювальної роботи щодо розмежування стратегій виживання та актів колабораціонізму, що виступає інструментом захисту правосвідомості від маніпулятивного впливу агресора. Кримінологічна сутність цього заходу полягає у нівелюванні тактики «колективної провини», яку окупаційні режими використовують для штучної криміналізації населення ТОТ. Чітка артикуляція державою критеріїв кримінальної відповідальності, зокрема через призму концепції «дії в стані крайньої необхідності», дозволяє зберегти політико-правову ідентичність особи та запобігти її психологічному зламу.

Як зазначають дослідники, відсутність єдиної, чіткої дефініції та стабільної кримінально-правової практики щодо оцінки випадків колабораційної діяльності сприяє формуванню правової невизначеності, що, у свою чергу, створює сприятливі умови для розмиття меж «дозволеного» і «недозволеного» в поведінці осіб на тимчасово окупованих територіях

(зокрема через неоднорідність тлумачення норм злочину, практику судових рішень та доступ до захисту) [203, с. 11-12]. Таким чином, інституційна підтримка правової орієнтації громадян стає ключовим запобіжником проти інструменталізації соціальної вразливості та забезпечує ментальну стійкість населення як передумову успішної реінтеграції.

Переходячи до наступного блоку спеціально-кримінологічного запобігання колаборациній діяльності – відвернення – ми уточнюємо про необхідність розмежування таких заходів, залежно від місця скоєння кримінального правопорушення. Спершу розглянемо механізми відвернення, що можуть і мають бути застосовані до всього масиву потенційних актів колабораціонізму.

Фундаментальним елементом спеціально-кримінологічного запобігання колабораціонізму на стадії виникнення злочинного наміру є тотальна фінансова ізоляція економічної системи України від суб'єктів, пов'язаних із державою-агресором. Нормативним підґрунтям цього заходу виступає Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 № 18 [229], яка встановила імперативну заборону на здійснення будь-яких валютних операцій, учасником яких є юридична або фізична особа, що має місцезнаходження в російській федерації або республіці білорусь. У кримінологічному аспекті цей захід виконує роль загального відвернення, оскільки створює непереборний правовий та технічний бар'єр для легітимного отримання коштів від агресора. Заборона охоплює не лише прямі перекази, а й виконання зобов'язань перед резидентами рф, що фактично анігілює «легальну» фінансову мотивацію для будь-якої форми співпраці.

Разом з тим, враховуючи адаптивність злочинних намірів, особливого значення набуває фінансовий та крипто-моніторинг, спрямований на виявлення латентних каналів фінансування. Оскільки прямі банківські транзакції заблоковані, спецслужби рф переходять до використання віртуальних активів та мереж підставних осіб («дропів»). Згідно зі звітами Державної служби фінансового моніторингу України, сучасна стратегія

відвернення базується на ідентифікації аномальних мікротранзакцій, які за обсягом та частотою відповідають типовим «гонорарам» за виконання розвідувальних чи диверсійних завдань [230, с. 23]. Застосування інструментів блокчейн-аналітики дозволяє деанонімізувати отримувачів коштів навіть при використанні крипто-гаманців, що перетворює фінансовий інструментарій на засіб індивідуального відвернення. Блокування рахунків на стадії «авансування» злочину не лише позбавляє особу економічного ресурсу, а й виступає актом психологічного тиску, демонструючи повний контроль держави над прихованими транзакціями. Це руйнує кримінальну мотивацію, оскільки ризик неминучого викриття стає неспівмірним із віртуальною винагородою, яка заморожується ще до моменту вчинення діяння.

Крім того, за даними вказаного звіту за період від початку повномасштабного вторгнення по грудень 2024 року вдалось ідентифікувати та блокувати 3 290 рахунків колаборантів [230, с. 6]. Уточнимо також, що останній метод спеціально-кримінологічного запобігання колаборацій ній діяльності підлягає застосуванню не тільки на стадії відвернення, але також і на етапі припинення злочинної активності.

Логічним продовженням фінансового контролю у системі відвернення колаборацію нізму є перехід від моніторингу транзакцій до аналізу поведінкових актів у цифровому просторі. Якщо фінансовий моніторинг фіксує вже сформований матеріальний зв'язок з агресором, то OSINT-моніторинг дозволяє виявити генезис злочинного наміру ще на етапі його вербалізації або підготовчої комунікації.

Зокрема, практичний порадник для здійснення пошуку в мережі Інтернет відомостей про осіб, факти чи події з метою задоволення потреб оперативно-службової діяльності органів і підрозділів СБУ зазначає про стратегічне значення системної інтеграція методів OSINT у практичну діяльність сектору безпеки і оборони України. Застосування інструментів розвідки на основі відкритих даних дозволяє не лише ефективно відстежувати логістику ворожих військ, а й здійснювати випереджувальне виявлення колаборантів та

зрадників, а також оперативно спростовувати дезінформаційні кампанії противника. Окрім оперативного значення, цифрова розвідка відіграє ключову роль у формуванні доказової бази геноцидних практик проти українського народу, що є необхідною умовою для забезпечення невідворотності покарання воєнно-політичного керівництва рф у межах майбутнього Міжнародного трибуналу [231, с. 5].

Загалом OSINT-інструментарій є фундаментальним компонентом сучасної оперативно-розшукової діяльності в різних країнах світу, зокрема США, Ізраїлі, Великобританії тощо, оскільки дозволяє правоохоронцям виявляти приховані зв’язки та активи осіб через моніторинг добровільно оприлюднених цифрових слідів у відкритому просторі [232, с. 379-380].

Особлива цінність OSINT-моніторингу в системі запобігання колаборaціонізму полягає у можливості виявлення злочинної діяльності на ранній стадії її готування, що реалізується через алгоритми аналізу нетипової цифрової активності. По-перше, це проявляється у відстеженні вербальних маркерів радикалізації у відкритих спільнотах: особа, що готується до співпраці, починає з публічної апробації своїх поглядів, вступу до специфічних груп у месенджерах або пошуку контактів із представниками окупаційних адміністрацій. По-друге, OSINT дозволяє фіксувати інформаційне зондування, коли потенційний колаборант здійснює запити щодо режимних об’єктів, графіків руху техніки чи особистих даних правоохоронців, що є типовою ознакою підготовки до виконання розвідувального завдання.

Крім того, сучасні методи розвідки на основі відкритих джерел дозволяють ідентифікувати латентну мережеву комунікацію. Навіть якщо пряме вербування відбувається у закритих чатах, аналіз непрямих зв'язків (вподобання, коментарі, спільні цифрові «друзі» з уже ідентифікованими кураторами) дає змогу виокремити об’єкт зацікавлення ще до моменту отримання ним першої фінансової винагороди чи вчинення деструктивної дії. Таким чином, OSINT перетворює розрізнені дані на цілісну картину готування

до злочину, надаючи правоохоронним органам часовий ресурс для вжиття заходів індивідуального перестереження та психологічного впливу на правопорушника з метою його відмови від завершення задуму.

Наступним етапом реалізації виявленої через OSINT-інструментарій інформації є застосування цифрової персоналізованої перестороги. Цей захід полягає у здійсненні прямого, адресного психологічного впливу на особу, чия активність у цифровому просторі свідчить про початкові етапи формування колабораційного наміру або підготовку до вчинення злочину. Після верифікації «цифрового сліду» (наприклад, участі в закритих координаційних групах, пошуку контактів із кураторами або збору даних про критичну інфраструктуру), правоохоронні органи ініціюють канал прямого зв'язку з потенційним суб’єктом через месенджери або соціальні мережі. Особливе місце в архітектурі цифрового запобігання колабораційній діяльності посідають спеціалізовані чат-боти (зокрема «єВорог», «Stop russian war», «Bachu.info»), які трансформують традиційну модель взаємодії «держава–громадянин» у формат оперативного двостороннього зв’язку [233; 234].

У кримінологічному аспекті функціонування таких ботів забезпечує реалізацію принципу невідворотності покарання через краудсорсинг розвідувальних даних: залучення широких верств населення до моніторингу ворожої активності та виявлення пособників агресора створює для потенційного колаборанта відчуття присутності «постійного нагляду», де джерелом викриття може стати будь-який суб’єкт соціального оточення. Водночас, використання офіційних чат-ботів правоохоронними органами дозволяє здійснювати зворотну превентивну комунікацію – надсилати верифікованим користувачам на ТОТ інструкції щодо правомірної поведінки та застереження про наслідки співпраці з окупантами. Таким чином, чат-бот стає технологічним фільтром, який на ранніх етапах ідентифікує деструктивні наміри та дозволяє суб’єктам запобігання реагувати на загрози в режимі реального часу, мінімізуючи латентність колабораційних злочинів.

Як видається, ефективність протидії колаборaційній діяльності в сучасних умовах значною мірою залежить від розробки та впровадження комплексних сценаріїв нейтралізації злочинної активності на ТОТ. З огляду на обмеженість фізичного доступу правоохоронних органів до суб'єктів таких посягань, ключового значення набуває нормативно-процесуальне забезпечення припинення злочинів шляхом їх деанонімізації та правової фіксації у публічному просторі. Одним з елементів цього механізму є публікації в засобах масової інформації та на офіційному вебсайті ОГП повісток про виклик та повідомлень про підозру [235].

В площині кримінології публікація відомостей про підозрюваних на офіційному веб-порталі ОГП виконує функцію активного втручання в злочинну діяльність. Оприлюднення сканованих копій повідомлень про підозру з детальним викладом змісту злочинних дій та анкетних даних особи забезпечує негайну ідентифікацію суб'єкта та його злочинних проявів на ТОТ. Це руйнує ілюзію безкарності, яку створює окупаційний режим, та переводить діяльність колаборанта з площини латентного злочину в площину офіційно задокументованого юридичного факту.

Відтак, наведені вище результати OSINT-моніторингу гармонійно інтегруються в процесуальну площину. Виявлення колаборантів через аналіз російських ресурсів, баз даних, реєстрів, соціальних мереж тощо дозволяє правоохоронним органам забезпечувати здійснення спеціального досудового розслідування «in absentia».

Своєю чергою, такий підхід справляє подвійний ефект – як на самого підозрюваного, так і на третіх осіб, адже застерігає від прийняття рішення про співпрацю. Усвідомлення того, що цифрові докази злочинної активності будуть оперативно верифіковані та оприлюднені на державному рівні, формує психологічний поштовх до відмови від злочину.

В розрізі цього важливо відобразити виявлені з аналізу судової практики тенденції. Останні свідчить про надзвичайно низьку питому вагу звільнення від відбування покарання з випробуванням, що підкреслює безкомпромісність

державної політики у сфері національної безпеки. Проте, зважаючи на складність виконання таких вироків на ТОТ, ключовим вектором превенції має стати не лише суворість санкції, а й запровадження заохочувальних норм. Зокрема, створення спеціальної підстави для звільнення від відповідальності за умови активного сприяння розкриттю злочинів агресора (за аналогією зі ст. 111 КК) дозволить трансформувати страх перед невідворотним покаранням, зафіксованим у публічних реєстрах ОГП, у продуктивну співпрацю особи з органами безпеки України. Це забезпечить перехід від суто карального правосуддя до стратегічного кримінологічного впливу, спрямованого на дезорганізацію окупаційних структур зсередини [236, с. 106-108].

Окремим етапом в структурі заходів припинення колаборaційної діяльності варто виділити ухвалення судового рішення в порядку спеціального судового провадження (*in absentia*) [237]. В умовах воєнного стану такий вирок набуває статусу ключового інструменту. Він не лише забезпечує остаточну дезорганізацію правового статусу колаборанта, а й активує механізм спеціальної конфіскації майна, що є дієвим бар'єром для осіб, які розглядають співпрацю з ворогом як засіб матеріального збагачення чи кар'єрного зростання. Таким чином, судове рішення, стає формою дистанційного правосуддя, що нейтралізує злочинну активність через позбавлення її суб'єкта економічної та правової бази.

Особливої уваги потребує питання формування позиції щодо можливості застосування амністії. Зокрема, Є. Письменський зазначає, що ефективне поствоєнне відновлення України критично залежить від завчасного вироблення збалансованої стратегії амністування окремих груп громадян, що потребує широкої професійної дискусії для визначення тієї «червоної лінії» компромісу, за якою гуманність не вступатиме в конфлікт із суспільним запитом на справедливість [236, с. 404].

Крім цього автор обґрунтовує, що інститут амністії має трансформуватися з пасивного інструменту повоєнного примирення на активний стимул для виходу з колаборaційної діяльності в реальному часі. За

такої моделі кримінальна відповідальність перетворюється з ретроспективної реакції держави на превентивний метод оперативного збору доказової бази. Це дозволяє нівелювати дефіцит інформації про злочини агресора в умовах обмеженого фізичного доступу до тимчасово окупованих територій [236, с. 405-406].

Практична реалізація цієї наукової парадигми наразі відображена у законопроєкті № 14317 щодо амністії осіб, недопущення їх переслідування та покарання у зв'язку із завершенням військової агресії Російської Федерації проти України з метою національного примирення та відновлення конституційного ладу [238]. Аналізуючи положення представленого законопроєкту, можна дійти висновку, що він пропонує радикальну модель постконфліктного правового регулювання через інструмент тотальної амністії. Зміст документа полягає у запровадженні механізму безумовного звільнення від кримінальної відповідальності та покарання (в т.ч. за ст. 111-1 КК України) для широкого кола осіб, чиї діяння пов’язані з періодом повномасштабної агресії рф. Ідея такої законодавчої ініціативи полягає у спробі досягнення «національного примирення» за формулою «мир в обмін на прощення», де юридична відповідальність за посягання на національну безпеку нівелюється заради стабілізації суспільних відносин після укладення міжнародної мирної угоди. Законопроєкт фактично виступає правовим фундаментом для перехідного правосуддя, спрямованого на деескалацію внутрішнього конфлікту, проте він водночас створює критичні ризики для принципу невідворотності покарання, оскільки пропонує автоматичну амністію без обов’язкового індивідуального оцінювання ступеня шкоди, завданої державній безпеці.

Водночас запропонована в законопроєкті № 14317 модель безумовної амністії містить суттєві кримінологічні ризики, оскільки автоматичне звільнення від відповідальності без оцінки індивідуальної вини нівелює превентивну функцію кримінального закону та позбавляє колаборантів стимулу до щирого каяття чи співпраці з правосуддям. Такий підхід не може

слугувати також інструментом суспільної згуртованості, адже прощення за державні злочини без відновлення справедливості лише поглиблює соціальну напругу та створює умови для правових зловживань. Поділяючи позицію Є. Письменського, ми стверджуємо, що амністія повинна застосовуватися виключно на засадах пропорційності, де обсяг правових преференцій безпосередньо залежить від конкретних обставин вчинення діяння та посткримінальної поведінки особи. Лише диференційоване прощення, а не тотальна індульгенція, здатне забезпечити баланс між національним примиренням та невідворотністю покарання за свідому шкоду державній незалежності.

В цілому варто визнати, що ефективність кримінально-правової протидії колаборaційній діяльності потребує легалізації сталої концепції перехідного правосуддя, чіткого опису ознак об’єктивної сторони (що дозволить відмежувати колаборaційну діяльність від державної зради) та політичної реалізації зазначених законодавчих змін [239]. Врешті, протидія колаборaціонізму має стати елементом комплексної системи заходів повоєнного реінтеграційного процесу, в якому провідною має стати ідея «боротьби за людей» [240].

Такий комплексний підхід підтверджує, що запобігання колаборaційній діяльності не може обмежуватися лише юридичними санкціями. Воно є похідною від загальної модернізації безпекового сектору. Інформаційна безпека в цій системі виступає не автономним заходом, а інтегрованим компонентом «технологічного та смислового щита», який робить спроби окупанта втягнути громадян України до співпраці марними через високу контррозвідувальну захищеність суспільства та його імунітет до дезінформації.

Особливої ваги у контексті нашого дослідження набуває запропонована В. Горбуліним стратегія «асиметричної відповіді» агресору. Автор обґрунтовує, що протидія гібридним загрозам (зокрема й масовому схиляннюю громадян до колаборації) вимагає створення специфічного арсеналу

протистояння, де ключове місце посідають структури інформаційної боротьби та реформовані спецслужби.

Зокрема, серед восьми елементів асиметричного арсеналу, що мають забезпечити національну стійкість, критично важливими для превенції колабораціонізму є:

1. Трансформована розвідувальна служба та контррозвідувальний профіль СБУ, що дозволяють виявляти мережі впливу ворога ще на етапі їхнього формування.

2. Розвинуті спеціально підготовлені структури інформаційної боротьби, які покликані руйнувати російську «квазі-реальність» та забезпечувати інтелектуальний захист населення.

3. Законодавчо оформлені сили територіальної оборони, які створюють умови для локального спротиву та соціальної згуртованості громад, мінімізуючи «владу вакууму» на місцях [190, с. 223-235].

В продовження запропонованої тези здійснимо аналіз системи суб'єктів, покликаних протидіяти колабораційній діяльності. Ефективність протидії колабораційній діяльності в Україні забезпечується функціонуванням комплексної ієрархії органів та посадових осіб, діяльність яких розгортається на стратегічному, оперативному та громадському рівнях. В основі цієї архітектури безпеки лежать органи загальної компетенції, зокрема Президент України, що як гарант Конституції та Головнокомандувач здійснює загальне керівництво сферою національної безпеки, затверджуючи ключові стратегії протидії агресії. Законодавчий фундамент формує ВРУ, яка криміналізує співпрацю з ворогом. Виконавчу вертикаль замикає Кабінет Міністрів України, відповідальний за ресурсне забезпечення анти-колабораційних заходів та координацію міжвідомчої взаємодії, тоді як Рада національної безпеки і оборони України виступає центральним майданчиком для ухвалення оперативних санкційних рішень та формування консолідованої державної політики.

Безпосередня реалізація каральної та охоронної функцій покладена на суб'єктів спеціальної компетенції, де провідна роль відведена СБУ, що здійснює контррозвідувальний пошук та досудове розслідування злочинів проти основ національної безпеки [237]. Цей сегмент доповнюється роботою ГУР Міністерства оборони України, яке забезпечує розвідку щодо осіб, підозрюваних у співпраці з ворогом, здійснює моніторинг діяльності окупаційних адміністрацій, виявляє та ліквідує ворожі мережі, а також проводить операції із затримання колаборантів.

Доповнюють цю систему такі правоохоронні органи, як Державного бюро розслідувань, Національної поліції та органів прокуратури, які реалізують принцип невідворотності покарання, нагляду за додержанням законодавства під час досудового слідства та розслідування правопорушень, пов'язаних з колабораційною діяльністю.

Окрему ланку складають суб'єкти локальної компетенції: військові адміністрації та органи місцевого самоврядування, які забезпечують оперативне реагування на загрози безпосередньо в громадах, виконуючи роль первинного фільтра інформації про осіб, які взаємодіють з ворогом. Унікальною ознакою української моделі є інтеграція недержавних суб'єктів у систему моніторингу та викриття співпраці з агресором. Громадські організації, журналісти-розслідувачі та пересічні громадяни, використовуючи цифрові інструменти фіксації правопорушень, про що нами було зазначено раніше, формують середовище соціальної нетерпимості до колабораціонізму.

Водночас, ми погоджуємось, що сучасний стан адміністративно-правового забезпечення протидії колабораційній діяльності в Україні характеризується вираженою інституційною фрагментарністю та відсутністю уніфікованої нормативної класифікації уповноважених суб'єктів. Розпорошеність функцій між органами різних рівнів компетенції призводить до конфліктів юрисдикцій та неефективного розподілу повноважень, що суттєво знижує оперативність реагування на гібридні загрози. У зв'язку з цим, критично необхідною забезпечити концептуальну перебудова системи

протидії на засадах функціональної інтеграції, що має бути реалізовано через законодавче закріплення чіткої ієрархії суб'єктів та створення єдиного координаційного центру - Національного центру протидії колабораціонізму [241, с. 303-304]. Такий підхід дозволить не лише консолідувати зусилля державного та недержавного секторів (зокрема розвідувальної спільноти та інститутів громадянського суспільства) у межах єдиного інформаційного простору, а й забезпечить перехід від репресивного реагування до стратегічного управління ризиками національній безпеці.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що система запобігання колабораційній діяльності в сучасних умовах є багатоаспектним механізмом, який виходить за межі класичного кримінально-правового впливу та потребує інтегрованого підходу, що поєднує міжнародно-правові стандарти, загальносоціальну превенцію та спеціально-кримінологічні заходи.

Проведено ґрунтовний аналіз міжнародного досвіду запобігання колабораційній діяльності, що дозволило виявити еволюцію підходів від стихійної соціальної стигматизації та позасудових розправ у післявоєнний період Другої світової війни до сучасних моделей, заснованих на принципах правової визначеності та гуманізму. Встановлено, що історичний досвід європейських країн продемонстрував неефективність виключно каральної політики, яка часто призводила до глибоких соціальних розколів та ускладнювала процеси національного примирення. Констатовано, що сучасна міжнародно-правова база, зокрема положення Гаазьких та Женевських конвенцій, хоча й створює теоретичний фундамент захисту цивільного населення, проте виявляється частково «ідеалізованою» перед викликами гібридної агресії, де окупант використовує гуманітарні сфери, як-от освіту та соціальне забезпечення, як інструменти політичного тиску та ідеологічної експансії.

Аргументовано, що фундаментом превентивної стратегії має стати загальносоціальна профілактика, спрямована на формування когнітивної безпеки суспільства та стійкості до деструктивних інформаційно-психологічних впливів. Встановлено, що колаборaційна діяльність у її початкових формах є результатом викривленого сприйняття дійсності під впливом пропаганди, що вимагає від держави активної політики у сфері стратегічних комунікацій. Проведено аналіз ролі спеціалізованих інституцій, чия діяльність із деконструкції ворожих наративів виступає як фактор первинної превенції, що нівелює мотиваційну базу потенційних колаборантів. Визначено, що освітня сфера є одним із ключових об'єктів запобіжного впливу, оскільки саме через неї здійснюється спроба легітимізації окупаційного режиму в свідомості підростаючого покоління, що обумовлює необхідність чіткої кримінально-правової та адміністративної регламентації освітньої діяльності в умовах окупації.

Визначено, що ефективність системи запобігання колаборaційній діяльності безпосередньо корелює з рівнем соціальної легітимності державних інститутів та ефективністю боротьби з корупцією. Встановлено, що будь-які внутрішні деструктивні процеси в державному апараті використовуються ворогом для підриву лояльності населення та виправдання переходу на бік окупанта як «акту соціальної справедливості». Таким чином, антикорупційна діяльність та реформування правоохоронної системи розглядаються як невід'ємні складові загальної кримінологічної превенції колаборaціонізму.

Проведено дослідження спеціально-кримінологічних заходів запобігання, серед яких ключове місце посідає створення цифрових та фінансових бар'єрів для функціонування окупаційної адміністрації. Обґрунтовано, що блокування доступу до державних реєстрів, систем електронного врядування та банківських сервісів на ТОТ є ефективним інструментом «технічної превенції», який позбавляє колаборантів можливості легалізувати свої дії та суттєво знижує прагматичну привабливість співпраці з ворогом. Констатовано, що фінансова блокада, реалізована через валютні

обмеження та моніторинг операцій із криптоактивами, дозволяє руйнувати економічні ланцюги живлення колабораційних структур, що є критично важливим для запобігання злочинам проти основ національної безпеки.

Аргументовано, що правова просвіта населення щодо застосування інституту крайньої необхідності та меж відповідальності за адміністративну взаємодію з окупантом є засобом психологічного захисту особи від втягування у злочинну співпрацю. Доведено, що формування прозорого алгоритму поведінки в умовах окупації дозволяє зберегти ментальний зв'язок громадянина з власною державою та запобігає формуванню «синдрому колективної провини», який часто стає тригером для подальшої активної колаборації.

Проведено аналіз системи суб’єктів загальної та спеціальної компетенції з питання протидії колаборайній діяльності, в ході якого встановлено наявність розгалуженої, проте інституційно розрізненої архітектури, яка потребує переходу до моделі функціональної інтеграції під егідою єдиного координаційного центру.

На завершення підкреслено, що запобігання колаборайній діяльності є динамічним процесом, який потребує постійної адаптації до нових тактик сучасної війни. Тільки системне поєднання загальносоціальних заходів зміцнення державної ідентичності зі спеціальними кримінологічними інструментами фінансово-цифрового контролю дозволяє створити цілісний безпековий контур, здатний ефективно протидіяти внутрішнім загрозам у період збройної агресії. При цьому поряд із засадами справедливої відплати за колабораціонізм, правова доктрина має запропонувати критерії раціонального «сита» інкримінації. Це забезпечить точність кваліфікації та дозволить відокремити деструктивну діяльність на користь ворога від пасивної адаптації, що не несе прямої загрози національній безпеці.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, яке полягає в отриманні нових результатів у формі наукових висновків щодо змісту кримінологічної природи колабораційної діяльності в умовах російсько-української війни, а також розробленні системи заходів запобігання і протидії колабораційній діяльності та наданні рекомендацій щодо удосконалення правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів.

За результатами дослідження сформульовано відповідні висновки та пропозиції.

1. Колабораційна діяльність генетично пов'язана з історично сформованим феноменом колабораціонізму, що є супутнім елементом розвитку людства. Водночас як самостійний об'єкт наукового осмислення колабораціонізм набув концептуалізації переважно в контексті подій Другої світової війни, коли співпраця з окупаційною владою була вперше системно інтерпретована як специфічний соціально-політичний та правовий феномен. До цього відповідні взаємодії населення з окупаційними режимами не розглядалися як окрема категорія наукового пізнання, а сприймалися радше як супутні явища воєнних конфліктів.

Разом із тим ретроспективний аналіз колабораціонізму періоду Другої світової війни засвідчує його внутрішню неоднорідність, багатоваріантність форм прояву та відсутність універсальних критеріїв оцінки. Генеза колабораціонізму не піддається поясненню через єдине універсальне джерело чи однорідний причинно-наслідковий комплекс. Як правило, його виникнення та поширення є результатом поєднання специфічних історико-соціальних обставин, серед яких визначальну роль відіграють збройний конфлікт і пов'язана з ним окупація територій, характер і політика окупаційного режиму, офіційна позиція уряду окупованої держави, а також індивідуальні морально-вольові, ідеологічні та поведінкові характеристики представників населення. Така варіативність свідчить про відсутність єдиного змістовного ядра колабораціонізму та неможливість його уніфікованого тлумачення.

Відтак, колабораціонізм як історико-соціальний феномен, а також колабораційна діяльність як його кримінально-правова конкретизація постають як складні, поліаспектні та концептуально дискусійні явища, що характеризуються високим ступенем контекстуальної зумовленості.

2. Колабораційна діяльність, виступаючи кримінально-правовою конкретизацією ширшого феномену колабораціонізму, водночас істотно модифікує його традиційне змістове ядро. На відміну від класичного підходу, в межах якого колабораціонізм концептуально детермінувався фактом окупації та передбачав обов'язкову наявність безпосередньої взаємодії з окупаційною владою, сучасне нормативне закріплення колабораційної діяльності демонструє відхід від прив'язаності до територіального критерію. В результаті відповідна категорія набуває більш широкого функціонального наповнення, охоплюючи діяння, що можуть реалізовуватися поза межами окупованих територій і не передбачають прямого контакту з представниками держави-агресора. У цьому зв'язку слід визнати, що поява ст. 111-1 КК України фактично сформувала нормативно-правовий прецедент, у межах якого відбулося не лише юридичне закріплення нової моделі кримінально караної поведінки, але й доктринальне розширення змісту загальнонаукової категорії колабораціонізму, адаптованої до реалій сучасних безпекових викликів.

3. Найвживанішим критерієм типологізації колабораціонізму загалом та колабораційної діяльності зокрема виступає сфера їх реалізації. Саме через віднесення відповідних форм до політичної, адміністративної, воєнної, економічної, інформаційної, освітньої чи культурної площини більшість дослідників впорядковує внутрішньо неоднорідний масив співпраці з ворогом. Подібний підхід фактично відтворено і в законодавчій конструкції ст. 111-1 КК України, оскільки змістове наповнення її окремих частин засвідчує, що законодавець, хоча й не формулює безпосередньо класифікаційний ряд, все ж виходить із розмежування форм колабораційної діяльності залежно від тієї сфери суспільних відносин, у межах якої така

діяльність реалізується. Водночас для цілей саме кримінологічного дослідження, предмет якого охоплює не лише опис і систематизацію, а насамперед вироблення дієвих засобів їх запобігання, визначального значення набуває критерій територіальності, який відображає одну з найбільш суттєвих особливостей «українського колабораціонізму» в умовах російсько-української війни, оскільки дозволяє розмежувати колабораційну діяльність, що вчиняється на тимчасово окупованих територіях, і ту, що реалізується на територіях, підконтрольних Україні.

4. Протягом 2022–2025 рр. колабораційна діяльність зберігала стабільно високий криміногенний потенціал, попри зниження абсолютної кількості облікованих кримінальних правопорушень з 3851 у 2022 р. до 1236 у 2025 р. Найбільш показовим є те, що в структурі злочинів проти основ національної безпеки її питома вага не лише залишалася значною, а в окремі роки ставала домінуючою, становлячи 22 % у 2022 р., 51 % у 2023 р., 56 % у 2024 р. та 30,4 % у 2025 р., що свідчить про перетворення колабораційної діяльності на один із найпоширеніших видів посягань цієї категорії.

Судова практика підтверджує неоднорідність, але виразну ієрархію форм колабораційної діяльності: станом на грудень 2024 р. найбільшу кількість обвинувальних вироків ухвалено за ч. 1 ст. 111-1 КК України – 513, ч. 5 – 426, ч. 7 – 348 та ч. 2 – 320, тобто домінують публічне заперечення збройної агресії та зайняття посад у незаконно створених органах на тимчасово окупованих територіях.

Територіально колабораційна діяльність найбільш концентрувалася в регіонах, що зазнали окупації або безпосереднього воєнного впливу: Харківська область – 22 %, Херсонська – 19 %, Луганська – 16,7 %, Донецька – 15 %, Запорізька – 6,5 %.

Водночас результати опитувань засвідчили розрив між суспільним і професійним сприйняттям цього явища: 94,6 % респондентів з числа громадян пов’язують його з фактом збройної агресії та окупації, тоді як 84,7 % фахівців-практиків вважають реальний рівень латентності щонайменше удесятеро

вищим за офіційно зафіксований, а 96,2 % вказують на об’єктивну неможливість збирання доказів на тимчасово окупованих територіях як на головний бар’єр ефективного правозастосування.

5. Контингент колабораційної діяльності характеризується відносною типізованістю при збереженні внутрішньої неоднорідності окремих форм колабораційної діяльності, зокрема характерним є переважання чоловіків, хоча питома вага жінок є помітно вищою, ніж у структурі більшості інших видів злочинності. Найбільш кримінально активними є особи середнього віку, передусім в межах групи 40–54 років; освітній рівень здебільшого є достатньо високим, що свідчить про значення інтелектуальних, комунікативних і професійних ресурсів для реалізації відповідних форм співпраці з державою-агресором; соціальний стан більшості таких осіб позначений нестабільністю: значна їх частина на момент учинення правопорушення не працювала і не навчалася, що вказує на роль соціальної вразливості та прагнення до матеріальної або статусної компенсації. В кримінально-правовому вимірі колабораційна діяльність переважно вчиняється умисно, одноособово, а для більшості засуджених не є продовженням попередньої кримінальної кар’єри, оскільки переважають раніше не судимі особи. Морально-психологічний аспект поєднує конформізм, амбіційність, знижену стійкість до соціально-політичних викликів, схильність до прийняття пропагандистських наративів та готовність підпорядковувати власну поведінку прагматичним інтересам. В сукупності наведене дає підстави розглядати особу колаборанта не як маргінальний різновид загальнокримінального злочинця, а як окремий соціально-психологічний тип, формування якого зумовлюється поєднанням окупаційного контексту, військової агресії, ідеологічного впливу, соціальної дезорієнтації та індивідуальної готовності до адаптації через співпрацю з ворогом.

6. Підґрунтя детермінації колабораційної діяльності закладалось протягом тривалого часу та є історично сформованими соціокультурними,

геополітичними та особистісними передумовами, серед яких визначальне особливе місце посідають фронтирний характер розвитку української державності, тривала інтегрованість окремих територій в простір зовнішнього впливу та відсутність спільної системи ціннісної орієнтації населення. Разом із тим реалізація цього потенціалу відбувається під впливом тригерних факторів, насамперед збройної агресії, окупації територій і дестабілізації функціонування державних інститутів, які активують наявні соціальні вразливості та трансформують їх у конкретні поведінкові практики.

Ключову роль у цьому механізмі відіграє системний зовнішній вплив держави-агресора, що поєднує інформаційно-пропагандистські, економічні та політичні інструменти, спрямовані на формування альтернативної картини реальності, підрив довіри до національних інституцій та розмивання національної ідентичності. Водночас внутрішньополітичні та соціально-економічні диспропорції, включаючи інституційну слабкість, дефіцит довіри до влади, економічну нестабільність і соціальну вразливість населення, посилюють ефект зовнішнього впливу, створюючи сприятливе середовище для інструментальної співпраці з окупаційною владою.

7. Причинно-умовний комплекс колабораційної діяльності має поліфакторний і внутрішньо структурований характер та не зводиться ані до впливу окупаційного середовища, ані до суто індивідуальних моральних деформацій. Колабораційна поведінка виникає в точці перетину зовнішнього примусу, соціальної дезорганізації, ідеологічного впливу та особистісної готовності суб’єкта до прийняття рішень на користь держави-агресора. Безпосередніми причинами такого вибору виступають соціально-економічні, політико-адміністративні, морально-психологічні та ідеологічні чинники, тоді як умовами їх реалізації є тимчасова окупація територій, ліквідація механізмів реалізації державного суверенітету на ТОТ, встановлення у зв’язку з цим окупаційного правопорядку, системна русифікація, контроль над освітою, інформаційним простором і повсякденним життям населення, а також подекуди примусові механізми підкорення, включно з мобілізаційним тиском.

Водночас встановлено, що соціально-економічна вразливість сама по собі не продукує колабораціонізм, але істотно підвищує його ймовірність за умови, коли окупаційна влада перетворює матеріальну залежність, дефіцит ресурсів і відсутність соціального захисту на інструмент залучення до співпраці.

Найбільш складною для наукового вимірювання та, відповідно, розробки системи заходів запобігання є ідеологічна причина, оскільки така відображає результат тривалого й цілеспрямованого формування лояльності до держави-агресора через пропагандистське конструювання альтернативної картини світу, розмивання української ідентичності та легітимацію проросійських політичних і культурних наративів.

8. Міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право формують рамкову нормативну основу для оцінки діянь цивільного населення в умовах окупації: визначають межі допустимої поведінки, забороняють примус до лояльності, участі в збройному конфлікті чи сприяння окупаційному режиму, а також формують загальні стандарти захисту цивільних осіб. Водночас конкретний зміст колабораційної поведінки неминуче залежить від особливостей збройного конфлікту, характеру окупаційного режиму, глибини інституційного проникнення агресора тощо, а відтак не може бути універсально уніфікований на міжнародному рівні.

Такий підхід є концептуально виправданим з огляду на те, що колабораціонізм становить різновид посягання на національну безпеку, а відтак його зміст не може бути універсалізований поза межами конкретних історико-політичних умов та етапу розвитку державності. Водночас межі цієї дискреції детермінуються вимогами правової пропорційності: надмірне розширення кримінально-правового регулювання здатне трансформувати інструменти захисту державності в механізм криміналізації повсякденної діяльності населення.

9. Загальносоціальне запобігання колабораційній діяльності має розглядатися як пріоритетний, а не допоміжний рівень протидії, оскільки формування лояльності до агресора зумовлюється не лише ситуативною

реакцією на умови окупації, а й тривалимм накопичення соціальних, ідентифікаційних, інформаційних і політичних деформацій. Кримінально-правове реагування є недостатнім в розрізі розробки заходів протидії колабораційної діяльності, адже її детермінація нерідко пов'язана з низкою макросоціальних процесів (ослаблення національної ідентичності, фрагментація спільного інформаційного простору, зниження довіри до державних інституцій, соціальна дезадаптація окремих груп населення та тривалий вплив ворожої пропаганди).

Водночас колабораційна діяльність має розглядатися як похідна від стану суспільної свідомості, що зумовлює необхідність переорієнтації загальносоціальної превенції на захист когнітивного суверенітету держави, оскільки в умовах сучасної збройної агресії визначальним чинником формування лояльності до ворога виступає не лише вразливість, а й деформація інформаційного середовища та нав'язування альтернативних інтерпретацій соціальної реальності, які поступово легітимізують співпрацю.

10. Російська експансія має комплексний характер і спрямована не тільки на підрив суверенітету та територіальної цілісності України, а й на системне конструювання та поширення деструктивних наративів, покликаних заперечити сам факт існування української нації як самостійної історичної та політичної спільноти. За таких умов колабораціонізм постає не лише як форма антидержавної поведінки, а як індикатор глибших ідентифікаційних зрушень, спричинених тривалим інформаційно-ідеологічним впливом. Відтак протидія цьому явищу набуває подвійного виміру: поряд із забезпеченням функціонування державних інститутів вона передбачає активне спростування ворожих наративів, відновлення спільного смислового простору та зміцнення ціннісних орієнтирів суспільства.

11. Можливості держави щодо застосування класичних механізмів кримінальної юстиції є істотно обмеженими або відтермінованими, коли мова йде про запобігання злочинності на ТОТ. Відтак пріоритетного значення набуває саме кримінологічна профілактика, спрямована на недопущення

виникнення самого соціального, комунікативного й адміністративного зв'язку між цивільною особою та окупаційним режимом. У цьому аспекті доведено, що евакуація населення із зон потенційної або безпосередньої окупації має розглядатися не лише як гуманітарний чи безпековий захід цивільного захисту, а і як самостійний засіб спеціально-кримінологічного запобігання колаборaційній діяльності. Евакуація унеможливлює або істотно знижує ризик вчинення тих форм колаборaційної діяльності, які за своєю об'єктивною природою пов'язані з перебуванням особи в середовищі окупації, зокрема зайняття посад у незаконно створених органах влади, участь у функціонуванні окупаційних адміністрацій, залучення до організації псевдовиборчих процедур, впровадження стандартів держави-агресора в освітній та публічний простір, а також інші форми адміністративної, організаційної чи інформаційної взаємодії з окупантом. Водночас спеціально-кримінологічне значення евакуації не вичерпує її змісту, оскільки вона водночас виконує базову функцію забезпечення безпеки життя, здоров'я громадян, мінімізуючи ризики фізичного насильства й примусового впливу окупаційного режиму, що робить евакуацію багатофункціональним інструментом державної політики.

12. Ефективність спеціально-кримінологічної протидії колаборaціонізму в умовах цифрової трансформації суспільних відносин безпосередньо залежить від здатності держави адаптувати превентивний інструментарій до нових форм комунікації та впливу. З одного боку, розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій об'єктивно розширює можливості держави-агресора щодо дистанційного впливу на населення через медіапростір, соціальні мережі, закриті цифрові канали комунікації, що формує нові, позатериторіальні моделі втягнення особи у колаборaційну діяльність. З іншого боку, ці ж самі процеси відкривають принципово нові можливості для держави у сфері запобігання, формуючи підґрунтя для розвитку цифрово-орієнтованих (зокрема контрпропагандистських, деідеологізаційних або дерусифікаційно-стримувальних) механізмів впливу,

спрямованих на збереження правової та ідентифікаційної прив’язаності громадян до України.

13. Особливого значення в розрізі запобігання колабораційній діяльності набули використання інструментів OSINT-моніторингу, фінансового та криптомоніторингу, цифрової персоналізованої перестороги, які дозволяють здійснювати випереджальне виявлення, документування та блокування колабораційної активності незалежно від фізичної доступності території. Встановлено, що поєднання технологій цифрового спостереження, аналітики відкритих даних та правових процедур дистанційного правосуддя формує нову модель спеціально-кримінологічного впливу, в межах якої латентність колабораційної діяльності істотно знижується, а ризики викриття зростають ще на стадії формування наміру.

14. Одним з ключових елементів спеціально-кримінологічного запобігання колабораційній діяльності є збереження безперервного цифрового, соціального та правового зв’язку держави з громадянами. Такий зв’язок виконує не лише функцію реалізації гуманітарних зобов’язань, але й набуває самостійного превентивного значення, оскільки перешкоджає формуванню замкненого інформаційного середовища, контрольованого державою-агресором. Таким чином, підтримання доступу до українських інформаційних ресурсів, правових сервісів і комунікаційних каналів забезпечує збереження у особи відчуття про належність до українського правового простору, знижує сприйнятливість до ворожих наративів та ускладнює процеси ідеологічного впливу. Відтак, цифровізація постає ресурсом протидії, що дозволяє трансформувати інформаційний простір із інструменту ворожого впливу на середовище активного запобіжного та контрвпливового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Кримінальний кодекс України : контрольний текст проєкту станом на 22.02.2026 // Новий Кримінальний Кодекс : сайт. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf (дата звернення: 27.03.2026).
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций. Харьков: Прапор, 1996. 260 с.
5. Грабовський С. І. Колабораціонізм. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія. Редкол.: Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/article-4446 (дата звернення: 02.01.2026).
6. Дерейко І. І. Колабораціонізм, поняття. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. Думка. 2007. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kolaboracionizm (дата звернення: 21.07.2023)
7. Narvselius E., Grinchenko G. Introduction: Formulas of Betrayal-Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory. Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory: Formulas of Betrayal (eds. G. Grinchenko, E. Narvselius). London: *Palgrave Macmillan*, 2017. P. 1-21.
8. Семененко В. І., Петровський В.В. Особливості колаборації в Україні та Західній Європі в роки Другої світової війни у компаративному аспекті (Англо- та Німецькомовна історіографія). Харків: Серія: «Історія України.

Українознавство: історичні та філософські науки», 2019. Вип. 28. С. 41-53.

9. Бадида А. Ю. Колабораціонізм у Франції 1940-1944 років та його оцінки: чи можливі уроки для України? *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 72: Ч. 1. С. 7-10.
10. Azéma J.-P., O. Wieviorka Vichy, 1940–1944. Paris: *Éditions Perrin*, 2004. 374 p.
11. Гомза І. А. Культ Особи у Франції доби Другої світової війни: Маршал Петен як «Спаситель нації». *Політичні науки*. *Наукові Записки*. 2010. Том 108. С. 25-29.
12. Рендюк Т. Румунська окупація території України у 1941-1945 роках (за новітніми румунськими джерелами). *Сторінки воєнної історії України*. 2011. Вип. 14. С. 193-202.
13. Боровець І. Словацька держава 1939-1945 рр. у системі міжнародних відносин. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2011. Вип. 20. С. 307-328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2011_20_22 (дата звернення: 30.07.2023)
14. Lemmes F. Collaboration in wartime France, 1940–1944. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*. 2008. Vol. 15, No. 2. P. 157–181.
15. Що таке колабораціонізм і яке покарання передбачено за подібні дії: роз'яснення Мін'юсту. *Судово-юридична газета*. 2023. 1 березня. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/263437-chto-takoe-kollaboratsionizm-i-kakoe-nakazanie-predusmotreno-za-podobnye-deystviya-razyasnenie-minyusta (дата звернення: 02.12.2023).
16. Мадрига Т., Борецький О. Сучасні форми колабораціонізму та їх вплив на національну безпеку. *Вісник Прикарпатського університету*. 2024. Вип. 18. С. 209-218.
17. Рубащенко М. А. «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри

термінологічного плюралізму. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 162. С. 131-156.

18. Батраченко Т. С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. С. 73–97. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8759/18360-1?inline=1 (дата звернення: 02.12.2023).
19. Маслова О. О. Вчинення злочину в обстановці публічності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2017. № 27. С. 98–100.
20. Stathis, N. Kalyvas Collaboration in comparative perspective. *European Review of History:Revue européenne d'histoire*, 2008. Vol. 15. Issue 2. P. 109–111.
21. Böhler J., Młynarczyk J. Collaboration and Resistance in Wartime Poland (1939–1945) – A Case for Diffe entiated Occupation Studies. *Journal of Modern European History*. 2018. Vol. 16. P. 225–246.
22. Зайцев О. В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014-2022 років). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 174-179.
23. Примаченко О. Колабораціонізм існує у кожній війні і боротьба з ним є обов'язковою складовою перемоги – голова Касаційного кримінального суду. URL: https://racurs.ua/ua/3032-budyakyy-biznes-pid-okupaciieu-pidpadaie-pid-vyznachennya-kolaboraciyi-z-vorogom-zakon.html (дата звернення: 19.08.2025).
24. Рубащенко М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за чинним КК України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 12-13 жовтня 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 329–330.

25. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти). *Науковий нарис*, 2020. 121 с.
26. Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О.; за ред. Рубащенка М.А. Основи кримінально-правової політики щодо колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях: концепція. Нац. Фонд дослідж. України. Нац. Юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2024. 24 с.
27. Republic of Lithuania law On the approval and entry into force on the criminal code 26 September 2000 No VIII-1968 (last am. on 23 April 2015 – No XII-1649). URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048?jfwi d =q8i88l10w. (дата звернення: 16.09.2023)
28. Шульженко Н. В. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за законодавством Литви. *Матеріали науково-практичного круглого столу*. Харків, 2023. С. 51-53.
29. Пташник В. Ю. Кримінально-правова політика Литовської Республіки щодо колабора-ціонізму. Важливий досвід для України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. №5. Ч. 3. С. 81-86.
30. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2018. № 31, ст. 241.
31. Національна безпека України : навчальний посібник / Дерев'янко С. М., Кобець Ю. В., Мадрига Т. Б. та ін. ; за заг. ред. Марчука В. В. Львів. Торунь : Liha-Pres, 2025. 372 с.
32. Медвідь Р. М. Національні та національно-державні інтереси як основа формування та реалізації національної ідеї. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 10. С. 138–144. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/781-789_Medvid-RM.pdf (дата звернення: 02.01.2024).

33. Павличко Д. В. Інавгураційна лекція почесного професора Національного університету «Києво-Могилянська академія» : навч. Посіб. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 76 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1f64cf3-1cf1-4024-982f-e62ee7ffa1d5/content (дата звернення: 28.12.2024).
34. Лемак О. В. Національний суверенітет в умовах глобалізації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Вип. 86 (ч.1). С. 78-89.
35. Дзьобань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): монографія. Харків: Константа, 2006. 440 с.
36. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія; наук. ред. Шемшученко Ю.С. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
37. Смолянюк В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження.* 2021. №1. С. 163–186.
38. Cambridge Academic Content Dictionary. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press. 2017. 1156 p
39. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. №1207-VII. *Відомості Верховної Ради*, 2014. № 26, ст.892.
40. Ілляшко О. О. Особливості правового регулювання прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* 2020. Том 31 (70). № 6. С. 19-25.
41. Касяненко Д. М. Захист суверенітету і територіальної цілісності України (на прикладі Автономної Республіки Крим). *Невідкладні заходи з протидії російській агресії з Криму: політичні, юридичні, економічні, управлінські та соціальні аспекти : матеріали науково-практичної*

конференції (м. Київ, 4 вересня 2018 р.). Представництво Президента України в АРК. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 69-74.

42. Головкін О., Сказко І. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право*. 2018. Вип. 78. С. 235–247.
43. Муляр Г.В., Ховпун О.С. Новели кримінального законодавства: колаборційна діяльність. *Наукові Записки.* 2022. Вип. 13. С. 186-190.
44. Кравчук О., Бондаренко М. Колаборційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Вектор прав людини*. URL: https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo (дата звернення: 13.11.2023)
45. Головкін Б. М. Види злочинності. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. №15. С. 14-21.
46. Геркула Н.М. Роль територіальної ознаки колаборційної діяльності в кримінологічному вимірі. *Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість убезпечення* : *матеріали VIII міжнар. наук. практ. конф*. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 208-212.
47. Горобець В. Економічний та культурний колабораціонізм: формула співпраці. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2020. С. 84-105. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/26.04.2020/pdf/VIM_27_2020-84-106.pdf (дата звернення: 23.04.2024).
48. Качор А. Мужі ідеї і праці: Андрій Палій і Андрій Мудрик – творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні. Вінніпег, Торонто, Клівленд: *Братство Маслосоюзників*, 1974. 344 с. URL*: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7749/file.pdf* (дата звернення: 25.04.2024).
49. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: монографія. Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. 1993. 660 с.
50. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посіб. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

51. Безбах В. Г. Феномен колаборації у широкомасштабній війні росії проти України. *Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму: матеріали наук.-практ. сем.* (м. Київ, 24 березня 2023 р.). Київ: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2023. С. 7-18.
52. Rubashchenko M and Shulzhenko N. Reflections on the Legal Features of Collaborationist Activity: Theory and Practice in Terms of the Russian Occupation of Ukrainian Territory. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2024. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1724712798.pdf (дата звернення: 07.05.2024).
53. Рубащенко М. А. Кримінально-правова класифікація колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №10. С. 501-506.
54. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Кривий Ріг: Мінерал, 2005. 468 с.
55. Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни. *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей*. НАН України, Інститут історії України. Київ, 2008. Вип. 11. С. 252–276.
56. Шайкан В. Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причини виникнення, особливості, масштаби. *Друга світова війна і доля народів України: матер. всеукр. наук. конфер.* (с. Київ, 23—24 червня 2005 р.). Київ, 2005. С. 44 – 51. URL: https://www.kby.kiev.ua/komitet/conference/Shajkan2.pdf (дата звернення: 15.05.2024).
57. Зайняв керівну посаду в окупаційній адміністрації РФ – на Миколаївщині за колабораціонізм судитимуть посадовця Держагентства меліорації та рибного господарства. Офіс Генерального прокурора, 2022. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/zainyav-kerivnu-posadu-v-okupaciinii-

administraciyi-rf-na-mikolayivshhini-za-kolaboracionizm-suditimut-posadovcya-derzagentstva-melioraciyi-ta-ribnogo-gospodarstva (дата звернення: 24.05.2024).

58. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4 (56). С. 71-76.
59. Письменський Є. О. Види колабораційної діяльності та питання їх відбиття у КК України. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути: матеріали міжнар. наук. конференції* (м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 54–58.
60. Ілларіонов О. Захист від колабораціонізму: спроба друга. URL: https://blog.liga.net/user/aillarionov/article/29863 (дата звернення: 17.06.2024).
61. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
62. Мисливий В. А. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 5 травня 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 117–121.
63. Долгорученко К. О. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2022. № 56. С. 16–19.
64. Марін К. О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. URL: https://www.academia.edu/87265376/Колаборація_діяльність_за_КК_України. (дата звернення: 01.04.2026).
65. Nowak B. M., Fris P. Collaboration with the enemy in war conditions. Polish-Ukrainian experiences. Warsaw: *Akademia Wymiaru Sprawiedliwości*, 2023.

URL: https://aws.edu.pl/wp-content/uploads/2024/03/Collaboration-with-the-enemy_Nowak_Fris.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

66. Мадрига Т., Борецький О. Сучасні форми колабораціонізму та їх вплив на національну безпеку. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2024. Вип. 18. С.209-218.
67. Богаритьов І. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право.* 2023. №1(49). С. 57-64.
68. Письменський Є. О. Масштаби колабораціонізму в Україні та передумови поширення цього явища. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу* (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.). Харків, 2023. С. 8-11.
69. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.
70. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 3 «Практична кримінологія». Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. 320 с.
71. Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. Правова статистика: підручник. Київ: *Атіка*, 2014. 448 с.
72. Кримінологія. Особлива частина : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти; за ред. Даньшина І. М. Харків: Право, 1999. 232 с.
73. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорії і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
74. Реєстр Zрадників: база даних. Рух ЧЕСНО. URL: https://www.chesno.org/traitors/ (дата звернення: 02.01.2026).
75. Центр «Миротворець». Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного

правопорядку. URL: https://report.myrotvorets.center/ (дата звернення: 12.04.2026).

76. Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм. Київ: Аналітичний звіт, 2024. 104 с.
77. Про захист цивільного населення під час війни: Женевська конвенція від 12.08.1949 р. №995_154. Набрала чинності для України 03.01.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 03.07.2024).
78. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 04 вересня 2024 р., судова справа № 646/9727/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121370877 (дата звернення: 05.07.2024).
79. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 23 серпня 2024 р., судова справа № 646/9235/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121175976 (дата звернення: 05.07.2024).
80. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 28 червня 2024 р., судова справа № 646/6919/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120045854 (дата звернення: 05.07.2024).
81. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 19 серпня 2024 р., судова справа № 636/6030/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121205707 (дата звернення: 05.07.2024).
82. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 25 жовтня 2024 р., судова справа №229/1899/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122557977 (дата звернення: 05.07.2024).
83. Вирок Снігурівського районного суду Миколаївської області від 02 травня 2024 р., судова справа № 485/468/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118784688 (дата звернення: 05.07.2024).
84. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 12 серпня 2024 р., судова справа № 333/11539/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121625089 (дата звернення: 05.07.2024).

85. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 25 жовтня 2024 р., судова справа № 766/994/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122576319 (дата звернення: 05.07.2024).
86. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 01 травня 2024 року, справа № 307/1776/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118739905 (дата звернення: 02.08.2024).
87. Вирок Садгірського районного суду м. Чернівці від 27 червня 2024 року, справа № 726/1697/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120015282 (дата звернення: 02.08.2024).
88. Вирок Першотравневого районного суду м.Чернівців від 15 січня 2024 р., судова справа № 725/183/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116279173 (дата звернення: 02.08.2024).
89. Вирок Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 07 квітня 2023 р., судова справа № 176/694/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110107356 (дата звернення: 02.08.2024).
90. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 06 квітня 2023 р., судова справа № 490/2199/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110244579 (дата звернення: 02.08.2024).
91. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 05 квітня 2024 р., судова справа № 201/3632/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118182313 (дата звернення: 02.08.2024).
92. Мокляк В. В.. Протидія терористичній діяльності в Україні : дис. канд. юрид. наук. Київ, 2020. 232 с.
93. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник за заг. ред. Голіни В. В. Харків : Право, 2009. 288 с.
94. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
95. Бачинин В. А. Философия права: конспект лекций. Харьков: Консум, 2002. 368 с.

96. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія; за заг. ред. Голіни В. В. Харків: Право, 2016. 192 с.
97. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. д-ра юрид. наук: спеціальність: 12.00.08. Харків, 2004. 430 с.
98. Геркула Н. М. Особа колаборанта: тенденції, виявлені на третій рік повномасштабного вторгнення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Вип. 90. Ч.4. 2025. С. 19-25.
99. Письменський Є. О. Колабораційна діяльність у сфері освіти: проблеми тлумачення та вдосконалення кримінального закону. *Право України*. 2022. № 11. С. 49–59.
100. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування; за заг. ред. Малюка В. В. Київ: Алерта, 2023. 312 с.
101. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 24.09.2024).
102. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 1111 ККУ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 199–201.
103. Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. №11. 12–23. С. 88–99.
104. Музика А. Норми про відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 5 трав. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 112–114.

105. Перепилиця С. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики колабо-раційних злочинів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. 5 (3). С. 221-228.
106. Лисько Т. Д., Сенько А. В. Особливості кримінологічної характеристики особи колаборанта. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 93–98.
107. Кузьменко О. В., Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. С. 336-339. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/63.pdf (дата звернення: 15.09.2024).
108. Медицький І. Б., Кримінологічний портрет особистості колаборанта. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 538-545. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001449255 (дата звернення: 15.09.2024).
109. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 01 жовтня 2024 року у справі № 201/11428/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121987047 (дата звернення: 13.02.2025).
110. Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія за наук. ред. Рубащенка М. А.; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.
111. Кулик Л. М. Поняття та зміст колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінальноправової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. с. 72-77.

112. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. Кримінальне право та кримінологія. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С. 274-280.
113. Lucas J. R. The Freedom of the Will. Great Britain*: Clarendon P*., 1970. 181 p.
114. Razzell P. E. The Problem of Determinism: a Sociological Solution. *SCIREA Journal of Sociology*. 2025. Vol. 9. Issue 2. URL: https://www.peterrazzell.co.uk/Papers/THE_PROBLEM_OF_DETERMINISM_A_SOCIOLOGICA.pdf (дата звернення: 06.06.2025).
115. Holden T. Hobbes's philosophy of religion. Oxford: *Oxford University Press*, 2023. 240 p. URL: https://doi.org/10.1093/oso/9780192871329.001.0001 (дата звернення: 06.06.2025).
116. Савченко В. О. Свобода волі в цивільному праві : монографія. Вінниця, Україна: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. 466 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/380989010_Svoboda_voli_v_civilnomu_pravi_monografia_Freedom_of_Will_in_Civil_Law (дата звернення: 09.06.2025).
117. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретично-кримінологічне дослідження): монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 380 с.
118. Тома М. Г. Кримінологічні аспекти колабораціонізму. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Вип. 90. Ч. 4. С. 179-183. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/340126/328182 (дата звернення: 27.03.2026).
119. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Колабораціонізм: особливості детермінації та концептуальні засади протидії. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. №1(34). С.129-144. URL: https://www.researchgate.net/publication/392454132_KOLABORACIONIZ

M_OSOBLIVOSTI_DETERMINACII_TA_KONCEPTUALNI_ZASADI_PROTIDII (дата звернення: 20.06.2025).

120. Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень (спецпроект)*. 2014. № 42 (362). С. 28 – 42.
121. Кулик Р., Майоров М. 2014: початок російсько-української війни. *Український інститут національної пам'яті*. 41 с. URL: https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/NewsODA2025/I_kvartal/24.02/insyitut/broshz87js15670827504VGyk.pdf (дата звернення: 22.06.2025 р.).
122. Долгорученко К. О. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. №56. С. 16-19.
123. Вовк С. О. Створення альтернативної реальності: стратегія російської пропаганди в контексті російсько-української війни. *Науковий журнал «Політикус»*. 2023. Вип №5. С. 14-18. URL: http://politicus.od.ua/5_2023/2.pdf (дата звернення: 24.06.2025).
124. Шевченко С. Міни інформаційної війни: як російська пропаганда пробиває собі шлях до чеських медіа? Радіо Свобода, 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/information-war-russia-propaganda-disinformation/33098545.html (дата звернення: 22.06.2025).
125. Війна слів і сенсів: Центрально-Східна Європа у боротьбі з російськими наративами (підсумковий аналітичний звіт). Детектор медіа, 2024. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/226165/2024-04-30-viyna-sliv-isensiv-tsentralno-skhidna-ievropa-u-borotbi-z-rosiyskymy-naratyvamy-pidsumkovyyanalitychnyy-zvit/ (дата звернення: 22.06.2025).
126. Чи справді українці масово збідніли? Рубрика, 2025. URL: https://rubryka.com/article/chy-spravdi-ukrayintsi-masovo-bidnishayut/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.06.2025).
127. Войтович Н. М., Бричка Б. Б. Бідність в Україні: *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. Том 33 (72). №1. С. 14-20.

128. Гладинець Н. Ю. Стан економіки України в період повномасштабного вторгнення. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 65. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4517/4457 (дата звернення: 01.07.2025).
129. Ільницький В., Старка В., Галів М.. Російська пропаґанда як елемент підготовки до збройної аґресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. №5. С. 43-55.
130. Мовчан П. П. Зміст поняття «Національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №17. С. 103-107.
131. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ: *НІСД*, 2011. 336 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf (дата звернення: 01.07.2025).
132. Zharikova M. Modeling the Emergence of Collaborationism in the Context of Russian Aggression. *Proceedings of the CMS Conference*. 2025. URL: https://openaccess.cms-conferences.org/publications/book/978-1-964867-36-6/article/978-1-964867-36-6_77?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.07.2025).
133. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19 березня 2025 р., судова справа № 344/11107/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125983584 (дата звернення: 04.07.2025).
134. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19 березня 2025 р., судова справа № 344/11107/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125983584 (дата звернення: 04.07.2025).
135. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 06 вересня 2024 р., судова справа №766/11297/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121446313 (дата звернення: 04.07.2025).

136. Головкін Б. М. Поняття злочинності у сфері економіки. *Форум права*. 2013. № 3. С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/j pdf/FP_index. htm_2013_3_24.pdf. (дата звернення: 03.09.2025).
137. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 431 с.
138. Батраченко Т. С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. Київ: *видавництво «Молодий вчений»*. 2023. С. 73–97. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8759/18360-1?inline=1 (дата звернення: 11.07.2025).
139. Сагайдак Ю. Соціально-правові та психологічні аспекти колабораціонізму в умовах російсько-української війни XXI століття. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 46–53.
140. Як БФ «Схід SOS» досліджує та документує воєнні злочини в сфері освіти. *БФ «Схід SOS»*. 2025. URL: https://east-sos.org/publications/yak-bf-skhid-sos-doslidzhuye-ta-dokumentuye-voyenni-zlochyny-v-sferi-osvity/ (дата звернення: 22.07.2025).
141. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 1907. Набрала чинності для України 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 30.07.2025).
142. Сьомін С. В., Комашко В. В., Піх Н. С. Організаційно-правові засади протидії колабораціонізму в умовах євроінтеграційного курсу України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. №3. С. 35–41. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/451/12173/25442-1?inline=1 (дата звернення: 25.07.2025).

143. Омбудсман: за українську мову на ТОТ кидають на «підвал» та жорстоко б'ють! Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2024. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-za-ukrayinsku-movu-na-tot-kidayut-na-pidval-ta-piddayut-pobittyu (дата звернення: 25.07.2025).
144. Чому на ТОТ за Telegram на телефоні можна потрапити «на підвал». ТСН. 2024. URL: https://tsn.ua/exclusive/chomu-na-tot-za-telegram-na-telefoni-mozhna-potrapiti-na-pidval-ekspert-poyasniv-2568384.html (дата звернення: 25.07.2025).
145. Колісніченко А. Політична ідеологія: сутність, функції. Та чинник міжнарожної політики. *Емінак*. *Всесвітня історія та міжнародні відносини*. 2018. С. 126-131.
146. Конопелько О. В. Функції ідеології: позитивний та негативний аспект. *Форум права*. 2013. №1. С. 479-485.
147. Петруньок Б. «Станеш мером чи ламаємо тобі ноги?»: Злочини проти місцевої влади як інструмент російської окупаційної політики: Аналітичний звіт / за ред. Синюк О., Сокуренко Є., Луньова А., Печончик Т. Київ, 2025. 40 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/06/vlada_web_ua.pdf (дата звернення: 26.07.2025).
148. Яковюк І. В. Колабораційна діяльність – злочин проти основ національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №5. С. 43-46.
149. Міхеєва О., Данилов С., Семиволос І., Плуз Ш. «Місце, де панує мовчання»: важелі та методи русифікації на окупованих територіях України. Аналітичний звіт. Проєкт «Покращення розуміння населення окупованих територій та надання йому допомоги шляхом трансформаційних досліджень, що проводяться громадами. AMES. IN2. 2025. 28 с.

150. Гребенюк О. Методи молодіжної політики рф на тимчасово окупованих територіях України. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2024. С. 193-197. URL: http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/571/502 (дата звернення: 01.08.2025).
151. Ланцман О. «За Полярне коло та до Сибіру: як молодь з окупованих територій готують до переїзду у віддалені райони Росії». 2024. URL: https://zmina.info/articles/za-polyarne-kolo-ta-v-sybir-yak-molod-z-okupovanyh-terytorij-gotuyut-do-pereyizdu-u-viddaleni-rajony-rosiyi (дата звернення: 16.09.2024).
152. Рагуцька Л. Росія створює умови для масштабування незаконної мобілізації мешканців окупованих територій України. 2025. URL: https://war.obozrevatel.com/ukr/rosiya-stvoryue-umovi-dlya-masshtabuvannya-nezakonnoi-mobilizatsii-meshkantsiv-okupovanih-teritorij-ukraini-isw.htm (дата звернення: 12.11.2025).
153. Берендій Ю. "Зате не ТЦК": РФ розпочала мобілізацію на окупованих територіях — кого призвуть першими. 2025. URL: https://glavred.net/war/zato-ne-tck-rf-nachala-mobilizaciyu-na-okkupirovannyh-territoriyah-kogo-prizovut-10711664.html (дата звернення: 12.11.2025).
154. Лозовий В.С. Освітні тенденції російської політики у сфері шкільної освіти на тимчасово окупованих територіях України у період повномасштабної російсько-української війни у 2022-2023 рр. “Освітня аналітика України”. 2023. № 4 (25). С. 70-77. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/5_Lozovyi_425_2023_70-77.pdf (дата звернення: 14.11.2025).
155. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів(Протокол I) від 8 червня 1977 року URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o520 (дата звернення: 14.11.2025).

156. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 14.11.2025).
157. Міжнародний комітет Червоного Хреста. Comprehensive introduction to international humanitarian law / ICRC. The Hague : ICRC, 2006. 308 с. URL: https://www.asser.nl/media/795044/icrc-comprehensive-introduction-to-ihl-ukr.pdf (дата звернення: 14.11.2025).
158. Darcy, S. To Serve the Enemy: Informers, Collaborators, and the Laws of Armed Conflict [Електронний ресурс] / S. Darcy. Oxford : Oxford University Press, 2019. URL: https://academic.oup.com/book/34885/chapter-abstract/298426004 (дата звернення: 18.11.2025).
159. Vyhivskyi I. Countering Collaborationism in the Context of Armed Conflict. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. Vol. 10, No. 3. P. 96–103. URL: https://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2486 (дата звернення: 18.11.2025).
160. Deák I. *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance and Retribution during World War II*. Westview Press, 2015. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/mono/10.4324/9780429493874-5/invasion-soviet-union-east-european-collaboration-istv%C3%A1n-de%C3%A1k-norman-naimark?context=ubx (дата звернення: 18.11.2025).
161. Darcy, S. Coming to Terms with Wartime Collaboration: Post-Conflict Processes & Legal Challenges, 45 Brook. J. Int'l L. (2019). URL: https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1944&context=bjil (дата звернення: 12.12.2025).
162. Novick P. The Resistance Versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France. New York, Columbia University Press, 1968. 245 p.
163. Аніщук В. В., Пундор Ю. О. Проблеми притягнення до відповідальності за колаборацію діяльність в умовах війни. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. 2025. Вип. 89. Ч. 3. С. 177-181. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/28-3.pdf (дата звернення: 15.12.2025).

164. Rings W. Life with the Enemy: Collaboration and Resistance in Hitler's Europe 1939-1945. Trans. by J. Maxwell Brownjohn. London : Weidenfeld & Nicolson. 351 p.
165. Kershaw I. To Hell and Back: Europe 1914-1949. Hardcover. 2016. 624 p.
166. Kershaw I. Out of the ashes: Europe's rebirth after the Second World War, 1945–1949. *Journal of the British Academy*. №3. pp. 167–183. URL: https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/1562/06_Kershaw_1817.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.12.2025).
167. Pohl, D. Die Herrschaft der Wehrmacht: deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944 / D. Pohl. – München : Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2008. 422 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=l23oBQAAQBAJ (дата звернення: 15.12.2025).
168. Cužiedelis, S. *Lithuanian Collaboration during the Second World War: Past Realities, Present Perceptions.* URL: https://www.yivo.org/cimages/suziedelis_collaborators.pdf (дата звернення: 15.12.2025).
169. Huyse L. Belgian and Dutch Purges after World War Il Compared. *Retribution and Repatriation in the Transition to Democracy Cambridge University Press, New York,* pp.164-178. URL: https://soc.kuleuven.be/afdeling-politieke-wetenschappen/centre-for-political-research/publicaties-luc-huyse/bestanden/pdf-hoofdstukken-in-boeken/2006_Belgian-and-Dutch-Purges.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.12.2025).
170. Brook, T. Collaboration in the history of wartime East Asia. *Journal of Asian Studies*. 2014. Vol. 73. № 2. pp. 319–341. URL: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-

core/content/view/FED3E6A0BA59616BCDB580799C46FA65/S155746601402631Xa.pdf (дата звернення: 12.11.2025).

171. Bouchat, P., Elchardus, M., & Sobrie, S. A social psychological perspective on World War II collaboration in the 21st century: a Belgian case / P. Bouchat, M. Elchardus, S. Sobrie // *Journal of Social and Political Psychology*. 2020. Vol. 8. № 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/338835827_A_social_psychological_perspective_on_World_War_II_collaboration_in_the_21st_century_A_Belgian_case (дата звернення: 15.12.2025).
172. Кіщак Б. І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колаборaційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2023. Вип. 37. С. 56-61. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/779/707 (дата звернення: 12.12.2025).
173. Гончарук О. В., Карпунець В. Д., Скічко І. А. Кримінальна відповідальність за колаборaціонізм: міжнародний досвід та його застосування в Україні. *Академічні візії.* 2024. Вип. 32. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1245/1123 (дата звернення: 12.12.2025).
174. Часник М. І. Міжнародні підходи до визначення і кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність (на прикладі Австрії та Ліхтенштейну). *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. с. 251-255. URL: https://jurfem.com.ua/krym- vidpovidalnist-za-kolaboratsiynu-diyalnist/ (дата звернення: 12.12.2025).
175. Зайцев О. В. Досвід Грузії і Молдови щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність на тимчасово окупованих територіях. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків, 2024. Вип. 1(21). С. 99-112.

176. Кримінальний кодекс Республіки Молдова. Станом на 10.12.2025 р. Ministerul Justiției. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=140340&lang=ru#. (дата звернення: 12.12.2025).
177. Про окуповані території : Закон Грузії від 10.12.2025 р. *Законодавчий вісник Грузії*. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/view/19132?publication=9. (дата звернення: 12.12.2025).
178. Шульженко Н. В. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за законодавством Литви. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу* (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.). К.: Такибук, 2023. С. 51-53.
179. Таволжанська Ю. С. Переслідування за колаборайну діяльність: реінтеграційне бачення. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу* (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.). К.: Такибук, 2023. С. 60-62.
180. Левадний Р. С. Ретроспективний аналіз колабораціонізму та відповідальності за нього. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2023. № 66. С. 121-124.
181. Подковенко Т. Протидія злочинності: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020. №1(21). С. 32-39.
182. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. №11. С. 191–196.
183. Беккаріа Ч. Про злочини і покарання. Київ: Основи, 2004. 236 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/CHezare_Bekkaria_2004.pdf (дата звернення: 17.12.2025).

184. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 120 с.
185. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Кримінологія. Кримінально-виконавче право; за ред. Шакун В. І., Тимошенко В. І. Харків : Право, 2009. Т. 18. 544 с.
186. Голіна В. В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3. С. 206–214.
187. Ліховіцький Я. О. Запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) у сфері охоронної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 24 (ч.3). С. 322-328.
188. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: ІнЮре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
189. Почепцов Г. Сучасний світ зіткнувся з конструюванням реальності, яка є сильнішою за реальну дійсність. *Вільне.ІНФО*. 2016. URL: https://vilne.org.ua/2016/09/georgij-pocheptsov-suchasnyj-svit-zitkn/ (дата звернення: 01.12.2025).
190. Горбулін В. П. Як перемогти Росію у війні майбутнього. Київ : Брайт Букс, 2020. 256 с.
191. Андрєєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією : дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.01. Київ, 2010. 264 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Andrieieva_Olha/Natsionalna_bezpeka_Ukrainy_v_konteksti_natsionalnoi_identychnosti_i_vzaiemovidnosyn_z_Rosiieiu.pdf (дата звернення: 03.12.2025).
192. Саган О. Н. Глобалізація та її виклики для національних суверенітетів : дис. … канд. наук : 23.00.02. Київ, 2021. 224 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/06.04.2021-sagan-o.-dis.rab.pdf (дата звернення: 03.12.2025).

193. Ілляшенко О. В., Кияшко О. М. Інформаційна безпека України в умовах гібридної війни: кримінологічний аналіз. *Східне право*. 2016. № 27. С. 94–100. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/05/illiashenko_kiiashko_27.pdf (дата звернення: 03.12.2025).
194. Стратегія національної безпеки України : затверджена Указом Президента України від 14.05.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12 (дата звернення: 03.12.2025).
195. Про затвердження Положення про питання реалізації стратегічних комунікацій у системі Міністерства оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2025 № 653-нм. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0653322-25#n6 (дата звернення: 03.12.2025).
196. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.03.2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації». Поточна редакція 19.03.2021. База даних «Законодавство України». Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106/2021 (дата звернення: 04.12.2025).
197. Звіти та аналітика Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України : офіц. веб-сайт. URL: https://cpd.gov.ua/category/reports/ (дата звернення: 04.12.2025).
198. Посібник «Зброя інформаційної війни» / Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України. Київ, 2024. 36 с. URL: https://cpd.gov.ua/manual/posibnyk-zbroya-informaczijnoyi-vijny/ (дата звернення: 11.12.2025).
199. Посібник з протидії дезінформації / Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України. Київ, 2024. URL: https://cpd.gov.ua/announcement/posibnyk-z-protydiyi-dezinformacziyi/ (дата звернення: 11.12.2025).

200. Ефективність протидії російській дезінформації: звіти та аналіз за 2022-2023 рр. / Укр. ін-т медіа та комунікації. Київ, 2023. 84 с. URL: https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/UMCI_-Effectiveness-of-Russian-Disinformation-Counteration_UA.pdf (дата звернення: 12.12.2025).
201. Єпіхіна М. А., Курило Н. О. Формування основ патрітичного виховання у дошкільників засобами народознавства. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2017. Вип. 1(40). С. 96-100. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6608/visnyk40.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.12.2025).
202. Остапенко О., Тимчик М. Національно-патріотичне виховання як чинник зміцнення національної безпеки України в умовах воєнного стану. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2022. Вип. 26, кн. 2. С. 136–151. URL: https://ojs.ipv.org.ua/index.php/journal/article/view/117/120 (дата звернення: 11.12.2025).
203. Булах І. І. Молодіжна політика України та особливості впливу негативних чинників війни на обдаровану студентську молодь. *Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку : матеріали науково-практичного онлайн-семінару* (Київ, 23–26 травня 2024 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 57-72.
204. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Доступ до освіти дітей та молоді з тимчасово окупованих територій України» : лютий 2025 року. Київ : Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2025. URL: https://surl.li/hjrsfo (дата звернення: 01.01.2026).
205. Національна молодіжна стратегія до 2030 року : затверджена Указом Президента України від 12.03.2021 № 94/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text (дата звернення: 11.12.2025).

206. Геркула Н. М. Загальносоціальне запобігання колабораційній діяльності в Україні. *Ампаро*. 2025. Вип. №3. С.88-94.
207. Мороз С. А., Мороз В. М., Помаза-Пономаренко А. Л. Протидія колабораціонізму як складова забезпечення національної безпеки. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2025. Вип. 3. С. 41-45.
208. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Раунд 21 (жовтень 2025 р.) / Міжнародна організація з міграції (МОМ). 2025. 16 с. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-2?close=true (дата звернення: 12.12.2025).
209. Міністерство соціальної політики України. Презентовано результати першого опитування з питань захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. Київ, 2025. URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/prezentovano-rezultaty-pershoho-opytuvannya-z-pytan-zakhystu-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukrayini (дата звернення: 12.12.2025).
210. Близько 150 тисяч переселенців повернулися на тимчасово окуповані території. *Укрінформ*. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3930710-blizko-150-tisac-pereselenciv-povernulisa-na-timcasovo-okupovani-teritorii.html (дата звернення: 20.12.2025).
211. Деякі питання функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 01 верес. 2023 р. № 930. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2023-%D0%BF (дата звернення: 21.12.2025).
212. Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2022 р. № 495. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF (дата звернення: 21.12.2025).

213. Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення фонду муніципального (соціального) орендного житла : постанова Кабінету Міністрів України від 02 лип. 2025 р. № 796. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 21.12.2025).
214. Про реалізацію експериментального проєкту щодо надання субсидії на оплату вартості або частини вартості найму (оренди) житлового приміщення (частини житлового приміщення) та компенсації частини податку на доходи фізичних осіб або єдиного податку та військового збору : постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовт. 2024 р. № 1225. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 21.12.2025).
215. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 19 берез. 2022 р. № 333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 21.12.2025).
216. Адміністративні бар'єри для мешканців тимчасово окупованих територій: аналітична записка. Київ: БФ «Право на захист», 2023. 28 с. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/093b00c58c2b1f04 ee638b1ebb003f9d56a6b639_original.pdf (дата звернення: 17.12.2025).
217. Правовий режим документів, виданих на тимчасово окупованих територіях України : аналітичний звіт / Центр прав людини ZMINA. Київ, 2025. 40 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/02/document_ua_web_dokumenty-vydani-na-tot.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
218. Сметаніна Н. В. Небезпечні наслідки корупції для особи, держави та суспільства. *Право і суспільство.* 2017. № 4, ч. 2. С. 168–171.
219. Ситник О. Історичні витоки російсько-української війни 2014-2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник.* 2017. Вип. 2. С. 71-81.

220. Кримінологія : підручник за ред. Голіни В. В., Головкіна Б.М. Харків : Право. 2014. 440 с.
221. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/5403-17 (дата звернення: 10.12.2025).
222. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF (дата звернення: 18.12.2025).
223. Блокування зв'язку в окупації: відомо, як українці можуть додзвонитися рідним до України : новини. Новости Донбасса. 2025. URL: https://novosti.dn.ua/news/411846-blokuvannya-zv-yazku-v-okupatsiyi-vidomo-yak-ukrayintsi-mozhut-dodzvonytysya-ridnym-do-ukrayiny (дата звернення: 23.12.2025).
224. Доступність, ефективність та клієнтоорієнтованість Пенсійного фонду України : дослідження / БФ «Право на захист». 2024. 192 с. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/d092f3e31401f5de9400f060c492b55b61b30e76_original.pdf (дата звернення: 12.12.2025).
225. Сервіс для українців на окупованих територіях «Ти в Україні» запустив кримськотатарську версію. ZMINA. Центр прав людини. 2024. URL: https://zmina.info/news/servis-dlya-ukrayinczіv-na-okupovanyh-terytoriyah-ty-v-ukrayini-zapustyv-krymskotatarsku-versiyu/ (дата звернення: 11.12.2025).
226. Про деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 №

209. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-п (дата звернення: 12.12.2025).

227. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем... в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 № 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.12.2025).

228. Про затвердження Переліку адміністративно-територіальних одиниць, в межах яких припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів...: Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 28.02.2025 № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-22 (дата звернення: 12.12.2025).

229. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 № 18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text (дата звернення: 12.12.2025).

230. Публічний звіт Голови Державної служби фінансового моніторингу України за 2024 рік. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/2025/REPORT2024.pdf (дата звернення: 14.12.2025).

231. Зоренко Д. С., Кульчицька Л. О., Лех Р. В., Червяков О. І. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошу- кової інформації : практичний порадник. 5-те вид., переробл. та до- повн. / Зоренко Д. С., Кульчицька Л. О., Лех Р. В., Червяков О. І. Харків. Видавець: Мірошниченко О. А. 2024. 80 с.

232. Серватовський А. В., Онищенко Ю. М., Макаренко П. В. Міжнародний досвід використання OSINT. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми*. Харків. 2018. С. 379–381. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f544e91d-3e47-4f50-bd7a-e0374b61cd13/content (дата звернення: 12.12.2025).

233. СБУ закликає українців повідомляти про зрадників і колаборантів. *Укрінформ*. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3870148-sbu-zaklikae-ukrainciv-povidomlati-pro-zradnikiv-i-kolaborantiv.html (дата звернення: 11.12.2025).
234. СБУ збирає дані про колаборантів, які працюють на псевдореферендумах. *MediaSapiens*. 2022. URL: https://ms.detector.media/trendi/post/30322/2022-09-25-sbu-zbyraie-dani-pro-kolaborantiv-yaki-pratsyuyut-na-psevdoreferendumakh/ (дата звернення: 11.12.2025).
235. Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : Наказ; Офіс Генерального прокурора від 30.05.2023 № 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0141905-23 (дата звернення: 12.12.2025).
236. Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми протидії колаборaційній діяльності: монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.
237. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI : станом на 24 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 12.12.2025).
238. Проект Закону України про амністію осіб, недопущення їх переслідування та покарання у зв'язку із завершенням військової агресії Російської Федерації проти України з метою національного примирення та відновлення конституційного ладу: законопроєкт № 14317 від 18.12.2025 / Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59395 (дата звернення: 12.12.2025).
239. Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колаборaційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Вип. 70. Т. 1. С. 381-

388. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1b64f30f-2795-42c0-b353-c1b782e233a4/content (дата звернення: 12.12.2025).

240. Осипчук А., Суслов А., Шулімов С., Яковлєв М. Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід : аналітичний звіт. Київ : Електронний репозитарій Національного університету «Києво-Могилянська академія», 2025. 40 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2aad6460-7b37-43f4-9498-6d3dce9149af/content (дата звернення: 26.12.2025).

241. Бровченко Ю.В. Класифікація уповноважених суб'єктів протидії колаборaційній діяль-ності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. № 89 (2). С. 131–141. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330087/319561 (дата звернення: 01.01.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Геркула Н. М. Колаборaційна діяльність: загальний погляд на детермінанти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. №8. С. 319-322.

2. Геркула Н. М. Особа колаборанта: тенденції, виявлені на третій рік повномасштабного вторгнення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Вип. 90 (ч. 4). С. 19-25.

3. Геркула Н. М. Загальносоціальне запобігання колабораційній діяльності в Україні. *Ампаро*. 2025. №3. С. 88-94.

4. Геркула Н. М. Евакуація цивільного населення як захід спеціально-кримінологічного запобігання колабораційній діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №12. С. 176-179.

5. Геркула Н. М. Про необхідність кримінологічного вивчення колабораційної діяльності. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 207–210.

6. Геркула Н. М. Кримінологічне вивчення колаборaціонізму. *Актуальні дослідження молодих науковців*: *зб. тез X Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17 травня, 2023 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2023. С. 58-61.

7. Геркула Н. М. Кримінологічне розуміння колабораційної діяльності. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції*: *зб. тез. II Всеукр. наук.-прак. конф.* (м. Харків, 22 грудня, 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 49-53.

8. Геркула Н. М. Роль територіальної ознаки колабораційної діяльності в кримінологічному вимірі. *Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість*

убезпечення : *матеріали VIII міжнар. наук. практ. конф*. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 208-212.

9. Геркула Н. М. Середовище як комплексна умова поширення колаборaційної діяльності. *Антикримінальна політика України: у пошуках оптимальної моделі* : *зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф*. (м. Харків, 18 груд. 2025 р.) : Ч. 2. Харків : Юрайт, 2026. С. 30-33.

Додаток Б

Зведені дані інтерактивного опитування співробітників правоохоронних органів (2025 р.) щодо запобігання колабораційній діяльності

1. Місце роботи:

1) Національна поліція України – 95,9 %;

2) Прокуратура – 1,7 %;

3) Служба безпеки України – 0,2 %;

4) Адвокатура – 0,6 %;

5) Суд – 0,1 %;

6) Інше: 1,5 %.

2. Ваш вік:

1) до 30 років – 56 %;

2) 30 - 45 років – 36,8 %;

3) 45 років і старше – 7,2 %.

3. Стаж роботи:

1) до 3-х років – 31,2 %;

2) від 3-х до 5-ти років – 13,4 %;

3) від 5-ти до 10-ти років – 18,2 %;

4) більше 10-ти років – 37,2 %.

4. Чи доводилося Вам виявляти, розслідувати, здійснювати процесуальне керівництво, підтримувати державне обвинувачення, проводити судовий розгляд щодо колабораційної діяльності?

1) Так – 33 %;

2) Ні – 67 %.

5. Оцініть, будь ласка, яким на Вашу думку є рівень латентності колабораційної діяльності:

1) на один зареєстрований злочин припадає десять і більше незареєстрованих – 6,7 %;

2) на один зареєстрований злочин припадає чотири та більше незареєстрованих – 6 %;

3) на один зареєстрований злочин припадає від двох до трьох незареєстрованих – 6,3 %;

4) на один зареєстрований злочин припадає один незареєстрований – 4,3 %;

5) не можу відповісти – 73,9 %

6. Чому, на Вашу думку, не всі випадки вчинення колаборaційної діяльності виявляються і реєструються *(множинний вибір)*:

1) складність у розслідуванні та отриманні доказової інформації з огляду на те, що колаборaційна діяльність переважно вчиняється на тимчасово окупованій території – 67,2 %;

2) недостатня кваліфікація працівників правоохоронних органів у розслідуванні такої категорії справ – 6 %;

3) перешкоджання держави-агресора у виявленні та розслідуванні випадків колаборaційної діяльності – 19,4 %;

4) відсутність напрацьованих криміналістичних методик і тактик виявлення та розслідування випадків колаборaційної діяльності – 23,3 %;

5) інше – 11 %.

7. Якщо в попередньому питанні Ви обрали варіант *"інше"*, просимо описати Вашу відповідь кількома словами:

1) Недостатність доказової бази та складність документування обставин правопорушень.

2) Небажання свідків надавати показання.

3) Ускладнення виявлення правопорушень в умовах бойових дій та тимчасової окупації.

4) Нестача кваліфікованих кадрів.

5) Перевантаження правоохоронної системи та розмивання функціональних повноважень.

6) Наявність соціальних прошарків населення, лояльних до держави-агресора.

7) Використання захищених цифрових каналів комунікації, що ускладнює їх відстеження.

8) Недостатність превентивних механізмів виявлення правопорушень.

9) Недостатній рівень управлінської визначеності у реагуванні на правопорушення.

10) Обмежений рівень обізнаності або практичного досвіду щодо відповідної категорії справ.

8. Зазначте стать особи, що найчастіше вчиняє колаборaційну діяльність:

1) чоловіча – 69,1 %;

2) жіноча – 30,9 %.

9. Вік особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1) від 18 до 25 років – 11,5 %;

2) від 25 до 35 років – 27,3 %;

3) від 35 до 45 років – 40,2 %;

4) понад 45 років – 15,3 %;

5) 60+ – 5,6%.

10. Сімейний стан особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1) не одружений / не заміжня – 31,6 %;

2) одружений / заміжня – 26,7 %;

3) розлучений / розлучена – 8 %;

4) вдівець / вдова – 0,7 %;

5) перебувають у фактичних шлюбних відносинах – 9 %;

6) інше – 24,1.

11. Освіта особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1) початкова загальна освіта – 11,3 %;

2) базова загальна середня освіта – 36,2 %;

3) повна загальна середня освіта – 19,4 %;

4) професійно-технічна освіта – 18,2 %;

5) базова вища освіта – 8 %;

6) повна вища освіта – 6,9 %.

12. Спеціальність особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1) економічна – 6,6%;

2) юридична – 2,8 %;

3) технічна (зокрема, комп'ютерні технології) – 29,1 %;

4) медична – 0,7;

5) педагогічна – 9,5 %;

6) інше: 51,2 %.

13. Судимість особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1) не судима раніше – 73,4 %;

2) знята або погашена судимість – 25,7 %;

3) відбуває покарання – 1 %.

14. Які, на Вашу думку, основні мотиви скоєння колабораційної діяльності *(множинний вибір)*:

1) прагнення забезпечити своє виживання та членів сім'ї на тимчасово окупованій території – 41,6 %;

2) бажання якнайкраще влаштувати своє життя в умовах окупації та «потоваришувати» з окупаційною владою - 56,3 %;

3) кар'єристські цілі – 17 %;

4) щира відданість наративам «руського міра» – 31,7 %;

5) бажання набути високого соціального становища на тимчасово окупованій території – 27,4 %;

6) відчуття безкарності та сподівання на те, що Україна не поверне свої території з-під окупації – 33,8 %;

7) інше – 5,8 %.

15. Якщо в попередньому питанні Ви обрали варіант *"інше"*, просимо описати Вашу відповідь кількома словами:

1) Ідеологічна підтримка держави-агресора та відповідних наративів.

2) Поширення проросійських переконань та міфів щодо «спільного минулого» і «захисту».

3) Невдоволення або образа на політичне керівництво держави.

4) Корисливі мотиви та прагнення отримання матеріальної вигоди.

5) Примус або діяльність під загрозою життю та здоров'ю.

6) Вплив пропаганди та дезінформаційних наративів.

7) Особистісні психологічні проблеми та деформації соціалізації.

8) Соціальна фрустрація та відчуття несправедливості або маргіналізації.

9) Прагнення самоствердження або отримання статусу в умовах окупації.

10) Відсутність чітко усвідомлених мотивів або ситуативний характер поведінки.

11) Поєднання кількох мотивів одночасно (комплексний характер мотивації).

12) Вплив попереднього життєвого досвіду та негативних соціальних установок.

13) Обмежений рівень обізнаності або відсутність інформації щодо мотивів.

15. Поділіться, будь ласка, Вашими міркуваннями щодо можливих способів ефективного запобігання колабораційній діяльності *(можете обрати кілька варіантів відповіді)*:

1) превентивна та правопросвітницька діяльність серед населення, спрямована на україноцентричне виховання – 46,1%;

2) розширення можливостей кіберполіції – 33,4%;

3) посилення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність – 41,4%;

4) криміналізації якомога більшої кількості потенційних протиправних діянь, що можуть полягати у співпраці з державою-агресором – 23,5%;

5) спрощення процесуальної процедури розслідування кримінального правопорушення та притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні колабораційної діяльності – 40,7%;

6) ведення підпільної проукраїнської політики на тимчасово окупованій території – 16,2%;

7) інше – 6,9%.

16. Якщо в попередньому питанні Ви обрали варіант *"інше"*, просимо описати Вашу відповідь кількома словами:

1) Створення соціально-економічних умов, що нівелюють доцільність колабораційної діяльності.

2) Підвищення рівня життя населення, зокрема на тимчасово окупованих територіях.

3) Вдосконалення державної політики щодо тимчасово окупованих територій та їх населення.

4) Реформування політики підтримки внутрішньо переміщених осіб.

5) Спрощення процедур досудового розслідування та притягнення до відповідальності.

6) Підвищення ефективності організації слідчої та процесуальної діяльності.

7) Посилення кримінальної відповідальності за колаборайну діяльність.

8) Запровадження превентивних заходів адміністративного впливу на ранніх стадіях.

9) Посилення міжвідомчої взаємодії та практичної участі процесуального керівництва.

10) Розвиток інформаційної політики та протидії ворожим наративам.

11) Зміцнення культурної, освітньої, соціальної та економічної сфер як факторів стійкості суспільства.

12) Припинення діяльності мереж впливу держави-агресора.

17. Назвіть причини виникнення та поширення колаборайної діяльності *(можете обрати кілька варіантів відповіді)*:

1) збройна агресія російської федерації – 64,8%;

2) в українському суспільстві була велика кількість «ждунів» - 37,95%;

3) систематична та цілеспрямована пропаганда держави-агресора – 45,5%;

4) невдоволеність українського суспільства політикою держави – 27,1%;

5) інше – 5,4%.

18. Якщо в попередньому питанні Ви обрали варіант *"інше"*, просимо описати Вашу відповідь кількома словами:

1) Неналежний рівень забезпечення громадян, зокрема після евакуації з прифронтових територій.

2) Корисливі мотиви та прагнення отримання особистої вигоди.

3) Індивідуально-психологічні особливості особи.

4) Байдужість або недостатня ефективність реагування з боку державних органів.

5) Обмежений рівень обізнаності або відсутність інформації щодо причин такого явища.

19. Чи вважаєте Ви колаборантів «зрадниками» України, «поплічниками» держави-агресора:

1) скоріше, так – 25%;

2) так – 61,2%;

3) скоріше, ні – 2,4%;

4) ні – 0%;

5) складно відповісти – 8,8%;

6) інше – 2,6%.

20. Чи зазнавали Ви, Ваші родичі та/або інші близькі Вам особи умов окупації:

1) так – 18,5%;

2) ні – 72,4%;

3) не бажаю відповідати – 6,3%;

4) інше – 2,8%.

21. Чи вважаєте Ви, що перебування в окупації зумовлює необхідність співпрацювати з державою-агресором?

1) скоріше, так – 12,9%;

2) так – 1,7%;

3) скоріше, ні – 13,6%

4) ні – 41,4%;

5) складно відповісти – 27,8%;

6) інше – 2,6%.

22. Чи вважаєте Ви, що зайняття особою посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади (прибиральники, працівники ЖКГ, ремонтники, двірники тощо) завдає шкоди національним інтересам України:

1) скоріше, так – 14,9%;

2) так – 15,7%;

3) скоріше, ні – 17%

4) ні – 18,3%;

5) складно відповісти – 30,2%;

6) інше – 3,9%.

23. Яким чином, на Вашу думку, пов'язані між собою окупація території та колабораціонізм:

1) колабораційна діяльність –закономірний наслідок окупаціїтериторій – 16,2%;

2) особа сама вирішує для себе:співпрацювати з ворогом чи уникатибудь-якої взаємодії з ним – 39,7%;

3) колабораціонізм – це явище, що обумовлюється цілою низкою взаємозалежних причин, а не лише окупацією – 33%;

4) це явища, що не пов'язані між собою – 5,8%;

5) інше – 5,4%.

24. На Вашу думку, чи впливає на поширення колабораційної діяльності обіцянка грошової винагороди та/або інших видів матеріальної вигоди з боку держави-агресора:

1) скоріше, так – 47,2%;

2) так – 33%;

3) скоріше, ні – 2,6%;

4) ні – 3,2%;

5) складно відповісти – 11,6%;

6) інше – 2,4%.

25. Якими, на Вашу думку, найтиповішими рисами наділений колаборант?

1) Низький рівень правової та загальної соціальної культури, що зумовлює деформацію правосвідомості.

2) Соціально-статусна маргіналізація та нереалізованість у професійній і суспільній сферах.

3) Домінування корисливо-утилітарної мотивації та орієнтація на швидке матеріальне збагачення.

4) Аксіологічна деформація особистості, що проявляється у відсутності стійких моральних обмежень.

5) Знижений рівень громадянської ідентичності та слабка інтегрованість у національний соціум.

6) Ідеологічна комплементарність до держави-агресора та схильність до прийняття її наративів.

7) Інформаційно-когнітивна вразливість, відсутність критичного мислення та схильність до маніпулятивного впливу.

8) Конформізм і опортуністична модель поведінки, що передбачає адаптацію до домінуючої сили.

9) Психологічна нестійкість, схильність до страху та підпорядкування зовнішньому примусу.

10) Наявність фрустраційних станів (образа, соціальне невдоволення), що трансформуються у девіантну поведінку.

11) Прагнення до влади, статусного підвищення та символічного самоствердження в умовах окупаційного режиму.

12) Схильність до антидержавних комунікативних практик, зокрема поширення пропаганди та легітимації дій агресора.

26. Якими Ви бачите заходи запобігання колабораційній діяльності на тимчасово окупованій території та на території, що підконтрольна Україні?

1) Посилення кримінально-правового впливу та санкцій за колабораційну діяльність.

2) Забезпечення невідворотності покарання та ефективності притягнення до відповідальності.

3) Спрощення процедур досудового розслідування та розширення повноважень правоохоронних органів.

4) Розвиток превентивної діяльності та профілактичної роботи з населенням.

5) Здійснення системної правопросвітницької та інформаційно-роз’яснювальної діяльності.

6) Протидія ворожій пропаганді та забезпечення інформаційної безпеки.

7) Забезпечення сталого інформаційного зв’язку з населенням тимчасово окупованих територій.

8) Формування проукраїнської ідентичності та підвищення рівня патріотичної свідомості.

9) Підвищення рівня життя населення та зменшення соціально-економічної вразливості.

10) Вдосконалення державної політики щодо тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб.

11) Забезпечення соціально-правових гарантій та підтримки громадян, зокрема на прифронтових територіях.

12) Розвиток кіберінструментів та оперативно-розшукових заходів у цифровому середовищі.

13) Посилення міжвідомчої взаємодії та координації суб’єктів протидії.

14) Здійснення контррозвідувальних заходів та виявлення мереж впливу держави-агресора.

15) Проведення реінтеграційних заходів та підтримка населення після деокупації.

Додаток В

Зведені дані інтерактивного опитування громадян України (2025 р.) щодо запобігання колабораційній діяльності

1. Назвіть причини виникнення та поширення колабораційної діяльності *(можете обрати кілька варіантів відповіді)*:

1) збройна агресія російської федерації – 64,6%;

2) в українському суспільстві була велика кількість «ждунів» - 47,9%;

3) систематична та цілеспрямована пропаганда держави-агресора – 83,3%;

4) невдоволеність українського суспільства політикою держави – 47,9%;

5) інше – 2,1%.

2. Якщо в попередньому питанні Ви обрали варіант *"інше"*, просимо описати Вашу відповідь кількома словами:

1) Дефіцит морально-етичного та патріотичного виховання населення.

2) Формування ціннісного вакууму.

3) Вплив радянської ідентичнісної спадщини та ностальгійних наративів.

4) Домінування корисливо-утилітарних інтересів у мотиваційній структурі поведінки.

5) Міжпоколіннєва трансляція проросійських установок та моделей сприйняття дійсності.

6) Інформаційно-пропагандистський вплив рф як фактор деформації суспільної свідомості.

3. Які, на Вашу думку, основні мотиви скоєння колабораційної діяльності *(множинний вибір)*:

1) прагнення забезпечити своє виживання та членів сім'ї на тимчасово окупованій території – 62,5 %;

2) бажання якнайкраще влаштувати своє життя в умовах окупації та «потоваришувати» з окупаційною владою - 58,3 %;

3) кар'єристські цілі – 33,3 %;

4) щира відданість наративам «руського міра» – 54,2 %;

5) бажання набути високого соціального становища на тимчасово окупованій території – 43,8 %;

6) відчуття безкарності та сподівання на те, що Україна не поверне свої території з-під окупації – 47,9 %;

7) інше – 6,3%.

4. Чи вважаєте Ви колаборантів «зрадниками» України, «поплічниками» держави-агресора:

1) скоріше, так – 34%;

2) так – 42,6%;

3) скоріше, ні – 0%;

4) ні – 0%;

5) складно відповісти – 19,1%;

6) інше – 4,3%.

5. Чи зазнавали Ви, Ваші родичі та/або інші близькі Вам особи умов окупації?

1) так – 31,9%;

2) ні – 61,7%;

3) не бажаю відповідати – 2,1%;

4) інше – 4,3%.

6. Чи вважаєте Ви, що перебування в окупації зумовлює необхідність співпрацювати з державою-агресором?

1) скоріше, так – 22,9%;

2) так – 2,1%;

3) скоріше, ні – 20,8%

4) ні – 16,7%;

5) складно відповісти – 37,5%;

6) інше – 0%.

7. Чи вважаєте Ви, що зайняття особою посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади (прибиральники,

працівники ЖКГ, ремонтники, двірники тощо) завдає шкоди національним інтересам України:

1) скоріше, так – 14,6%;

2) так – 16,7%;

3) скоріше, ні – 27,1%

4) ні – 29,2%;

5) складно відповісти – 12,5%;

6) інше – 0%.

8. Яким чином, на Вашу думку, пов'язані між собою окупація території та колабораціонізм:

1) колабораційна діяльність – закономірний наслідок окупації територій – 12,5%;

2) особа сама вирішує для себе:співпрацювати з ворогом чи уникати будь-якої взаємодії з ним – 12,5%;

3) колабораціонізм – це явище, що обумовлюється цілою низкою взаємозалежних причин, а не лише окупацією – 72,9%;

4) це явища, що не пов'язані між собою – 2,1%;

5) інше – 0,1%.

9. На Вашу думку, чи впливає на поширення колабораційної діяльності обіцянка грошової винагороди та/або інших видів матеріальної вигоди з боку держави-агресора:

1) скоріше, так – 56,3%;

2) так – 37,5%;

3) скоріше, ні – 4,2%;

4) ні – 0%;

5) складно відповісти – 2,1%;

6) інше – 0%.

10. Якими, на Вашу думку, найтиповішими рисами наділений колаборант:

1) Відсутністю сталих морально-етичних орієнтирів, безпринципністю та розмитістю ціннісної системи особи.

2) Прагнення отримання матеріальних благ, соціальних привілеїв або швидкого кар'єрного зростання.

3) Схильність особи адаптуватися до домінуючої сили (окупаційного режиму) задля забезпечення власної безпеки або стабільності.

4) Підтримка наративів держави-агресора, ностальгією за радянським минулим та ідентифікаційною близькістю до «руського миру».

5) Низький рівень критичного мислення, піддатливість до пропаганди та інформаційного впливу.

6) Соціальна нереалізованість, образи на державу або особистісні невдачі, які компенсуються через співпрацю з окупаційною владою.

7) Страх за життя та необхідність виживання в умовах окупації.

11. Якими Ви бачите заходи запобігання колабораційній діяльності на тимчасово окупованій території та на території, що підконтрольна Україні:

1) Забезпечення невідворотності та суворості кримінальної відповідальності, публічність покарання.

2) Протидія ворожій пропаганді та поширення достовірної інформації.

3) Підвищення рівня життя населення та зменшення соціальної вразливості.

4) Фоормування патріотизму, національної ідентичності та критичного мислення.

5) Підтримання сталого зв'язку з громадянами на тимчасово окупованих територіях.

6) Здійснення превентивної та роз'яснювальної роботи з населенням.

7) Вдосконалення діяльності правоохоронних органів та розширення їх інструментів виявлення і реагування.